

JELENIKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola (1. Ottlik-kettős) 770
TAKÁCS ZSUZSA versei 781
SZIJJ FERENC: Egy éjszaka a völgykatlanban (*elbeszélés*) 783
TAKÁTS GYULA versei 787
ESTERHÁZY PÉTER: Hahn-Hahn grófnő pillantása
(*regény, IV.*) 789

*

- MILORAD PAVIĆ: Sár (*elbeszélés*) 797
BALLA ZSÓFIA versei 808
MÉHES KÁROLY verse 810
CSIKI LÁSZLÓ: Görögök (*elbeszélés*) 811
BISZTRAY ÁDÁM verse 824
ZÁGONYI ERVIN: Kosztolányi, a cseh, a lengyel és a szerb líra
hírmondója (*tanulmány*) 825
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 835
DR. HORVÁTH PUTYI: Pauer Gyula, a Pseudo-Páholy
nagy mestere 837
TAKÁTS JÓZSEF: Az emberi helyzet (*Mészöly Miklós Merre a csillag
jár című elbeszéléséről*) 841

*

- THOMKA BEÁTA: A befogadás kihívásai, 6. (*Mészöly Miklós:
Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról*) 847
ÁGOSTON ZOLTÁN: Feddéssel igazolva (*Szabó Lőrinc:
Bírákhoz és barátokhoz*) 851
HÁRS GYÖRGY PÉTER: Brenner a konverz-dobozban
(*Szajbély Mihály: Csáth Géza*) 854
BALASSA PÉTER-VARGA LAJOS MÁRTON: Az élet förtelme és
szépsége (*Polcz Alaine: Asszony a fronton*) 859

1991

OKTÓBER

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ–VARGA LAJOS MÁRTON: A
megújulás lehetősége (*Juhász Ferenc: Földalatti lilium*) 861

KÉPEK

PAUER GYULA munkái 780, 796, 807, 836, 846, 850

A Jelenkor Kiadó készülők könyvei:

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza (*tanulmány Füst Milánról*)
megjelenés: 1991. ősz

Forgács Éva: Bauhaus (*monográfia*)
megjelenés: 1991. tél

Milorad Pavić: Szélatlasz (*elbeszélések*)
megjelenés: 1991. tél

Roland Barthes: Szerelmes beszédtrédékek (*esszé*)
megjelenés: 1992. tavasz

Károlyi Amy: Mindenért mindent (*versek*)
megjelenés: 1992. Költészet Napja

JELENKOR

XXXIV. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÁLLOS ORSÓLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673)

Baranya megye önkormányzata és a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 264,- Ft, külföldre: 464,- Ft. Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Nyomta a Somogy Megyei Nyomdaipari Vállalat.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Nemes Nagy Ágnes

1922–1991

Augusztus 23-án, hosszan tartó, gyötrelmes betegség után elhunyt Nemes Nagy Ágnes.

Ahhoz a generációhoz tartozott, melynek tagjaival – ha vállalták és következetesen képviselték a legalapvetőbb emberi-művészi normákat – mostohán bánt a XX. századi történelem. Szellemi eszmélsük a második világháború idejére esett, s csak rövid idő adatott meg nekik, hogy terveiket, elképzeléseiket egy szabad, autonóm irodalomban valósíthassák meg. Nemes Nagy Ágnes a „háromesztendősi irodalom” és az Ujhold körül csoportosuló író társaság egyik legkarakteresebb alakja volt. Az ő számára is túlságosan korán következett el a terror időszaka, és az ő számára is túlságosan sokáig tartottak az úgynevezett „ötvenes évek”. Alighanem ez is oka volt annak, hogy talán ő tudta a legtöbbet kortársai közül a szellemi autonómia természetéről, híven legvalóságosabb mesteréhez, Babitshoz. De nemcsak irodalmi munkássága: ragyogó költészete, vers- és drámafordításai, esszékötetei vagy a majd’ negyven évvel a folyóirat megszüntetése után feltámadó Ujhold-Évkönyvek sorakozó kötetei maradtak ránk. Tanulni lehetett tőle: tartást, szigorúságot, fegyelmet, a forma tudását és tiszteletét. Beszédet, beszélgetést, közvetlenséget a papírra nyomtatott sorokon keresztül is. Meg lehetett tudni tőle, hogy mi a vers, mi az esszé, mi a verssor, mi az esszémondattól – és ami tőle elhangzott, nem hatott a kinyilatkoztatás és a kötelező érvényű erejével. Játszani és gondolkodni tanított. Halálával eggyel kevesebben vannak azok, akik a tudásukkal vigyáznak ránk. Akik vigyáznak a magyar irodalomra.

Vale

Vale, Olvasó! Letelt az időm. Két hónap híján tíz évet töltöttem a Jelenkor szerkesztőségében, és ebből ötöt úgy, hogy enyém volt a felelősség. Elég volt.

Vannak, akik szerkesztőnek születtek. Engem inkább csak az irodalom csábítása tett szerkesztővé, s később a szükség főszerkesztővé. Ha megálltam a helyem úgy-ahogy, azoknak köszönhető, akiktől e nehéz mesterséget megfigyelés és utánzás révén eltanulhattam: Szederkényi Ervinnek, Parti Nagy Lajosnak, Csorba Győzőnek, Pákolitz Istvánnak, Hallama Erzsébetnek, Bertók Lászlónak, Kalász Mártonnak.

Közülük néhányan szétszóródtak azóta, ezen a világon vagy a másikon. Az élet rendje szerint újak jöttek helyettük: Farkas Zsolt, Takáts József, Medve A. Zoltán, Gállos Orsolya, Balassa Péter – és mindenekelőtt Csuha István, akivel meglehetősen szorongatásokat vészeltünk át ketten, és akiről kezdettől fogva tudható volt, hogy sokkal inkább szerkesztő, mint én. Ezért könnyű szívvel adom át neki helyemet, mielőtt a szenilitás végső jegyei kiütköznenek rajtam, s mielőtt fáradtságom kiütközne a folyóiraton. Könnyű szívvel távozom, mert megőriztem azt, amit kaptam, vagy legalábbis úgy adom tovább, hogy talán nem sokat rontottam rajta. Vannak szerzők, és ugye itt vagy még te is, Olvasó.

Amit pedig rontottam, kijavítják, akik utánam jönnek; s akiket megbántottam, hiszem, megengesztelődnek.

Könnyű szívvel távozom, mert nem távozom egészen. Vezetem tovább a Jelenkor kiadóhivatalát és könyvnyomdai műintézetét; és annak a másnak, amit a lapszerkesztés helyett csinálni szeretnék, remélhetőleg az irodalomhoz lesz némi köze ugyancsak.

Ég veled, Olvasó

Szabadiskola

(1.) *Ottlik-kettős*

Ha most valaki...

Ha most nekem...

De kezdjük így: a hely szelleme. És nem kell ehhez odáig menni nyomban, hogy Doderer – el lehet odáig jutni, nem „muszáj”, de nem is baj, ha! –, hogy Strudlhof-lépcső, hogy a régi korok hívó pogányai, hogy Delphoiba zárán-dokoltak, a jövőt netán ott kitudandó, és aki „így”, egykori katona, katonaisko-lás, az első világháború utáni Bécsben vagyunk, éji órán, mintha Medve Gábor lenne ő, mondjuk, hazatérés előtt, valahogy, mint egy kis Kafka-irományból egy alak, okvetlen sétára szorul, s fölmege ezen a lépcsőn, mely mintha az élet rámpázata is volna – ő, rámpák, aztán! már egy háborúval odább! – s a múltak kút-jába nem alámerül, hanem, hát ne feledjük, fölfelé halad, mintha a múltak újabb s újabb rétegein át valami tiszta világosság felé remélhetne törekedni, és a hold úgy süt, hogy szükség se volna rá, ott vannak a lépcső nagy tejüveg búrái, ott öntik fényüket a tömör-zöld gesztenyelombok alatt – én láttam, láttam, igen, és ma az Üdvhadsereg éji menedékhelye is ott van, kicsit olyan vigyázósan vág-tam neki a fokoknak, megnézvén előtte a már Doderertől kőbe idézett vésetet, hogy „eltűnt, bánatunkra, annyi minden / és a Szép mintha csak futna innen”, s bár Doderer Ottlik említette nekem először... nem, hát nem kell idáig menni nyomban. Talán csak le kell ülni, nyugodalmasan és nappal, esetleg hétvége-délutánon, ahogy az a környék kihál, még redőnylehúzás előtti pillanatban vet-tük a Billa-boltban azt az egy doboz sört, előkotorjuk Isten-a-tudója miféle ga-lopp- vagy ügetőpályáról, a Rajna vagy a Majna vagy a Szajna mellől hozott-fe-lejtett szívószáladat, mellette lapos kavics, üveggolyó, mely a rue Claude Ber-nard-on gurult, valaki lába előtt, ez a valaki fölszedte, neked adta, ugye – vala-ki! –, pár porladt gesztenyelevél, biléták, vagyis belépők, múzeumba s pályára, gyorsvasútjegyek, papírsebkendő-gyűrmék, talán csak le kell ülni, mindezek mellől, ahogy sörödet meghúztad, ahogy egy emirátus-féle ország követségi épületére a – ne már megint! – gesztenyetenyerek közein fölnézel, a palotára, mely B. grófé volt, Doderertől tudod, és krausi „végnap”-külügyminiszter is ő, akinek szerepétől nem volt merőben független az a bizonyos első háború, most meg, 1990-91 a dátumkörnyék, az Öböl, na, öregem, jól van, adsz a hazulról ho-zott – magyar utas! Bécs! – kekszedből a verebeknek, ülsz ott nyugodalmasan és nappal, hát persze, a Schiele-kiállítás már láttad, az nem is az idén volt, azt a ki-állítás, az Egon Schielét, te úgy üldözted, München, Wuppertal, ahogy, mond-juk, egy Veuve Clicquot nevű pezsgőféleség egy elbeszélésből az emléked ma-radt, aztán itt, Bécsben, a Kriauban ez a Veuve Cliquot egy ügetőló, aztán Sa-lisburyben egy június végi galoppverseny van ilyen nevű, Veuve Clicquot

Champagne Stakes, és – hogy valóban legyél valahol, öregem, ez fontos! valósan, okkal, bár tünemény titokzatokkal is, na, persze – kell az, hogy eznap, mikor ott ülsz, fenn a lépcső-rámpasor tetején, a hasonnevű, már síkvidékes utcában, Strudlhof, és a másik út, melyet ez metsz, egy nagy matematikusról van elnevezve, de régen, még Doderer cselekmény-idején, Waisenhausgasse volt, Árvaház-utca, patinásnak mondható környék ez, ülsz ott, mert nincs aznap verseny, sem a Kriauban, sem a Freudenauban, hát ezért, e délutánt csakugyan ilyesmi emlék-idézésre kell használnod; hogy a hely Kis Szelleme hátha ott lesz neked egy lomb-árnyban, egy fa-odvában, nem, semmiképp se az üdvhadseregmenedékhelyes részeg öregasszony büfögésében, nem az eltakarítatlan hányadékokban – ó, az iskoláskori hányadosok! –, csak el kell ott ücsörögni, hagyni, hogy annyi minden egybetorlódjék, Kafka és Doderer, Ottlik és a magad író-kutyakölyök-kora, és akkor lehet jönnie esetleg egy ilyen gondolatnak.

Ha most valaki...

„Valaki”, az, ugye, annyi van. De ha kicsit el is tűnődsz ezen, mégisincs olyan sok. A „valaki”, aki a golyót hozta, a feleséged. Az a valaki meg, akiről itt szó van, hát – kimondani is félsz –, igen, az egy nálad fiatalabb, jóval fiatalabb íróféle volna, hát persze, ezt csak így mondhatod, épp Ottlik miatt, akiről beszélni akarsz neki, akinek a „jegyében” – ez meg a bilétákról jutott az eszedbe? – beszélni akarsz dolgokról, szóval, egy ürge-és-lidérces-messze-fény, és hogyan is jött ez össze? Nem, nem, egymagad ülsz ott, és ez a „te”-forma is furcsa, hiszen hamarosan így lesz muszáj beszélned ahhoz a képzetes alakhoz, aki nem lehetsz „te”, nem lehetsz te író-kutyakölyök-korodból, hiszen az milyen is volna, magadnak így, már a későbbiek tudásával, bármekkora is ez a „tudás”, visszabeszélni. Nem.

Ez a valaki nem is annyira *valaki*. Ez inkább a...

...a „Ha most nekem”.

Ha most neked az jönne, hogy valakinek beszélj, ténylegesen „csak úgy”, mindenféléről, na, öregem, de hogy Ottlik ott legyen a dolog körül, én nem tudom, ahogy ti Ottlikkal mászkáltatok néha, ahogy 1958 nyáris februárjában egy okkersárga könyvet megvettél a Kossuth Lajos utcán, igen, nem messze az Apponyi tértől, ahol, ezt egyszer a Vörös Meteor-pályára buszozva, Varjú Vili-versenyt nézendő megtudod tőle magától, ahol tehát Ottlik lakott, megvettél egy *Hajnali háztetők* című könyvet, abban volt a Veuve Cliquot, most ez itt Bécsben is van... de sokkal lényegesebb-lényegtelenebb dolgok is vannak, még a B. grófig is eljutsz talán, bár az nem a te dolgod, ha most ez jönne tehát: hogy neked ilyesmiről kellene ilyesvalakinek szólnod – lásd Szép Ernő: *Néked szól* című versét –, nem az volna-e, amit Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán, Ottlik Géza, Pilinszky János, Mészöly Miklós, de messzibbről Kosztolányi Dezső, József Attila és – lásd az iméntieket – Szép Ernő adott neked, ki személyes beszélgetésekkel, ücsörgések és csavargások során, ki csak úgy, ahogy olvastad, és az évtizedek is szétszaladnak, nagy időtávon... hát ezt a szabadiskolát szeretnéd akkor te visszaadni, persze, gyarló mód, visszaadhatatlanul, hanem azért legalább úgy, hogy mindezt, bár csak *te* mondod, azért legalább *te* mondod, és nem akarsz megkerülni azt, hogy belőled akkor hát, nevezettek szabadiskoláinak kijárása után *ez* lett, annyi, amennyi, olyan, amilyen, de ez azért *lett*. Egyáltalán, lett, valami megvan, valamivel – ezzel, hogy te épp ez vagy – hozzájárulsz a „Min-

den megvan"-hoz... s bár egy pillantásnyit még visszatekintesz Szép Ernőre, azért itt már jócskán Ottlikról van szó, az ő „bilétája” szerint – hogy ne mondd: jegyében – lenne ez, amit mondanál:

„Néked, ki száz év múlva sétálsz a sétaúton...”, vagy sokkal közelébb is, le-
rövidülnek az időképzetek, az idegenség, a másság sokkal hamarabb eljön, el-
hozza szereplőit, a jelen vélt bősége sokkal nagyobb annál, semhogy túl sok
perc jutna múltakra, megvoltagekra, és nem biztos, hogy az az igény, ami az Ott-
lik-féle *Minden megvan* hosszúnovella főalakját nyugodni nem engedi, vagyis
hogy ami volt, hová tűnt, kellő helyén, megfelelő „dimenziójában” leledzik-e
mostanság. De mi az a mostanság? Hát persze, ez mellőzhető kérdés, s nem baj,
ha még ezt is elmondod, mielőtt egyes szám első személybe váltanál, mert ak-
kor ugye, vagy beszélsz itt valaki időben-hozzád-úgy pályatárshoz, ahogy Ott-
likhoz te voltál, vagy sem, és akkor nem szabad a személyeket összekeverni,
ahogyan azt is megtanultad, hogy alany-állítmány félreérthetőségét hagyni nem
ildom... de hát vajon áttérsz-e ennek a bizonyos magad-személyességének for-
ma szerinti útjára? Nem jobb-e így, ezzel a személy-azonossággal megmaradni:
ahogy te is érezted, bármi távlattévesztően is, hogy személy-egység lenne léte-
ző, mert szemlélet-egység volt, a mestered közt s közted, mert nemcsak az evi-
denciafogalmat tanultad meg, vagyis hogy többről volt szó, nem csupán ke-
nyérről – ami az evidencia önmagában lenne –, többről, magáról a tárgyról is
szó volt, ahogyan Ottlik *Hajnali...*-jában az a gellérthegyi tavasz „megszólal”,
ahogy te emlékezel rá: hogy mintha magából az agyagból hasadtak volna ki a
hirtelen virágba boruló fák fehérei és rózsaszínei, és akkor ezt te viszontlátod
Londonban, harmincvalahány évre rá, viszontlátod a Sussex Gardens március-
napján, ezeket a szinte lombtalan, zöldjük-se, csupa-virág fákat, és a *Hajnali...* -
ra is oly érzékletesség-rétegekkel rakódnak képzeletedben a „minden megvan”-
kritériumok, hogy most, mikor ezt írni próbálsz, mikor tehát valakihez így be-
szélsz, kevés híja, hogy másik szobában nyugodtan harsogó, életüket élő mada-
raidat megzavarnod nem kell, hogy a későbbi, az 1969-es kiadás helyett a –
mondtad már – februári nyárban vett okkerságot át ne hozd, igen, mert szinte
csak abból az okkersárga példányból, annak fizikai valójából idézhetnéd jól a
dolgokat, s talán ezért, hogy alighanem fejből-émlékeidre fogsz hagyatkozni itt,
és majd másutt citálsz pontosan, úgy, mintha nem lenne meg minden, mintha a
néma gyerekek nem értené az anyja a szavát. Hogy ezzel is az evidencia-él-
ményre, nem is, az *evidencia-evidenciára* utalj, tehát nem az esetlegességek evi-
denciájára – ahogy evidens lehet, ahogy úgy-és-csak-úgy lehet és van valami
hirtelen, váratlanul meglátott dolog –, nem, hanem ahogy annak, ami csak-és-
csak-úgy lehet, s jelesül nem azért, mert úgy volt egyszer már, hanem azért,
hogy mert ha nem tudnál történetesen arról, hogy ez már *volt* így, akkor is úgy
kellene lennie, s te erről tudsz, ez az, amit szabadiskoláidban elsődleg „megta-
nulhattál”; hát jobb, ha így másod-személyben maradsz. Ottlik nem tanított ere-
re, nem is örülne ilyesminek, hogy tudniillik mondataid félbemaradhatnak; de
hiszen te nem az ő iskoláját akarod jártni senkivel, s a magadét sem ugyanily-
képp, nem. Ahogy a februári nyárhoz az okkersárga könyv – s e kettő: egymás-
hoz valahogy fordítva is – hozzátartozik, ahogy ez a nem-lehet-másképp elem
szétsugározza „minden megvan”-lényegét, tudván tudsz, persze, közben a fon-
tosság lényegtelenységéről, meg hogy ez úgy az elbeszélés nehézsége, ahogy az

elbeszélés úgyvezett nehézsége az evidencia hangalakba, bármi más alakba „történi öntésének” ily csikorgatósságát jelzi, „fejezi ki”, mutatja, ahogy a két mese közül *Az utolsó mese* a kapcsolatok eredendő mivoltának híját-túlját példázza, hogy mintegy te és „valakid” közt sem létezik, külön-létezőségtek okán ne is erőltessék, nem *létezhet* evidencia-középut, ami hát persze, hogy nem „harmadik”, nem „közép”, hanem az egyetlen, nem az, nem a híjak és túlságok ideális köztesén vezet, hanem sehol se, ám ez a kapcsolat, valakidé, aki itt épp bejön hozzád, rosszkor mond valamit, mert te ezt írod, rosszkor hoz, mondjuk, még akár kávét is, de te meg rosszkor – mert ez mindenkor rossz! – fejezed ki, hogy amit ő tett, az neked valami nagyon maximális evidencia-vágy jegyében épp nem „a” legjobb, és így küzdötök egyre, míg meg nem haltok; vagy ahogy a másik mese, *A művész és a halál* a kötetlenség evidenciájáról szól, arról, hogy az eredendő megköötöttséggeddel már úgyis épp elég történt a szabadság ellen, s te ezt vállalod is, ha tiszta formában teheted, tehát ha semmi más kötés nincs, akkor a Szpéród miatt lehúzol tizenegy évet, az az életed, semmi Gödöllő, semmi Sussex Gardens, csak hasalás a szőnyegen, Utrillo- és Hajnali-nézegetés, mindenféle, folyóiratokból és katalógusokból a világ művészete, sportja, építészete, mennyi hídja és folyója etc., amit látnál, és valakid, egyik valakid, a Szpéro nevű veréb-társnéd a válladon hasal, alszik, aztán egy éjszaka meghal, és hamarosan „azt mondja” neked, és hát persze, hogy ember-társnéd mondja, de mégis a Szpéro, mert Szpéroval el tudtad hinni, hogy *van* evidencia-élés, azt mondja, menj el mégis valahová, és akkor te azért is mész Londonba éppen, mert Ottlik annyit – annyit? – járt ott, na meg, persze, mert valami elfogadható árú akció épp oda van; és akkor ott vagy, és mint az Ottlik-fordította Evelyn Waugh-könyv alakja, hazaviszed te is az élmény poggyászát a hazai partokra, és ebben ott van a Szpéro a Russell Square-en, ahogy hajnalcsillag-formájában képzeled, és „beszélgetsz hozzá”, de ő csak kitérő válaszokat ad – mint az édesanyád adna, ha Medve Gábor vagy Bébé volnál az *Iskolá...*-ban, vagy hát térben mindentől távol eltűnődhetsz, van-e ezeknek az evidencia-kapcsolatoknak valósága, nem vársz-e túl sokat, nem vársz-e ott olyat, ahol az épp nincs, *mert* nem is lehet; és hazaviszed mókának a Café Royal-viccet, s Ottliknak egy nem túl szerencsés éjszakádon telefonba elmondod, ő nem sokkal a halála előtt van, majd reád hagy valami „St. Cloud-emléket”, ahová meg te galoppra tévedsz ki, évek múlva, nem sokkal a halála előtt, szinte „fitzgeraldi órán” megneveltetted őt ezzel a Café Royallal, az „egyetlen londoni kontinentális kávéházzal”, melyről azt hitted, ő oda járt, hogyan jártam volna én oda, a ruhatárat nem tudnánk megfizetni, na, öregem, mondja. Szóval a szólásban itt, hogy így mondjam, ebben *sem* a „néked” van, nem ez a tengelye, ha tengely van egyáltalán, hanem a *hogyan*, és a *hogyan* a „mit”-tel határozódik meg, a nagynak nevezett, és valljuk be, azért a legjobbak igen tágas rétegei által is azért a nagynak elfogadott témákról, tárgyokról nincs szó, hanem effélékről, mint Metzengerstein-macska, Poe-féle Maelstrom Light nevű ló, akit hirtelen, tehetetlen ötlettel, egy versenynap utolsó futamában teszel meg Texasian vagy Barracelli társaságában, hígságok miatt valami mélyet, mondjuk, Torricelli vagy egy kalapfazon okán Poe-t, aki nyugtot neked régen nem enged. És amikor a mestered jegyében – biléta! és üveggolyó, jó karistos! és porladott gesztenyelevél, talán épp Longchamp-ból jöttél haza, a Maelstrom Light-os délutánról, s ott lelted a nagy gesztenyelevél-tenyeret, lelted a

gesztenyefák miatt, melyeket gyerekkorod óta, ötven éve csaknem, itt szemközt, félig-szemközt a házatokkal, látsz, meg aztán már a Strudlhof-lépcső miatt is, meg egyáltalán, ilyen emberbe-táplált evidencia is az efféle összeszedés –, igen, mikor így beszélnél „valakidhez”, azért a mesterednek is csak valami jelzést akarsz adni, hogy veled hát ez van, a dolgok így folytatódnak, csak te épp ezekben a mai időkben, meg a magad alkatával, nemigen tudod, konkrétan kinek beszélnél, nos, ezért mondod el épp így. „Addig, tudom, sok sár eltörlti a szót a sorban...” Ezt írja Szép Ernő, arról, hogy ő egy gyarló, „foszlány papírt” barátjának akarna nyújtani, annak, „ki száz év múlva sétál... a sétaúton”, s ugyanúgy megy botjával, már ha szokás lesz még akkor is bottal menni, s „unottan piszkál... száraz levelek közt”; hát az ember, ahogy a Szpéró szól neki, hogy tedd meg Rheinpolart Gelsenkirchenben és tedd meg Vincennes-ben Toute Blanche-t, ezenképp az ember is mondana ilyeneket a mesterének, nemcsak éj idején ildom, nem ildom valakire rátörtetni, nem, akkor már legyen evidencia az egész, nem esetlegesség, vagy mert nem tudni, mesterednek evidencia-e, hogy te szólsz „néki”, hát legalább valami nem-a-legrosszabb esetlegességnek legyen ez a megcélzott eredendőség-lehetője. Hogy valakidnek mesélve, valakiddel szabadiskolázva azért közben annak is beszélsz, aki veled ilyesképp – Londonról, St. Cloud-ról mesélve, atlétikára járva, Chandlert ajánlva, nem ajánlva, Evelyn Waugh-n nevetve, Metzengerstein-felfogásodon „na, jól van, öregem” bilétával fejét csóválva, aztán valamiért kicsit neheztelve, aztán forma szerint arrébb-távolodva, téged netán hűtlennek véelve... nem, ezt a mondatot tényleg nem fejezem be. Miért gondoltam Ottlikra, látod, a Cheyne Walk-on, nem is tudom. Londonban már így néha csak mindig rá; lehet, legalábbis; s ez, ha nem evidencia, persze, nem az, de jó lehetőség. És most Szép Ernőre kell hagyni, majd a Szabadiskola Szép-kettősére, hogy itt mi van még, ebben a versben, hogy: „Jobbkezem adnám Néked, ki ott jársz messze távol...” Csak hát a mesterink ezt akarták tenni nekünk, én még ezt éltem meg evidenciaként. S most ezt – hogy az „én”-t elhagyjam, bocsánat! – úgy érzed: „Te is leszel majd úgy, hogy lelked holt múltban érzi / Igaz hívedet s avval beszélni vágyva vágyol”. Feltételezed, hogy Szpéróék is vágyva vágynának veled beszélni olykor, jóllehet Longchamp-ról olvasgatnak a közös rajnai hajókirándulásaik során, miközben egy wimbledoni döntőt nézegetnek monitoron, színesben, amit te sosem hagytál nekik itt, mert a szemük világát féltetted még a fekete-fehér képernyővillogásodtól is. S mit akart végeredményben a te Ottlik-mestered elmondani, átadni, nemcsak neked, nem, mert abban, ami miatt ő volt neked „az” Ottlik, vagyis a művekben, ugyanezt akarta és mondta: „Téged tudósítlak hogy itt voltam a világon, / Hogy szívem vert s halk h-val mindegyre lélegzettem, / Fenn voltam és alúdtam, mozogtam, ittam-ettem, / Isten felől hallottam s meg kell itt halni, látom...” És ahogy Bécsben, aztán a Strudlhof-lépcsőd egyik napjának másnapján, ahogy délelőtt, azért legalább a csak vasárnap délelőtt és – mit tudod épp – szerda délután pár órára nyitva tartó Doderer-émlékszobák házához, legalább a fali vitrinhez elzarándokolsz, és ezeknek a dolgoknak a világi sorsára, utóéletére gondolsz, azt is véled gondolhatni: nem lehet eleget tenni soha efféle utóéletekért, mert a való világ, melyben meg bírsz állni járás közben „utcákon, úton, kertben”, s amelyben te a mestereidtól is tanultad, ilyképp megállni hogyan kell, tanultad, mint a madár az ösztönvilágszerűen benne lévő adottsá-

gokhoz azért kénytelen az élet élésének sok mikéntjét hozzátanulni, ez a nagyon való-gyakorlatú világ mindenre ráér, csak épp arra nem, hogy a már benne nem lévőkkal bajlódják, hát nem, mint öregült szülőket gyermekeik támogatnak, nem, hanem ahogy halottakért már az eltemetésen jóval túl, már a halk h-árnyalatok körén és ködén, mert már úgy, ahogy megint az, így, s ezzel is immár, „teszel” értük valamit, nem mintha tehetnél, nem mintha tőled szorulnának ők bármire, hanem mert a halálukon túl is megkapod tőlük az evidencia-evidenciát, azt, hogy hát ha nem ezt tennéd, mit is csinálnál helyette? Gyarlón, például egy *Teddy és Johanna* című versedben, amit a mestered esetleg nem is érzett közel magához, mondjuk, más volt az a kapcsolat, bonyolultabb, mondod, ahogy ezt, mindeffélékről még kifejtetten nem tudván, de madárzsoké-mivoltodban a benne-születettek között ez ott lévén, írtál, most ezt éled át megint, csavarod, ha ily csavar van, egy sróf-fordulattal följebb, s akkor ez – ez. Azért beszélsz velük, s avval is beszélsz velük, ha valakidnek mondasz szabadiskolás dolgokat, és látszólag csak róluk. De hát nem akarod te a látszatra bízni ezt, inkább legyen pedagógiai célod túlságosan is látható, cérnás-elvarratlan; csak legyen.

Hát így fut, hogy félbehagyottadat „befejezd”, a Krieauban *Veuve Clicquot*, és így tudsz mindig arra a futamra gondolni ott Salisburyben, ahová eljutni aligha fogsz, miért is kellene erőltetni. Elég, hogy láttad, láttad a Sloane Square-en vett *Guide to the Flat 1991* füzetedben; vagy ahogy mestered valakijére, a Gyöngyre emlékszel vissza, nem „emlékezel”, az túl magasztos, a Freudenauban, olyan Hammond-orgonás számok hallatán, melyek a *Hajnali... -béli Raguzakávéházat* meg a többi zenés dolgot *ismérlik*, igen, jó félreütés ez, ismerv, ismétlés, ösmérni... jobb, mint az „idézik” túl policájos hangzata. Igen, és akinél mesterreddel találkoztatok, N. N. Á. , az első valós irodalmi mestered és iskolai tanárnőd, aki most kicsit beteg volt, vagy most is fáradt még attól, hát ahogy ő mondja, mikor valami lovas matériát kérnél tőle, igen, tőle, akitől ez van neked, ez a „mert végül semmisse marad, / csak az angyalok s a lovak”, ez van neked Szpéróra és nemcsak lovakra, de erről majd ott, az N. N. Á.-kettősben; igen, ha pontosvessző nem jó is ide, legyen, ahogy tehát N. N. Á. azt mondja akkor a telefonban: maguk, persze, sokat jártak a Cipivel – Ottlik Géza neve – ügetőre; hát nem, mondom tisztelettel és tisztelet nélkül, mert evidenciásan mosolyogva, nem, galoppra a Gyöngyi járt, mi meg a Cipivel atlétikára. Már nincs időd, nem akarod fárasztani őt, hogy a telefonban elmondjad N. N. Á.-nak a *Café Royalt*, meg különben is... a *Cheyne Walk* meg tényleg megmagyarázhatatlan, a *Sloane Square... talán Gyöngyi*, igen, hogy az 1991-es angliai galopp-programfüzet a tiéd, ez olyan, mint egy váratlan Verne-könyv az *Iskola... -béli „gyengélkedőn”*, vagy mintha az édesanyád két Vernét tudott volna venni neked egy 1950-es karácsonyon, valami akkori évben, ez ilyen, igen, igen, hogy most is nézheted ezt a füzetet, ez olyan, mint az a radír meg megymás abból a papírkereskedésből, csak ezt angol fontért loptad, na, az olyan játék, amennyi angol font a te kezeden megfordul, még ha nyersz is a *Micimackó-szerű-nevű* lóval, annyi, hogy játék, nincsen valósága, de a valóság vásárolható meg egy kicsit rajta, annyi, amennyit megvásárolni kell abból, hogy a megvásárolhatatlanját közelebb kerithesd magadhoz. Hát akkor atlétika, történetesen, és ügető, galopp. És az a – mennyire híres? eléggé híressé vált? nem, Ottlik minden népszerűsége ellenére megmarad, mint az igazán jön túli írók még sokáig megmaradnak így, s talán sosem is

lesznek más konstellációban, maradnak úgy, hogy mint Doderer emlékszobája, nincsenek mindig „nyitva”, ne járja-kelje tereiket a közönség kényre-kedvre, a műveik terét, a hajnali tetők emlékterét, melyet Halász Petár, ugye, látott, de nem akar megfesteni, mert Halász Petár ezt tudja a világról, hogy „minek”, tulajdonképpen minek: minek megfestenie, elég, hogy látta, s hogy szép? Bébének erre az érvére a Petár azt mondja, hogy ha ez szép, minden szép, és az egyik legnagyobb filozófiai kérdésföltevés, sőt, válaszdadás, sőt, ilyen *sor* aztán oda jut el, hogy Bébé kicsit kétségbeesetten tárja szét szavát, hogy hát valamit csak kell csinálnia az embernek az életben, s Petár erre sem késlekedett a felelettel, hogy hát miért kéne? Nincs válasz, erre nincsen válaszunk, erre Ottliknak sincs más, csak az írás maga, az, hogy ez legalább le van írva, Gyöngyivel is, vele is sokat volt szó erről, és „hát *persze*, Dezső”, s na, jól van, öregem, jól van, mondta a Gyöngyi és a Cipi, ezt mi tudjuk, hogy minek kéne, de épp ezért mi jöhet, aztán jön, hogy akkor mégis csak kell, de arra meg az, hogy akkor megint nem, hát *persze*, piff, nem, és így tovább... és ez sosem bizonyult testületi jegyű megbeszélésnek, tehát ilyen „mi”, többes első ügynek, sőt, Gyöngyi még azt is mondta, hogy tulajdonképpen a családnál kezdődik „a nyilasság”, s ezen nem a sagittáriusságot értette, és nem „merőben így” értette, hanem ahogy Goethe szerint is minden – hasonlat. Tehát nem volt ez semmi olyan kapcsolat, mint Bébéé volt akár Petárral, se mint a Cipinek a Vas Pistával vagy Londonban én-nem-tudom kikkel, régi-ottani magyarokkal, vagy a Gyöngyivel, a szerelmével, a pajtásaival, a nem-tudom-hol-kikkel, és az evidenciáikat, a meg nem nevezhető személyek életéről-haláláról szóló történeteket én evidenciaként hallgattam és vettem, mert nekem, aki „a valakijük” voltam, akinek nekem, igen, hadd mondjam így, akinek nekem a Cipi és a Gyöngyi is ilyen szellem-mesterem volt, de még itthon, ketten együtt is, ahogy élünk itt, és ahogy viccelünk, ahogy az én itthoni valakim, vagy akinek én az itthoni valakije vagyok, azt mondja most, hogy átmegy kreatívba, széklábat fog faragni, ui. a sámlilábak kijárnak, és „valakim” vette egy bohém pillanatában ezt a német elektromos ragasztó-gépet, aztán megragasztotta a sámlilábakat, minek is az eredménye az lett, hogy a ragasztó nem kötött meg, de lettek nagy bumszlik a lábtöveken, s még reménytelenebb hamarsággal hullanak ki a kurta fahengerek így a helyükről, mondja hát ezt, s akkor én: emlékszel a Gyöngyiéknél az én két nagy széklábtörésemre? Igen, ahogy évek gondos ugyanott-élésével kilazítottam, s végül derékba törtem egy szép szép lábát, egy másikat meg egyből elrecsegtettem, és mekkora csöndben épp, s mekkorát neveltünk! Hát azonnal Ottlikék jönnek elő nekünk, és ezt nem is mesélhetem senki „második személy”-nek; ahogy valaki is mondja madarainkról, „madarainkról”, akik nem jelképek, az idézőjel sokkal összetettebb ügy, mondja Szpéróék-ról, Samuék-ról stb., hogy „mesélem, mesélem én őket, de végig azt tudom, hogy úgyis csak magamnak mesélem, még a kutyások is csak azt mondják rá, hogy aha, meg jaj de...” és kész. Szóval, itt vannak az elbeszélés további nehézségei, itt van a Petár-féle miért-kéne-evidencia... ami még csak nem is evidencia, sajnos, mert azért csak kell, kell... mi kell, ki tudja, mi kell, közhely, hogy azért kell mindenféle, hogy tudjuk is, mi kellett, netán mi nem kellett, és akkor ezen-közén van ezzel az egésszel mégis a mi evidenciánk, vagyis a nemcsak-kenyérrel mellettsé a részletezett-több, a részletezett-több egyszerűsítéseként meg a csak-kenyér. És az utolsó mese sose utolsó, mert mi is azt folytatjuk, ledöntjük, amit fel-

építettünk, aztán kezdjük előlről, mert csak így lehetünk együtt, de most, a Szpéro – és több társának – halála után mintha valami fordulat jönne náluk-után-nálunk is: ahogy a Cipi és a Gyöngyi külön járt atlétikára ill. galoppra, úgy megyünk mi is, hol egyikünk őrizvén őket itthon, s a házat, hol másikkunk, tehát már csak a még élő szeretteink miatt is mindig külön, emide-vagy-oda, de úgy, azért úgy, hogy a helyeket egymásnak ajánljuk, és van is mit megbeszélni, igen, mert nem elég, hogy láttuk stb.

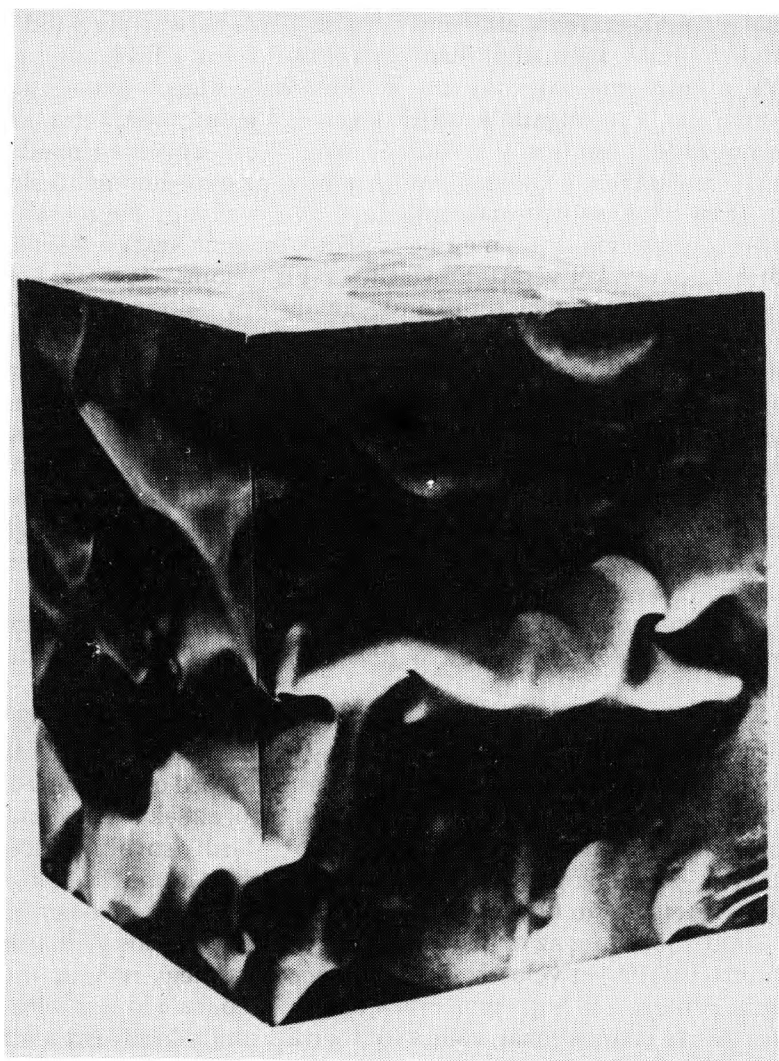
*Látod, efféléket akarok elmesélni én néked, lám, efféléket akarsz te elmesélni, folytatódik az írás a kezdeti s főbb módjában. El-elcsatangolsz, mintha te valami első-a-személyed valaki is lennél. Vagy is, másképp nem lehetne történetesen-tere, ha nem is evidencia-tere az elcsatangolásnak. Mármost a Raguzá-kávéházban hogyan is ücsörgött Bébé és Petár? Valami oka csak volt, hogy így elkevertek oda. Vagy ahogy Bébé a Petárt egyszer-egyszer olyan igen zilált körülmények közt látta az éjszakai Budapest helyein, utcáin... miért volt az? Otthoni bajok? Szeszély? Hajlandóság? A csillagok állása netán? Oly partikuláris rendszerezés ez; nem érdemes vele foglalkozni, ha valaki nekidőlhet a súlyos-vas piros postaszekrénynek a Russell Square hajnali sarkán, s miközben otthoni valakijének a szokásos rendes levelet még angol-reggeli előtt, meg mielőtt Newcastle-ba utazna sebtén, nem, még nem galoppra, akadályra, nem, múzeumot és hidakat nézni, meg Tyne-folyómedret, eközben ott felnéz az égre, és rigó dalát, gyors-lassú hangokat hallgatva, az esthajnalcsillagot észreveszi. Lásd Szép Ernő, arról a bizonyos csillagocskáról, akivel el lehet beszélgetni. Vagy a verebek az utcán, a *Hajnali...*-ban. És hogy rigóitok voltak a vároldal felé nyitott liwthófon át, hangjaikkal megvoltak, még a Szpéroék jötte előtt is; és valakidnek, az otthoninak, akit *másikkunk* és a *felügyelőné* után most újabban így nevezgetsz, ha írsz, „társném”, hát társnéd a közeli nulla-kilométer-parkban rigókat etet télen rendszerleg a benti madaraitok – térjünk vissza másodikba! – maradék kosztféleségeivel, és sánta rigót ment meg, „kikupálódni segíti” úgy, hogy már családja van, fészke, fiókái, és innét, ebből a parkból hoz haza egy görcsökben rángó mezei verebet egy nap, most nemrég. Ez, hogy te meg aznap a Vérmezőn mentél, szintén mester-evidencia-féle. A Vérmezőn mentél haza, 1957-ben talán, egy este, mikor N. N. Á.-nál Ottlikkal együtt hallgattátok a költő friss Rilke-fordításait. Ezt gyakran megírod; hátha emitt-vagy-ott elolvassa valaki, hátha belekerül ez is a legendáriumba, ha máséba nem, a tiédbe-mint-madárzsokééba, ahogy újabban nevezed magad, belekerül, ahogy madarokról és zsokékról és írókról és lovakról úgy nagy-mind-általában vannak legendák. Hogy „riadt és esztelen a század, / ha hívsága mögött nem állhat / valami mozdulatlanul”, ezt hallhattad Rilkétől és tanárnődtől. Tessék, az evidencia: mert „végül”, aztán „mozdulatlanul”, valami túlján, valami mögött. Ettől, ebből a térből – nem is akarnál – már nem szabadulsz. Hát a Vérmező az a februári nyár párja, itt az allés sötét-zöldes-barnás könyvvel mentél, valami német magánórát adni, még egyetemistaként. Aztán kezdődött a levelezésed Ottlikkal, aztán jött a Rilke-est utáni személyesebb kapcsolat velük. Az atlétika, hallomásból a galopp. Minden. Ld. „Meg más egyéb is. A fekete”, Kosztolányi. Egy íróasztal, Ottliké, melyen úgy voltak a tárgyak, oly mozdulatlanul – mi mögött? –, ahogy még a te makacsul ki nem tisztított szütyődben se lesz biléta, levélmorzsalék, golyó etc. Mentél most, annyi évtized után, a Vérmezőn, ahol gyakran jársz, hányuk kalitkáját hoztad*

arra, haza, az ő kalitkáikat, kik már csak Szpéró-szomszédok valahol másutt. És mert tudtad, most futják az epsomi derbyt, aznap, hát gondoltad, megnézel valami angol újságot. Megvenni túl drága, de... Aztán akadt egy megvásárolható árú is, azt megvásároltad, és jött a klopp-klopp szívdobogás; alapkifejezés Ottliktól. Jött az *Iskola*... -béli érdekesség-világ kis darabja. Jött, hogy egyszerre tájékozott lettél, mi is ez az epsomi derby, kik indulnak stb. , tájékozott, mint ott az iskolában a Bébének vagy a Szeredynek vagy a Medvének valami ilyen-tudó kis pajtása. És hazajöttél, és itt „várt” a vegyszer-gyomirtótól mérgezett mezei veréb. Sárosnak és rongyosnak is kell lenni, mondja a Drugeth-legenda-béli Bébének, az érettségizett fiúnak, ki afféle jutalomutazásul kapja Rivieráját, mondja ottani szállodás nagybátyja, az Ervin, aki elegáns ember, *Veuve-Clicquot*-meg-minden, na, nem a ló, a pezsgő, de hát a fiú kéri balgán és naivan e legjavát. Isznak, és megoldódik a nyelv. Ervin beszél. Az iskoláról. Ott a tanárukról, ő volt Drugeth. Mindegy. Valami megalázó történet, Drugethnek az, vagy közben fölmagasztosító is, felemelő. S ennek a végén, már kicsit botladozó nyelvvél hangzik el a sáros és rongyos... vagy ahogy nekem ez is eszembe jut hozzá: sáros és véres. A Szpéró utáni madárszerelmem, az Alíz – ő, első személy! – is sáros és véres volt. Jó, hát így került hozzátok egy tört lábú, kloakájából vérző veréb. Nem, ez más eset most, ez a mérgezett. Akit azonnal Epsomnak neveztek el. Epsomka. Kezdték a megmentést. A mérég kimosása „a szervezetből”. Megye? Rettentő dolgok, közben. Megalázóak, mégis fölemelőek. Nem az, hogy Epsomot nektek kell rongycsomóként emelgetni. De hogy ez nem evidencia! Ez a jelen legrosszabb történésfajtáinak egyike. A kódosságot fennen-technizáltan hangoztató, mégis oly nagyon kódus világ jegye, bilétája? Talán. Hogy vegyszerrel, mely kutyát és madarat, de Metzengersteint is mérgez, kapálás helyett vegyszerrel a gyomot. És akkor ez a madár leröppen, s nincs oly nagy lehetőségetere az életének, hogy akár a lassú rémség iskolája jönne, melybe a trieszti lovas még megérkezhet valami jó öbölből, üzenettel a fiúnak, hogy „élj!”, nem, ez a madár csak átmege a zöldön a zebrán, és elüti a jármű. Csak leszáll, belekóstol egy fűkalászba, és vége. Eképpen van vége, hogy társném nem hagyhatja ott, nem elég az, hogy „látta”. Most jön az, amikor nem elég, hogy „látta”. Görcsök negyedóránként. Szárny, láb, nyak – ahányféle változata van az alakkapcsolatoknak, annyi jön be a haldoklónál; annyiféle. Felváltva próbálkoztok, így telnek, az ő szenvedésével, a ti reménykedéseetekkel az órák. Valami javulás: infralámpa és olajcseppek után végre van széklet. A mérég a bélműködést, a begyműködést, a nyelést teheti tönkre. Nagy félelem igazolódik nyelés-ügyben. A madár ragyogó értelmes szemmel néz, valahol azt írod – ezt, a halált kivéve, megírod valahol, a halál akkor még nem volt meg –, néz ki, együttműködni készen, míg az összeomlástól riadt nem lesz, értőn, önértéke szerintien, néz ki a tehetetlenségéből. Akár ha majd ti... külön-külön... akár ha egy életnyi, egy megismert világnyi helyzetből néztetek ki, néznétek ki most és majd. És egy nyugodt, görcstelen éjszaka után ismét csak az oldalt billent fekvés... és hogy képtelenek vagyunk enni... nem, nem eszünk, oldalt billenve alszunk, néha a görcs megráz minket, akkor hátunkra pördít, ismered ezt a görcsöt? a mélyvilági kint... hogy mást idézzek? vesegyőtrelemből... mérgezésből... becsípődött sérvből...? de egyik sem a halálé volt, nálatok – még – nem az. Nézed, és tudod, nála az. Mi az evidencia? Mit tanultál a mestereidtől? Azért ha ezt nem is, hát

mégis... az, amit teszel, összejön azzal, összejön abból is. A végén nagyon könnyűvé lesz egyetlen rándulással ő, és még egy lábrúgás, mintha négy ujját ki akarná szabadítani a világ maradék, csekély gombolyagából, gubancából, vacak szövedékéből. És elszáll, úgy, hogy ott marad a kezében összetottyadva, mégis méltóságosan. És ha megnézed is, majd a csütörtöki újságban hétfőn, mert akkorra jut hozzád, „mi lett” Epsomban, ez a világ dolgainak fontosságát, a fontosság lényegtelenységét, ez tehát csak azt jelenti, hogy valami módozatban megint a nagyon mély lerakódásról van szó a létezésed legalján. Nézd meg az *Iskola...* bevezetőjének *Medve kézírata* c. fejezetét. Nem, nem, itt most nincs idézősdi-ről szó. Cash Asmussen, Lester Piggott, Pat Eddery és Steve Cauthen vagy Freddy Head se fér ide; holott ez lenne a fésűn-szalvétapapírral játszott tangó, a pengetés a lanterszádn. Doboz kerül, bele kis cédula, kivágás az újságból: Epsom. Ha már nem volna elég, ami tudva van, róla – erről a mezei veréb tojóról –, ha nem volna fölösleges. De hát a sár és a rongy, a Tabán hajlatán, ahol szánkóztál gyerekkorodban, ahol lent a tenispályáknál a Cipivel üldögéltetek, ahol... ahol... ahol... igen, ahol már Szpéróékkal forog a föld, vagy nem is ott vannak ők, Longchamp-ban vagy Lingfieldben vagy Alagon ugyanúgy vannak, és elég annyi, hogy firkálgatni kezded neveiket a galoppújságodra, mikor már annyira nem tudod, mit is várj jövőtől és világtól, mi legyen a tipped ebben az életnek-ő-hasonlatában, e játékban, mely mintha az egyetlen méltó elem lenne, az is, *ha* evidenciával és nemcsak botladozó nyelvvel vagy benne sáros és rongyos. Azért a vérrel vigyázol; meg ne vágjátok egymás kezét a két pléhásóval, ahogy társnéd és te a két vége felől vágjátok a kis epsomi gödröt, akkora lyukat csak, amekkorát a patájával – repül a fücsomó! – egy galoppoló vág, aztán a pályamunkások elsimítgatják, aztán a futamnak vége, a lovasok visszagaloppoznak, el a tribünök előtt, és te egy darabig révedetten nézel utánuk, aztán elindulsz, vissza a fölvezetőkörhöz, lássuk, mi jön aztán, és tényleg, ha nem is keserűség és ólomsúly az, ami veled jár, de annyit mondhatsz, hogy néha csakugyan úgy van, van úgy, hogy nem is lehet másképp, és akkor ebből nagyon kitisztul hirtelen, ami szennyesül van és csak csupa vacak-véletlennel van, reá-tartó törekvéssel van, kitisztul belőle, és legalább tudod, hogy érdemes belegörnyedni kicsit... ennek a testtartásnak némi fontoskodó bilétát kölcsönözhetsz képzeletben, *ily* jegyet... ezzel máris olvashatóbbá válik, talán kiolvashatóbbá válsz még te is, még egy istennek is, aki talán szintén nem akar veled mindig oly bíbelődőn fáradozni. És nézed: Memphis, Tutenkámen, Trieszt... vagy Lanterszáda, Colalto, Piskolt.

Vagy ahogy Ottlik Gyöngyi – is – mondta egyszer: hogy nem erről volt szó, nem ebben egyeztünk az édesanyánkkal, hogy ilyen örök búcsúzások következnek majd, hozzáteszem, ilyen galoppok és Russell Square-ek, és kinek-amik. De, mondja társnéd, az ember ne legyen öngyilkos. Igen, azt akartad mondani te is, írom most, ezt mondtam volna épp ugyanakkor – lásd: ásóval a gödör két feléről közeledve –, igen, hogy ahogy az a madár kibírta, mondod, igen, miért ne bírhatnám ki én is, aztán ugyan ki vagyok én, mondja társnéd, hogy ne. Ez voltam én, veréb, idézi még az oly elemi verset – William Carlos Williams –, megtettem, amire futotta, ég veletek. De most nem is ez megy nálunk annyira, inkább a Szép Ernő-sorok, hogy nem érzi a halott veréb, ha a ló a szívére lép, csak a szívem érzi. Az elemek tehát, akár a földben az, ami földdé lesz, a világban is

összekeverednek. Ha megírsz valamit, tudod, nem az van, hogy „te” írod meg, nem is az, hogy „az” lett volna olyan fontos; de ebből a botlató lelkek-és-göröngyök-elegyből valaminek mégis külön, illúziószerűen is külön-lehető jelét hagyni, rakni, az akkor végre valami, legalább, vagy legalább annyi, hogy több valamiként van esélye valaminek, hogy valaki számára *valami* legyen. És ez valamikor valakinek valami nagyon fontos valami lehet aztán. Megvilágítja arcát egy másodpercre, a kékes szemhéj nem csukódik fel, talán az ujját is égeti, még egyet rúg a lábával, majd, ebből is kiszabadul, minden inkább csutak-zilált toll a fejen, csutka inkább, nem istenség-parazsa fény, de azt sose tudni, azt sose, akkor se tudni.

Egy forradás az ágyam mellett álló fikuszon

*Egy forradás az ágyam mellett álló fikuszon.
Ilyen hegeket őrzök én is?
Ahogy az inged beleakadt és egy levelet*

*letépett az első estén. Ferdén nőtt aztán
minden új levél. Akár a széles mosolytól
megmutatkozó szabálytalan fogsor,*

*most olyan. A túlburjánzó zöld
ügyet sem vet a szerény kezdetekre,
emlékeit kigyújtva boldogan ünnepel.*

*(Én elvesztem, most végem – mondtam, és –
tombolj hát megannyi zöld szívem!)
Egy forradás az ágyam mellett álló fikuszon.*

A fürge szolgák

*Megakasztani a lassan befelé gördülő
kereket? A fürge szolgák a kapu
szárnyait kinyitották.*

*Ők hát az igyekvő házmesterek!
Szemháj nélküli szemük mindenre készen.
Izmos karjuk szüntelen tesz-vesz.*

*Most meg vidám kopácsolás veri föl
a csöndet! Mintha felváltva ütnék
egy állón a törpék a játékból felizzó vasat!*

*A kívül fülelőnek pattogó muzsika
(végig gondolni elég egy másodperc töredéke,
persze, helyesen éltem-e).*

Viszonyok könnye

*A könyörület gesztusára számított
– akárha filmen látná –,
arra a mozdulatra, ahogyan megáll*

*előtte és az övét megoldja lassan,
hogy követelőző vágyára ilyen
készégesen felel. – Ragyogjon a pohár –*

*gondolta később – amelyből ivott!
Ragyogjon ez a júniusi este
a hóban és a ködben.*

*Hogy arca helyébe más arcot
képzélhettem, és ő tudta. Ragyogjon
majd a számkivettetésben ez az óra!*

Egy éjszaka a völgykatlanban

Egyik ismerősömmel találkoztam a Marienkirche előtt. Mondtam neki, hogy csak sétálgatok, jólesik egy kis mozgás így estefelé. Javasolta, hogy akkor kísérjem el a barátjához, itt lakik a közelben. Elmentünk a barátjához, aki éppen egy buliba készült, és minket is magával hívott. Kimentünk a kocsijával Johannesdorfba, ott volt a buli egy szép kertes házban, tele volt a kert is meg a ház is emberekkel. Az ismerősöm rögtön elvegyült, az ismerősöm barátja egy kopasz nővel kezdett beszélgetni, majd odafordult hozzám, kért tőlem cigarettát, s aztán kimentek a kertbe. Szereztem magamnak italt, és a pohárral a kezemben beálltam egy nagy szobai növény alá.

Már több hónapja éltem ebben az idegen városban, ahol az lett volna a feladatom, hogy átnézzek egy könyvtárat bizonyos szempontok szerint, erről azonban ideérkezésem után hamarosan leteremttem, mert ahogy előre látható volt, nem volt hozzá se kedvem, se türelmem, csak azért vállaltam el, hogy egy időre megszabaduljak az otthoni unalmas munkámtól és az otthoni életemtől. Ami az életemet illeti, abban egy nő játszott a főszerepet, akit ugyan már régen elhagytam, de kölcsönös magányosságunk ürügyén többször is visszajött hozzám, ami mindkettőnknek, de főleg neki, csak szenvedést okozott. Azt reméltem, hogy ha elutazom, véget vethetek a szenvedésnek, csak hogy odakint még nagyobb magányosság várt rám, s ezzel mindjárt az elején értelmét veszítette a menekülés.

Miután beláttam, hogy a rámbízott feladatot nem tudom elvégezni, a könyvtárba már csak azért jártam be délelőttönként, hogy elolvassam az otthoni újságokat. Később valamelyik kávéházban folytattam az újságolvasást a helyi lapokkal. Ezenkívül terjedelmes és semmitmondó leveleket írtam az otthoni ismerőseimnek, és a válaszlevelekre vártam. Esténként sétálni szoktam.

Ott álltam tehát a szobai növény alatt, és egy darabig úgy tettem, mintha békésen szemlélném a körülöttem zibongó embereket, de aztán az italból bátorságot merítettem, odafordultam a közelemben beszélgető lányhoz, és kértem tőle cigarettát, bár még volt nekem is. Kérdezte, hogy én is megyek-e Hellauba. Miért, mi lesz ott, kérdeztem. Rendezvény, ennyit értettem a válaszából, és a biztatást, hogy tartsak velük. Már indultak is kifelé. Sajnos nem fértem be abba a kocsiba, amelyikbe ő ült, csak egy másikba, de nyilvánvalóan az is Hellauba tartott, meg is kérdeztem a mellettem ülő fiatalembert, hogy mi lesz ott. „Nagy tömeg”, válaszolta. Útközben még annyit beszélgettünk, hogy megkérdezte, honnan jövök, mire én jelentősen megneveztem a hazámat, de a válaszom kielégítette.

Ekkor már sötétedett, és mire különféle mellékutakon megérkeztünk Hellauba, illetve a falun túl egy erdőbe, addigra teljesen sötét lett. Amikor kiszálltunk, csak lassanként rajzolódtott ki alattunk egy völgykatlan; pár lépésre álltunk a peremétől. Odalent többfelé tüzek égtek, és a tüzek fénykörébe emberek léptek be, más emberek meg kiléptek onnan, sötétben hullámszórt a katlan feneké. Az egyik végé-

ben egy megvilágított, de üres színpad állt. „Még nem kezdődött meg a koncert”, mondta az útitársam, gyerünk a büfébe. Leereszkedtünk, és megkerestük a büfé-sátrat, ahol aztán a nagy tolongásban szem elől tévesztettem a többieket; mire én sorra kerültem a pultnál, arra őket már elnyelte a sötétség.

Ezen már nem is csodálkoztam. Azon csodálkoztam, hogy miért nincs zene, nálunk odahaza az ilyen koncertek előtt mindig szól valami zene a hangszórókból. Csak a tömeg zaja hallatszott, az egybeolvadt beszéd, elszórt kiáltások, a tüzek lobogása, mögöttem a büfénél számok hangzottak fel, az italok árai. Megint a szemlélődés következett, amiben én soha nem találtam semmi felemelőt, mert az emberek öröme irigykedtem, a bánatukon pedig nem tudtam segíteni, sőt gyakran én voltam az oka.

A volt szeretőm arra szokott hivatkozni, hogy már nagyon késő van, ott kell maradnia nálam éjszakára. Elkerülhetetlen együttlétünk után én igyekeztem minél gyorsabban álomba merülni, ő viszont igyekezett ezt megakadályozni. Először hallgatással védekeztem, és a dühömmel, hogy miért nem hagy békén, de amikor jöttek a szemrehányásai, hogy mennyire megalázom őt, akkor már tudtam, hogy egyhamar nem fogok elaludni. Teljes mértékben igazat akadtam neki, és aztán nem tehettem mást, a bűnösségemben sajnálni kezdtem magamat – magamat, az életem tragédiáját, nem pedig őt vagy amit vele tettem, de ezt a sajnálatot is el kellett fogadnia. Egyre távolabb kerültünk a megoldástól. Egyre távolabbról szemléltém az életet, amely ezzel egyenes arányban egyre nagyobb kísértést jelentett.

Megittam két sört, aztán nyomába eredtem egy szomorú szemű lánynak, aki elment mellettem, és nem tudom, rám nézett-e vagy valahova mögém, de nekem ennyi is elég volt. Követtem őt a sárba, mert úgy látszik, a büfé előtti térségen kívül az egész katlant sár borította, amiben csak itt-ott volt egy kis sziget, és az összevissza járkáló, botladozó emberek ezeken a szigeteken állapodtak meg egy kis időre, hogy a tűznél melegedjenek, már amennyiben hozzáfértek, ami nem ment könnyen, mert a száraz területeken amúgy is már többen szorongtak, mint ahányan még éppen elérték volna rajtuk. Útközben én is felléptem az egyik szigetre, valaki megfogott, mert majdnem hátraestem, és megkínált pálinkával. Kérdezte, hogy lesz-e itt valami koncert. Mondtam neki, hogy azt én is szeretném tudni, aztán mentem tovább, nehogy szem elől tévesszem a lányt, aki közben tántoríthatatlanul haladt előre a sárban alvó részek fölé. A katlan másik végébe tartott; itt már nem égtek tüzek, elmaradtak az emberek, és furcsa módon a talaj is szárazabb volt. Egy nagyobbfajta sátor állt a meredek fal tövében.

Ez is büfé volt, de nem üzemelt. Egy hosszú asztal nyúlt ki a sötét sátorból, rajta egy halom sörösüveg. Az üvegek között egy férfi aludt az asztalra borulva, egy másikat pedig az asztal alatt fedeztem fel. Az asztal mellett, a kihunyófényben levő tűz szélén egy férfi és egy nő táncolt, ha ugyan táncnak lehet nevezni, ahogy egymás vállára borulva billegtek, és rugdosták a hamut. A lány eltűnt a sátorban, engem meg odaintett a férfi, miután partnere vállá fölért észrevett, és felém nyújtotta a sörösüveget, amit tánc közben is a kezében tartott.

Nem tudtam, honnan jön a zene olyan halkán, tompán, aztán rájöttem, hogy az asztalon alvó férfi hasa alól, nyilván ráfeküdt a magnóra. Ittam egy kortyot a férfi söréből, miközben ők táncoltak tovább, mintha a fáradtságuk nem tenné lehetővé, hogy leálljanak. Széttaposták a maradék tüzet is, de aztán leálltak mégis, először a férfi, ivott az üvegből, amit előzőleg gondosan a kezébe nyomtam, majd lassan a nő is befejezte a ringatózást, és úgy maradtak összeborulva. Nem tudom, miért fo-

gadtam el a sört, így most már nem állhattam odébb szó nélkül, de nem jutott eszembe semmi, ami ne sértette volna kettejük egyértelmű helyzetét. Megint a sör lendítette tovább az eseményeket, a nő mohón kiitta a maradékot, és eldobta az üveget. A férfi odalépett az asztalhoz, megbontott egy újabbat, és felém nyújtotta. „Végkiárúsítás, mondta, ingyen, önkiszolgálással.” Megbontott egyet a nőnek is, de ő a fejét rázta, a férfi háta mögött felült az asztalra, és megkapaszkodott a nyakában. Egyszerre emeltük a szánkhoz az üveget. Utána megkínáltam cigarettával, rágyújtottunk. „A személyzet, mint látható, nem nőtt fel a feladathoz, mondta, és az asztalon alvó fiatalember felé intett. Egyébként a koncert is elmarad. Bár szerintem te nem is ezért jöttél.” Mondtam, hogy csak véletlenül vagyok itt. „Akkor most jó helyre vezetett a véletlen”, mondta. Barátságos volt a hangja, sőt azt is mondhatnám, hogy örömteli, ha nem csengett volna meglehetősen fáradtan. „Rád vár”, intett ismét maga mögé, de az első pillanatban nem tudtam, hogy a rengeteg sörre gondol-e vagy a szomorú lányra. Mutattam, hogy előbb ezt a sört megiszom, aztán mondtam is, hogy nem olyan sürgős. És még hozzátettem, hogy nem tudom, mi vár rám. „Dehogynem”, mondta. Nem foglalkozott tovább a dologgal, de ez az egy szó is megnyugtatólag hatott rám. Hallgattunk egy darabig; úgy láttam, erőt vett rajtuk a fáradtság. Hirtelen megszakadt a zene, csönd lett körülöttünk. Aztán megszólalt a nő a férfi háta mögött. „Fázom.” „Jól van, folytassuk”, mondta a férfi, és folytatták a táncot, most már zene nélkül, tűz nélkül. Hallottam, hogy sugdolóznak. Elfogyott a söröm, visszahelyeztem az üveget az asztalra, és bementem a sátorba.

Nem várt rám, aludt. A sátor mélyén, egy matracon ült, a hátát egy sörösláda-oszlopnak vetette, és felhúzott térdekkal, ölbe ejtett kézzel aludt. Óvatosan megközelítettem. „Péter”, kérdezte szinte még álmából. Mondtam, hogy nem, hanem én vagyok, és megneveztem magam. „Még mindig táncolnak”, kérdezte. Most már kinyílt a szeme is, de belőlem valószínűleg semmit sem látott. Mondtam, hogy még mindig. „Hát ez egy örület”, mondta, és mint aki beletörődött a sorsába, elfeküdt a matracon, megint felhúzta a lábát, és a kezét a két térde közé szorította. Leültem a matrac végébe, és rágyújtottam egy cigarettára. Elfáradtam. Amúgy szeretem ezt a fáradtságot, mert egyedüllétem napjaiban nagy hasznomra van abban, hogy el tudjak tekinteni a világtól, elallassak végre, és ne érezzek semmit. Mert nem könnyű lefeküdni és elaludni, miközben odakint tovább működik a világ, nélkülem, aki a létezésemet csak a világ létezésével tudom a magam számára bizonyítani. Esténként meg kell várnom, amíg minden el nem csendesül, és csak akkor tudok nyugovóra térni, ha meggyőződtem róla, hogy most már nem történhet semmi. Most viszont nem lehetett eltekinteni a félreértések sorozatától, mely idáig juttatott, ahonnan nincs visszaút, és főleg nem lehetett eltekinteni ettől az utolsó, végképp nevetséges félreértéstől. „Miért követtél”, kérdezte a lány, aki ezek szerint mégsem aludt el újra. Kérdése inkább számonkérés volt, mintsem érdeklődés. Mondtam, hogy csak úgy. „Olyan nincs, mondta. És itt fogsz ülni reggelig?” Ez pedig egyenesen elutasításként hangzott. Megnyugtattam, hogy nem, csak még a cigarettámat elszívom, de akkor már el kellett dobnom a csikket. „Adj egyet nekem is, mondta, miközben felült, és előszedett valahonnan egy konyakosüveget. „Itt találtam,” magyarázta. Ivott belőle egy tekintélyes kortyot, aztán odanyújtotta nekem is. „Láttad odakint azt a férfit, kérdezte. Láttad az arcát?” Bólintottam. „Eláruljak neked valamit? Kíváncsi vagy rá? Az az ember már nem is él.

Halott.” Újabb, még tekintélyesebb kortyot ivott, de rögtön engem is megkínált. Félre akartam tenni az üveget, de elvette tőlem. „Csak semmi visszaélés. Megijedtél, mi? Pedig csak rá kell nézni, látszik rajta. Ismerem az ilyeneket, találkoztam már néhányal. Tudod, miről lehet őket megismerni? Van egy bizonyos ránc a szemük alatt, az egy biztos jel. De egyébként saját maga is bevallja, sőt még dicsekszik is vele. Nagy ötlet.” Ivott, ezúttal rólam tudomást se véve. „Ismertem egy férfit, azt terjesztette magáról, hogy impotens. Ragadtak rá a nők. Ez volt a trükkje, és ezzel mindenkit meg tudott szerezni. Csakhogy ő tényleg halott. Hiába vannak nagy tervei, senki se hiszi el őket, még maga se, csak azért kellene neki, hogy lendületben tartsák. És közben maga körül mindent ugyanolyan halottá változtat, mint amilyen ő maga. Nincs menekvés.” Javasoltam neki, hogy most már próbáljon aludni egy kicsit. Nyöszörögni kezdett. „Jaj istenem, csak tudnám, mit keresek én itt. Csak tudnám, miért jöttem én ide. Tudtam hogy ez lesz, előre tudtam. Mikor hagyják már abba?” A szájához emeltem az üveget tartó kezét, megittattam, és mondtam, hogy most már mindegy, most már biztosan nagyon fáradt, nincs mit tenni. „Egyáltalán nem vagyok fáradt, mondta, csak egy kissé részeg. De ez mindig így volt. Nem lehet őt másképp elviselni.” Himbálni kezdte a felsőtestét, és a sötétségbe meredt szemmel megint nyöszörögni kezdett. „Nem, ezt nem lehet kibírni. Kimegyek hozzá, ezt nem tilthatja meg. Nem tilthat meg semmit, ahhoz neki nincs joga. Nem akarok aludni.” Megismételte néhányszor, hogy nem akar aludni, de aztán mégis lefeküdt, először elhelyezkedett a szokásos módon, felhúzott térdekkel, de nem bírta sokáig így, elkezdett némán hánykolódni, felborította az üveget, és engem is többször megrúgott, amíg feljebb nem húzódtam hozzá. Átöleltem, és odaszorítottam a matrachoz, mert éreztem, hogy itt már hiábavaló minden vigasztalás, főleg hogy nem is ismerem az ügyet. Csak le akartam fogni, meg akartam nyugtatni kicsit, amennyire így egy érintéssel lehet, hogy el tudjon aludni, annál is inkább, mert én is aludni akartam. Nem hagyta magát lefogni, más módszerhez kellett folyamodnom. Az arcát kezdetben elkapta a simogatás elől, később viszont már ő húzta oda a kezemet. Ekkor egy időre lecsillapodott, behunyta a szemét, félig-meddig reméltem is, hogy most talán elalszik, mondtam neki halkán, hogy itt vagyok, nincs semmi baj, aludjon szépen, de ebben már volt egy adag számítás is, mert másfelől az volt a célom, hogy legalább vegyen rólam tudomást. És valóban, rám is nézett, átölelt, és a szájával megkereste a számat, de ez már ismét a korábbi nyugtalanság volt, éreztem a testén. Csináltam, nem volt más választásom, de minél inkább elveszett az ölelésben, annál kevesebb meggyőződéssel öleltem vissza, holott akartam is tőle valamit, például a testét, vagy például azt, hogy legyen egyszerűen csak ott mellettem, és én alhassak végre ezen a jó száraz helyen. És mielőtt még késő lett volna, félbeszakítottam ezt a kétségbeesett ölelkézést. Felültem, megigazítottam a ruháját, elfordítottam kedvenc helyzetébe, a fejét az ölembe emeltem, és miután meggyőződtem róla, hogy csukva a szeme, hátradőltem, megtámasztottam a vállamat és a fejemet. Azt még hallottam, hogy a színpadon megszólal a zene, arra is emlékszem, hogy ismerősnek találtam, és rémlik, hogy valamikor a lány elhúzta a fejét az ölemből, de azt már nem tudom, hogy ez még akkor volt-e vagy már reggel. Mire felébredtem, már elbontották a fejem fölül a sátrat, elvitték a sörösládákat az asztallal együtt, eltűnt a lány, és eltűnt mindenki a völgykatlanból, csak néhány rakodómunkás tette a dolgát, a színpad elemeit rakták fel egy kamionra. Végül aztán ebben a kamionban jöttem vissza a városba, hátul a rakodótérben, mert a vezetőfülkében már nem jutott hely.

TAKÁTS GYULA

Csak így egész

*Pincém előtt a fáról
levettem... Ó szólított
a zöld közül s kezemben
tartva hamvas testét,
akár egy élő poharat,
pincémbe léptem,
köszöntve boromat.*

*A bor s a hamvastestü
telt barack között soha,
de úgy tárgult a tér,
hogy egyre közelebb
fénylett a szó,
hogy így egész a van
és benne a tovább!*

*A hordó, akár egy
rég-i isten és ő,
a zöldből való,
– kezemben tartva –
együtt hallgatták velem,
hogyan és mért
csak így egész a van
s a közös pince-mélyben
a tiszta szó velük együtt
még sosem fénylett így nekem...*

Az válaszolt

*És Csú Fut forró arannyal
vonta be a nyári fény.
Szikrázott, mint öreg szobor
a pince hűvös küszöbén.*

*Árnyékba vitte a napot.
Tűnődve lent, hozzá beszélt,
és poharának kerek tükrén
az válaszolt, aki adja a fényt.*

De visszajön-e?

*Csu Fu tűnődik, mit veszít,
ha nem hallgatja e zsvajt?
Szólót igazgat s az a gond,
amit az ég néha kimond.*

*És összeveti ezzel azt!
Mosolyt cseppent s kapál tovább:
– De visszajön-e az a kert? –
Kérdezi Csut az almafavirág.*

Hahn-hahn grófnő pillantása

– lefelé a Dunán –

(4.)

BÉRLEMÉNY RENDÜLETLENÜL HALAD: ELŐRE

Hosszan követett Nándorfehérvár (Beograd) felől a harangszó, amelyet II. Gyula rendelt volt el, még Hunyadi jeles csatája előtt, Aar szerint könyörgésképpen és fogadalomként, nem pedig, ahogy a közhiedelem tartja, a (ritka) győzelem emlékeként, és aki hallotta már a Magyar Rádió bömbölős déli gépharangsza-vát, már eddig is sejthette, hogy itt valami nagy magyar kompenzálás folyik.

Danilo Kiš országában jártunk.

Egy bús őszi nap felhívták volt Bérleményt Párizsból. Nevetős, *rekedt* hang szólt a kagylóból, figyelj ide, te buta magyar. Bérlemény nagyon szerette a hang gazdáját, akiről többnyire azt mondták, szerb, holott az édesanyja crna-gorác volt, az apja meg magyar zsidó, ő maga valójában vélhetően az egyetlen jugoszláv, benne csúcsosodott ki az a képtelen ötlet, ami Jugoszlávia, ő volt erre szinte az egyetlen egzisztencia bizonyíték, arra, hogy a különböző népek nemcsak gyilkolni képesek egymást, hanem gazdagítani is. *Ez a gazdagság volt Danilo Kiš.* A világon, az egész világon neki volt a legszebb ádámsutkája. Igazi franciás ádámsutkája volt, legalábbis Bérlemény szemében ez a középkeletkeverékeu-rópai testesítette meg a francia férfit mint olyant, okosság, erotika, szellemesség, szigorúság, férfias méltóság és férfias önirónia, bohóc és morális instancia, már bocsánat a szóért, és könnyedség; súly és súlytalanság, ez volt Danilo Kiš, halál és halhatatlanság egy *személyben*.

Első találkozásuk így esett: tartottak egyszer egy igen előkelő konferenciaszerűséget, olyan fényeset, hogy amikor Bérlemény első este kilépett a felvonóból, ebből az aranyozott díszes fülkéből, s körbenézett a fogadóteremben, látva látta, hogy ottan valaki vagy Nobel-díjas, vagy milliomos. Lényegében saját magát is így, kizárásos alapon tudta azonosítani, belenézett egy barokk tükörbe, látta, hogy az ott se nem ez, se nem az, bólintott: akkor tehát ez én vagyok. Megállt a szélén, nézte a forgást, sístergést, pezsgőspoharakat, szmokingokat és fülönfüggőket, színes amerikai film, bálterem, zene: Csajkovszkij. Senkit nem ismert, legföljebb képről.

Ekkor fekete szél kerekedett a szála túloldalán, s egy langaléta, nyakigláb tüne-mény robbant át a társaságon, kockás sportzakóban, mintha mindenkit feldöntött volna ez a szélvész, de mégis úgy, hogy rögtön föl is állította őket egy gracióz kézcsókkal... nem, nem kézcsókkal, déliesebben, durvábban, a nőket tehát a seggük-nél, a férfiakat az ingmellnél megmarkolva, de egy kézcsók könnyűségével, nehéz

bájjal – s ott állt Bérlemény előtt a bátyja, (mert Bérlemény bátyban szegény férfiú volt, és szerette viszonyait lecsaládiasítani, nővérekre vágyott és anyákra, apákat talált ki magának és testvéreket, satöbbi, satöbbi, egyszerű ez, akár a zsákbufutás), az ismeretlen kiabált, mint egy Ottlik-regény-hős, ölelgette, lapogatta, nézegette Bérleményt: Te! Mi! Hát! Szóval! Jól van. Magyar! – és ebben a pillanatban mindenki megtudhatta, az egész csillogó társaság, hogy kicsoda is Bérlemény, Bérlemény tehát az, akit ez a rekedt hangú, mondjuk így, szeret.

Figyelj ide, te buta magyar, szolt Párizsból a hang („rekedt vagyok, berúgtam Dubrovnikban”), és hogy állítólag volna Magyarországon *valamiféle* csepp, ha azt Bérlemény neki elküldené, de nem fontos, főleg csak a nők miatt kéri, hogy azok megnyugodjanak, na szia, te, marha. A hang finoman tudott magyarul, nem akcentus nélkül, de hajlékonyan, belülről, invenciózusan. Bérlemény elég jól tudott hallgatni, azon a tanácskozáson is sokat járkáltak együtt, karon fogva, mint két barátné, s Bérlemény hallgatta a férfit, izgatottan és meghatottan, ahogy mindenféle belső, szakmai ügyeibe beavatta, hogy két éve nem ír már, s hogy mennyire értéktelennek tartja az értékeit, éppen azokat a tulajdonságait unja, amelyeket dicsérnek, és aztán hosszan az „élet”-ről, ami más volna, mint az „irodalom”, hogy aztán azt mondja legvégül: Engem csak a forma érdekel, a forma, érted?! Buta magyar, fel tudod ezt fogni? Föl, te szerb vérszopó nacionalista.

Azt a gyógycseppet akkor éppen nem lehetett kapni, Bérlemény ide-oda futkosott, elment a filmrendezőhöz is, aki a csepp szocialista kálváriájáról készített volt filmet, a föltaláló meghurcoltatásairól, megígérte, hogy segít (segített is), de elment mindenkihez, szervezeteket hívott föl és barátokat, gyógyszertárakat és esküdt ellenségeit, aztán átszaladt a szomszédokhoz, el a közeli iskolába, majd hazament és lefeküdt és aludt, mintha meghalt volna, és akkor egyszerre csak elindult az áradat, ismeretlen emberek csöngettek, férfiak, nők, öregek, fiatalok, gyerekek, jó napot kívánok, ennek a Danilónak hoztuk, és hozták és hozták, a félig telt üvegcskéket, a maradékot, mind mutatta föl a fény felé, és megrázogatta, hogy lássa Bérlemény, nem üres, színes üvegek, fiolák, mustáros poharak, sörsüveg, a tanári kar nevében, a futballcsapat nevében, az egyház nevében, Kis Dánielnek hoztuk, úgy mondták, nehéz beteg, úgy beszéltek erről az ismeretlen betegről, mintha nagyon is jól ismernék és szeretnék, mintha mindenik fogta volna azt a csontos, nagy kezét, mintha látták volna nevetni, mintha ismerték volna azt a vésztes villanást a szemében, amit egyetlen más szemben még nem láttam, azt a furort, mintha, *horribile dictu*, olvasták volna.

Utoljára telefonon beszéltek, október legelején, hogy nem érti a leírást, amelyet Bérlemény mellékelte a cseppekhez, persze sejtette ő, hogy Bérleménynek a fogalmazás nem erőssége, mutattak erre *jelek*, de..., és így tovább, frivolan, rezzenéstelenül a saját haláláról, merthát miről másról lett volna szó, éppen arról fecsegtünk, hogy a halálához vezető úton, 3x1 avagy, kérlek szépen, 1x3 a te arány. De akkor már olyan rekedt volt a hang, olyan kásás, olyannyira nem a Danilo torkából jött, hogy azt már nem lett volna szabad földi lénynek hallania.

Van egy polca Bérleménynek, IKEA, a maradékkal, a megmaradt üvegek a cseppekkel, s ha csak ránéz, hallja annak az elvarázsolt délutánnak a hangjait, az öregasszonyét, a becsípett kántorét, az utcaseprőt, jó napot kívánok, itt van ez a csepp, annak a Danilónak, akit tetszett mondani, hogy meg kell neki gyó-

gyulnia, annak hoztuk, hogy gyógyuljon meg, majd meg tetszik látni, meg fog gyógyulni, és minden jóra fordul.

TÁVIRAT

Gondolj arra, hogy nincs más választásod. Megbízó (Bérlő)

TÁVIRAT

Választ kérek. Előző Távirat szövege: Gondolj arra, hogy nincs más választásod. Megbízó (Bérlő)

VÁLASZTÁVIRAT

Gondolok. Sincerely: Bérlemény.

Egyáltalán nem rendületlenül haladtunk előre, igenis rendülten. Az idő fölrepedt, mint a dinnye héja, még inkább mint a tordai hasadék, és Dalma belezuhant. Hiába hajóztunk napok óta együtt, beszélgettünk, ácsorogtunk, eszegettünk, semmit tettünk, ahogy illik, a múlt fennhatósága alatt álltunk. A múltat Robertónak hívták. Kajütje állandóan zárva volt. De láttam, hogy Dalma éjjelente beoson hozzá. Nem féltékeny voltam, inkább hülye. Ám hülyeséget ártatlanságnak nevezni hiba.

Lassan, méltóságos nyugalommal úszott velünk a hajó a csillagos nyári éjszakában. A bordái, palánkjai, kajütjei, valamennyi fa, vas, réz és kőc alkatrésze, egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett. Mintha nem is a hajó remegését éreznénk, hanem belül, saját testünk sejtfalainak, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök lobogását a nyugtalanság biztos hajósúlyába zárva.

– Kiszerettem öcsémuramból.

– Miért? – kérdeztem vidáman.

– Ne legyen ordenaré – komolyodott el Dalma. – Tudja azt Maga nagyon jól. Azért, mert Maga nem akar engem. Eltűr, de nem akar. – Lihegve támaszkodott a korlátra. A sötét vizet nézte. – Mért nem őszinte Maga? Hát mondja meg, mit akar?! Engem akar?!... Jó, tudom a válaszát... De akkor mit? A Dunát? Azt akarja, a Dunát? Reméli megint, mi, hogy a Duna az valami több?! Milyen több? Minél több?

Elkezdett rángatni. – Akarja? Akarja látni? Mert megnézheti. Csak leselkednie kell. Azt meg úgyis szeret. Maga nem is néz, maga csak leselkedik. Magának nincs is szeme... Azt hiszi, ezt lehet sokáig csinálni? Hát hogy képzeled? Hogy belelesel az életembe? Hogy meglesel engem, és nézed a vér rétegeit a kezemen? Vagy a lábamat? a vádlimat? És mit lesel a nagybátyádon? Mit? Kit? A leselkedésed rád is vonatkozik. És mi lesz a végén? Hogy majd kileselkelődsz a koporsóból? Igazán poétikus gondolat.

Elszaladt sírva. Mit szaladgál. Távolabb megállt. Megvetést érzek iránta. Nézem az arcát, ezt a sárga, félre eső foltot. Teljes erőből beleütni. Ököllet. Vagy fojtogatni. Visszajön, a könnyei közt nevet: akár egy párás szép reggel az arca. – Maga nem ismerne rá a nagybátyjára. Puffadt, nagy, mint egy luftbalon. – Kis szünet után: – Olyan undorító a teste. – Az nem lehet, láttam magam előtt a kalapját, a gondozott, jó szagú kezét, fölremlt egy vaskerítés, ahogy állunk éjszaka, ahogy átnyúl és én kezet csókolok neki. – Undorító. Hájtömegek lógnak le róla, mintha

döghúsok. A saját hájával van betemetve. – Amszterdamban láttam egyszer egy hájával betemetett lányt, ült a kirakatban, a Duna-parton, és látszott a mosolyából, hogy csakis rám vár. Jaj.

– És mit...? – Nem bírtam kimondani.

– Mit mit?! – csattant föl az asszony.

– Hát csinálni mit kell! – Ordította.

– A Dunának képzeled magát... Nézz a szemembe, üvöltötte. Ki vagyok én?, üvöltötte. Név szerint. Nem ál, nem költött, nem művész, nem fedő, a rendes! Név szerint mondjál meg engem, üvöltötte.

– Igen – mondtam, mintha értenék valamit. Tehát, hogy Roberto a Duna, ez a heppje, ezt képzeled magáról, hogy ő a Duna, de konkrétan, tehát, hogy ez Passau, amaz Eschingen, és minden éjszaka végig kellett az asszonynak mutogatnia a Dunát, Roberto fogja a csuklóját, és vezeti a kezét, nézem ezt a kezét, leselkedem, lélegzetvisszafojtva leselkedem, mondja meg, ez mi?, talán a szendrői vár?, nem, kedvesem, ez a farkam, a csuklóján kötés van, átvért géz, látja, hogy látom. Régi kéz, meggyötört kéz, női kéz, asszonyi, áruló kéz, gyöngéd kéz, zsidó kéz, anya kéz, mamme, évszázados kéz, gyönyör kéz, fájdalom kéz, az emlékezés keze, a múlt keze, a hallgatás keze, a csöndé, a hazugságé, a szerelem keze, a magány keze, az önfeláldozás keze, a kiszolgáltatottság keze, az önzőségé, a megalázásé, a vereségé, a halálé, repül végig a kéz a Dunán, egy férfi-Dunán, test-Dunán,

– el a Moldovai-sziget fölött, a homlok felpuffadt redői fölött, amely régebben hatalmas futóhomok zátonyként volt ösmeretes; hátrább a galambóci vár, mely talán a legformásabb erődítés a déli Dunán, olyan jól komponált tudatos módon ül a kupola formájú dombtetőn, mint valami középkori coronett egy csinos lordfiú fején. Ez a csodaszép fiú volt Lady Montagu nagybátyja. – A szerbeknek állítólag – s a lady rám vetette tekintetét: nem kellemes egy világbirodalmat megpillantani női szempárbán: az angol nőknek evvel a handicap-pel meg kell küzdeniök –, a szerbeknek, nyilván a szlovének szerint, még a szerbben is akcentusuk van. – Zavarunkban, mely egy civilizáció zavara volt, egy önmagát elvesztő, szép Európa zavara, gondoljunk a Jaltát követő általános elhülyülésre, s kérdéses, vajon a rezervált Nyugaté volt-e nagyobb, mert ezt észre sem vette, vagy a nyomorgó Keleté, mely észrevette ugyan, de azonnal elnyomóira testálta, zavarunkban nevetgélünk. Itt a környéken sok a vérszívó légy, a múlt században egész marhacsordákat és méneseket döftek halálra, a kolumbácsi legyek, Galambóc (Golubac)-ról elnevezve. És itt van a híres-hírhedt Babakáj-szikla, akár egy gonosz, jégkorszakbeli szörnyállat öklelő feje emelkedett ki az örvények közül, ez a hely, ahol a tűzről pattant Rozgonyi Cicelle – I. Kormos István: Rozgonyiné című költeményét – férfiakat megszügyenítő bátorsággal mentette meg Zsigmond királyunk borgőzös életét. Ugyanitt, a partról nem látszik, csak a beavatottak ismerik, első rangú étterem működik, a „Chez Babakai”, a szigorú Gault-Millau 17 pontra értékelte ez évben a tapasztalt Jusuf és csapata teljesítményét. (Igazi titkos favorit.) A közeli Pek folyócska aranyban gazdag. A népszáj szerint a Dessewffy család itt alapozta meg a vagyonát, amennyiben egy öklömnyi aranyrög csapódott a lubickoló Tina kontessza combjához, ki hangos jajjal összeesett. Később táncosnő lett Los Angeles és Mexico City közt. Avval vált ismertté, hogy aggályosan betartotta és őrizte az európai időt, egyszerűen aszerint élt (a teste is). Így történhetett meg, hogy egy forró délután a

Highway mentén pezsgős pohárral kezében valcerozó alakot pillanthatott meg az arravetődő. A kontesszában éjfél volt és szilveszter;

– a Vaskapuhoz közeledve, a kéz a fül mögé bújik, óhatatlanul fölmerül, mi lett volna, ha itt visszafordulásra kényszerül a Duna? Képzeljük el, ahogy megszegyenülten koncsorog vissza, újra vissza a mellékfolyókból is, bocsánat, elnézést, ó hol volna már az a dicső középeurópai folyó, amely ugyan tengernyi fájdalmat hordozott a hátán, dehát mégis egy *valaki* volt, egy nimand hátrálna Esztergomnál kanyarodva, bocsánat, bocsánat – valóban föltehető a kérdés, merre folyt a Duna az elmúlt negyven évben...;

– ha nincs heroikus, milyen a természet?, a heroikus *teljes* hiánya (a visszafelé sündörgő folyó) vajon nem heroikus-e?, szemlélhető a heroikus nem heroikusan? – a hajóskapitány mindenestre élelmesen kikerülte a depresszió szót, helyette kezelhetetlen mélabújára hivatkozva ment nyugdíjba a Vaskapu környékén;

– a Vaskapu környékén 1830. június 24-én Széchenyi gróf fölismerte az Alduna szabályozásának jelentőségét, majd szerény, ám ízletes ebédjét elköltvén a Desdemona nevű fahajón végigutazta a Dunát. Legkésőbb Drenkovánál, hol erős zúgás és morajlás hallik, ugyanis a partról beszögellő hegy, a Bosman lába áthúzódik a medren, úgy habzik ott a vízár, mintha tűzkatlan forralná, 120 lábnyi (kb. 40 m) mélységet vájt a sziklába, s a két szörny, a Kozla és a Dojka, szirtetek, sziklapadok, melyek egymással veszekedve terelik a vizet, s ha nem Drenkovánál, itt, a rettegett Grebennél, mely Greben szerbül szirtfokot jelent, nem szerbül pedig a rettegést magát, s ha alulról, Izmail felől jőnének, s ha, akkor ércel, vagy ércnél maradandóbbal megrakott uszályal, e ponton a nyak undorító faltjain, reszketni kezdene az egész hajótest, itt fel kell tenni a szokásos kérdést, melyre még a nagy Széchenyi se tudta a választ: Imádkoztál-e, Desdemona?

– repül a női kéz, ki tudja, hol áll meg (eltűnik a hóalj mocsarában). A duzzasztógát építéskor víz alá került a gyönyörű Ada Kaleh sziget. Agák lefejezése, vámkülföld mint a csempészés melegágya, girbe-gurba, törökös jelleget adó sikátorok, szőrös mellbimbók, viszont az 1878-as berlini kongresszuson elfelejtettek dönteni arról, hogy kié is a sziget, e kongresszuson Andrássy Gyula meghátrálásra készítette az oroszokat, és sajnos nemzetközi jóváhagyást kapott Bosznia és Hercegovina okkupálására, „le beau pendu”-nek, a szép akasztottnak nevezték kedveskedve, célozva arra, hogy a császár, akinek ekkor már külügyminisztere volt, a 48-49-es forradalomban in effigie bitóra ítélte, Gyula gróf, ki egymaga találta ki a századvég Budapestjét, gyakran sétált a berlini folyosókon karonfogva Gorcsakov orosz külügyminiszterrel (akitől elálló metszőfogai miatt sokan viszolyogtak, és a „Farkas” gúnynevet akasztották rá; élete tragikus fordulatot vett, gyermekei és felesége a század első évében, a hírhedt Volgai Nagyárvízkor a habok közt lelték halálukat, még Lenin is így említi: „a szegény Gorcsakov”, in: Levelek Tatjana Szamojlovához, Szikra, 1951, Budapest), s mikor a magyar politikust nem minden hátsó szándék nélkül arról kérdezték, hogy vajon valóban ilyen jóban van az oroszsal, a szép férfi mosolyogva így válaszolt: Ha valaki engem a mélységbe akar taszítani, legjobb vele karonfogva mennem;

– közeledve az irdatlan zsiliprendszer felé, a zsiliptorony parancsnoka köszöntőt mondott, a gigászi zsilipkapu azonnal csukódni kezdett, mi a szovjet hajó végéhez álltunk, ahogy „jó modorú kisfiúkhhoz illik”..., hanem erre a szovjet matrózok, kik egyenkopaszságuk miatt megdöbbenően hasonlítottak az akkor már ere-

je végén járó, hiszterikus kirohanásaival a barátjai hűségét is alaposan próbára tevő Majakovszkijhoz, a korláthoz sietvén, harsány derúvel, mert ilyen a szovjet ember, a homo sovieticus, a bajban igaz barát, az örömben meg... öröm nincs, hajigálni kezdték a kedves matrózajándékokat: emléktárgyak, fotók, gumióvszerek gar madája, néhány romantikus kalasnyikov, egy T54-es, melyből, akár egy lövedék, szőrös kókuszdió gurult elő, fölséges román cujkával, azaz szilvapállinkával mint tartalommal, vágy és gyűlölet az ujjakban, majd megint semmi. Megkezdték az át-zsilipelést, leengedték a vizet, nyolcemeletes lucskos kamrafal tornyosodott fö-lénk, aknában éreztük magunkat, a zsilip ellentétes kapuzata lassan kitárult, a besütő nap átmelegítette a kriptahangulatot. Ami azonban ekkor történt, azt nem kívánom az ellenségemnek sem. A szűk zsilipkamra vizét úgy megtekerte a szovjet Diesel hirtelen elindított asztal nagyságú csigája, hogy elsüllyedtünk. A távolodó szovjet hajó parancsnoka, Majakovszkij, udvariasan sajnálkozó mozdulattal intett hátra: a hidrodinamika törvényeivel szemben ő is tehetetlen, elvtársak, ne lőjete! ez öngyilkosságának hiteles sztorija;

– a kéz unalmát mozgással palástolja, idekúszik, odatoppan, kicsusszant hát a Kárpátok öléből, e kéretlen védelemből, s a Duna oly simán, oly szelíden bal-lagott le parttalan medrében, akár a Tisza. Hidegen hagyták a kezét a bal part ártéri füzesei (dombra építkezz, ha nem akarod, hogy megmarjon a kutya, értsd a Duna, mondja a román közmondás egy lefordíthatatlan szójátékra mint dombra építkezve), hidegen hagyta a jobb part egyenletes fennsíkja s a bolgár mezőgazdasági öntözés folyamatos fejlődése, Vidint szinte nem is érintette, pe-dig ott Kossuth Lajos emlékét még emléktábla is őrzi;

– amiképp Svevo a trieszti Joyce, Broch pedig az osztrák, azonképpen Hriszto Botev a bolgár Petőfi, az 1876-os fölkelés alkalmával Kozloduj térségében bevette magát a rengetegbe, ahol azonnal homlokon találta egy eltévedt török golyó. Még hogy eltévedt! Elképesztő kegyetlenségekről adnak hírt a följegyzések (Driault, Aar), a Porta által odavezényelt irreguláris török harcosok és cserkesz bandák fal-vakat gyűjtottak meg mécses gyanánt, a férfiakat méltóságukban, az asszonyokat húsukban gyalázták le, s darabokra vágtak gyermekeket; pusztán a bataki temp-lomban kétezer embert mészároltak le: Isten segedelmét áhítva ide menekült be az egész falu apraja-nagyja, azonban, vulgárisan kifejezve, Isten tervei kifürkészhe-tetlenek. Bokáig állt a vér a templomban. Példájukat, jegyzi meg Aar, majd a német fasiszták követik Oradur-sur-Glane-ban, hatvannyolc évvel később. Az a komáro-mi barátom mesélte, hogy 56-ban ténylegesen bokáig állt a vérben (befolyt a ba-kancsába fölülről), tehát, hogy ez nem metafora, hanem tocsogás. És ragad és nem is piros! Kozlodujnál pedig, Botev föltételezett lábnyomának helyén, kéz a láb-nyomban, fölépült az első bolgár atomerőmű modern épületegyüttese, innét a mondás, hogy „botevvel ütni valaki nyomát”, hisz az atom nem látszik, csak van;

– a simogatás Rusze felé tartott, minden simogatás Rusze felé tart, egy lesz a test!, a Kárpátok csipkés vonulata ködlött fel a távolban, valószínűtlen délibáb, az orjahovói dombok se hoztak remegést, pedig már a rómaiak is fölismerték ennek a pompás megfigyelőhelynek a jelentőségét, és hiába portyáztak itt győ-zelmes magyarok a XIII. században, és hiába volt újra meg újra napnál világó-sabb, hogy a nikápolyi (Nikopol) vereségben oroszlánrésze volt a francia gőg-nek, túlon túl óhajtották a diadalt, de nem ismerték a török harcmodort és nem hallgattak az okos magyarokra; beleért a kaftán a vadas szószba, ezzel a mondás-

sal jellemezték évszázadokig Zsigmond tehetségtelen hadvezetését, célozva a balsikerre és a nagyravágyó francia konyhának tett jellemtelen engedményekre;

– a követhetetlen Duna-ágak dzsungele a román oldalon e féktelen, tomboló unalomban, van ebben jó, a kéz nem türelmetlen, ugyan nem céltalan, de célja megnevezhetetlen, még akkor is, ha majd utólag néven nevezünk „dolgozat” (lásd a Flaubert-regények legendás unalmát), folytonosan vándorolnak itt a szigetek, kis zátonyok, melyeknek van egy állandónak tekinthető belsejük, amelyet már végleg megkötött a buja vegetáció, a népnyelv ezt egyszerűen pinának, a sziget pinájának nevezi – érdekes ennek kapcsán a német *Inseltotze* szó története, amely éppen az *Inseltutsch*-ből származik, hogy tudniillik fuccs a szigetnek, vége van a szigetnek, tehát a németnek épp az volna a vég, ami mindennek a kezdete, igaz, valóban, a vége is, ott ér véget az ember, ha férfi, most már a bolgár-német kollektív ész csapását követve;

– a büszke címért, melyik a Duna legdélibb pontja, Szvistov (Novae) és Vardin harcolt, oly ádázul, amiképp Kecskemét és Kiskőrös küzdött Petőfiért. Azt hihetnők, legdélibbnek lenni, ez ténykérdés, ha van két szám, akkor az egyik nagyobb, mint a másik, vagy fordítva vagy egyenlők. *Quartum non datur*. Nem így a Duna. Ő nem hagyja magát aritmetizálni, és ahogy Wittgenstein, az anekdota szerint, nem volt hajlandó Russellnek elhinni, hogy a dolgozószobájában nincsenek krokodilok (nem tudott mit kezdeni a mondattal), a Duna se hitt semminek, más kérdés, hogy Russell ezért rövid ideig ütődöttnek gondolta az excentrikus osztrákot, csak később lett a véleménye differenciáltabb, ám akkor sem bölcséleti vagy logikai alapon, hanem mert megszerette. Hogy aztán *erről* a szeretetről vagy a szeretetről általában mondta-e Wittgenstein titokzatos oslói útja során, hogy: *Unterseebooten bleiben den Frauen weiterhin versperert, da sie nicht entsprechend umgebaut werden können, azt eldönteni legyen a szakférfiak keserű kötelessége*. Nemcsak arról volt szó, hogy a Duna változtatta a medrét, hanem hogy a két város is tevőlegesen bekapcsolódott a természet munkájába. Az éjszaka leple alatt kiszélesítették a medret, vagy a másik városban feltöltötték a kérdéses szakaszt. Métereken múlt. A harc elvadult. Vardini nő inkább pártában maradt, hogyses szvistovi férfihoz menjen férjhez. De még csak le sem feküdtek egymással, pedig ott a környéken valaki vagy szvistovi vagy vardini – inkább átúsztak Belenszki szigetére kúrni. (Még a haladó szellemű Midhat pasa is belekeveredett e méltatlan marakodásba.) Mikor azután az 1838-as árvíz idején mindkét város fölnyitotta a gátakat és elsöpörte őket a haragos ár, de ők büszkén ordították, míg meg nem fulladtak, hogy ők az elsők, ők a legdélibbek, akkor végre észre tértek. A szocialista Bulgária ezt úgy oldotta meg, hogy a Vardin alatt betorkolló Jantrá-t a Duna részének tekintve Novgrad városának adományozta a címet és az evvel járó adókedvezményt; Zsivkov bukása után ezt törölték... ki tudja, mi lesz;

– Rusze (Ruszcuk), sajátos törvényei vannak a testnek, és ez utak kacskaringóságok, Szilisztránál, a 375,1 folyamkilométernél intünk búcsút Bulgáriának; a herék, a far két dombja, a sötét, a Cernavodai híd; igaz az, hogy lelkecskémnek szólítasz, és azt mondod, én vagyok neked a tenger?, Brailánál jártak: tömjén és birkaszag. Tudod, mi volt a legelső mondatod, hogy mit mondtál, amikor találkoztunk? Azt mondtad, kezdünk búcsúzni, ezt mondtad köszönés helyett. Nem ezt mondtam. Én csak válaszoltam;

– vaduló tájban az utazó is vadabb;

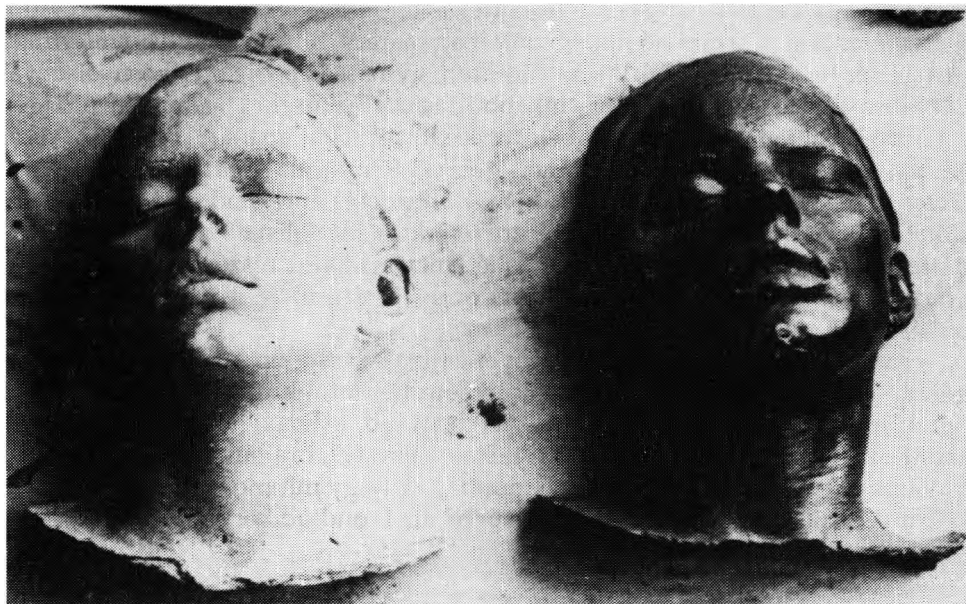
– sötét van, olajos sötétek egyesülnek, a levantei kalmárszellem üli molekularis torát. Ez a víz már nagyon nagy, meg kell szokni, hogy ezt is Dunának nevezzük. Két test remeg. Galác előtt, „akár egy hű kutya teteme fekszik a háromemeletes kiégett Poseidon nevű hajóroncs.” Évre év jön, évre év megy, mondja Eminescu, akiben a román líra azt ünnepli, amit a magyarok Arany Jánosban. A tenger ismeri a halait, nem igaz? Ahogy a Breg és a Brigach közelsége, úgy a tengeré is megválaszolhatatlan kérdéseket tesz föl. Minden mozdulatod ismerős, nem úgy, hogy ismerem, hanem hogy sohasem idegen;

– te;

– a torkolatvidék brack vizű, a folyó édes és a tenger sós vize keveredik, nem foglak lemosni! koszolj össze! koszolj! Ha már nem szeretlek, azt legalább elvárhatom, hogy kielégíts! Ne beszélj annyit. Az evezők csobbanása töri meg a csendet, amelyre riadtan kelnek szárnyra a sás- és nádtengerben fészkelő vizimadarak. A lecsüngő hāj betemeti Tulceát. Nézem Dalma kezét, a kötést. Remeg a szája széle, magából kikelten szinte harapja a levegőt, mintha fulladozna, szemét le-lehunyja, s közben a hasát s ölét simítja, simogatja, masszírozza, mintha kívülről akarná megmarkolni azt, ami belül van. Mintha víz alól bukkanna föl. Ezt a képet őrzöm róla. Egyre hevesebben tarajlik a teste, a szemhatár egyszerre csak végtelenre tárul. Most. Te ezüst sirály, fekete víz – – –

Lassan, méltóságos nyugalommal úszott velünk a hajó a csillagos nyári éjszakában. A bordái, palánkjai, kajütje, valamennyi fa, vas, réz és kóc alkatrészé, egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett.

Lehajoltam, hogy megcsókoljam Dalma kezét, és ő visszakézből akkorát ütött az arcomba, hogy azonnal folyni kezdett a vér.

Sár

– Soha olyan gyakran nem köszöntött ránk az október, mint az idén; észre sem vettük, és megint itt van. Már vagy harmadszor időnap előtt...

Amália Riznić kisasszony e szavakat németül mormolta sèvres-i kávécsészéjébe. Családjában már száz év óta ősszel németül beszéltek, télen lengyelül vagy oroszul, tavasztól görögül, s csak nyáron úgy, ahogy egy gabonakereskedő famíliához illik, vagyis szerbül. Tudatában így minden elmúlt és eljövendő évszak egyetlen örök évszakba folyt össze, mely úgy hasonlított önmagára, mint éhség az éhségre. A tavasz mindig csak a tavaszba kapaszkodott, az orosz nyelv az orosz nyelvbe, a tél a télbe, s csak ez a nyár, mely épp fogva tartotta Riznić kisasszonyt, lépett ki a rendből, hogy egy pillanatra, de csak egy pillanatra elfoglalja ideiglenes naptári helyét a tavasz és az ősz, a görög és a német között.

Amália Riznić kisasszony a második volt a családban, aki ezt a nevet és ezt a keresztnévet viselte, a nagyanyai ágon a Rzewuski grófok családjából származott – azoktól a Rzewuskiaktól, akik a XVIII. századtól írókat és államférfiakat adtak Lengyelországnak, a XIX. században pedig szép és nevezetes asszonyaikról kapta őket szárnyra a hír, akik haját és ruháit még mindig őrzik a múzeumok.*

Az első, legidősebb Rzewuska, Ewelina először egy bizonyos Hanskihoz ment férjhez, hogy aztán másodszor Honoré de Balzac, a francia regényíró vegye nőül. ** A második Rzewuska grófnőt, Madame Hanska-Balzac húgát Karolinának hívták, s igen fiatalon férjhez adták a Sobiański-család egy sarjához. Ez a házasság nem tartott sokáig. 1825-ben Karolina Rzewuska-Sobiańska Odesszában és a Krim-félszigeten hűgánál, a harmadik Rzewuska grófnónél vendégeskedve találkozott Adam Mickiewiczsel, a költővel, s a bárd neki ajánlotta legszebb szerelmes szonettjeit. Ezek Amália édesanyjának idejében még ott rejtőztek a családi iratok között, s amikor Amália hozzáfogott étlapgyűjteménye bekötteséhez, egy, a nagyanyjához intézett Mickiewicz-verset is bekötetett, mert a hátlapján egy 1857-ben elköltött ebéd fogásainak pontos listáját találta. A harmadik Rzewuska grófnő (Amália igazi nagyanyja), Paulina, akinél a költő és Sobiańska egymásra találtak, Jovan Riznić hajótulajdonos és kereskedő második felesége volt. Ami ezt a Riznićet illeti, ő a gazdag kotori-öböli Riznićek családjából származott, akik a XVIII. század végétől fokozatosan észak és kelet felé is kiterjesztették kereskedelmi hálózatukat, birtokokat vásároltak a Bácskában, és Bécsbe tették át székhelyüket, azoktól a Riznićektől, akik éjjel nem ettek szilvát, akik naplemente előtt csak behunyt szemmel ittak, s akiknek egy deli szépapja minden mosolyáért egy arany dukátot

* Nagy Katalin cárnő generálisa, Szimeon Pišcević szerb író 1767-ben Varsóban ugyanennek a Rzewuski családnak tartóztatta le, majd kísérte száműzetésbe két sarját – apát és fiát –, mert szembeálltak a felosztással – amellyel egyébiránt maga Pišcević sem rokonszenvezett.

** Lásd Balzac levelezését a Rzewuska grófnővel (1969, Párizs).

kapott a szeretőjétől. A XIX. század hajnalán a Rizniček egy nemzedéke Bécsből Triesztbe költözött, hogy felügyelje a mind több hajóból álló családi flottát. Így aztán míg Jovan nagyapja a XIX. század elején Bécsben vagy a bácskai birtokon mülatta napjait, apja, Sztevan már a trieszti szerb egyházmegyének vásárolta meg Szent Szpiridon arannyal hímszett zászlaját, a trieszti csatornában nyert kényelmes elhelyezést ötven lobogóból álló flottájával, s ugyanannyi hajlékot birtokolt a városban. – Bemutatok Önnek, császári felség, egy ágrólszakadatot, akinek csak ötven háza van ebben a városban – fordult Trieszt kormányzója Habsburg Lajos főherceghez 1807-ben, amikor elibe vezette Sztevan Rizničet.

Sztevan Rizničtyel együtt Bécsből Triesztbe szállítmányozódott a Riznič-nagyapa hírneves – tréfásan „kéttakásnak” nevezett – mosolya is, amely nemzedékről nemzedékre szállt a Rizniček között, s minden férfi családtag, ha természetesen úton nem kapta örökbe, megtanulta. A családban ezt a száz évesnél is idősebb mosolyt „karafindl”-nek nevezték, amely szó az olajat és ecetet tartó asztali készletet jelöli.

E mosollyal mint cégük védjegyével az ajkukon, a trieszti Rizniček Obradovičot, az író fogadták fel házitanítónak legifjabb utódjuk, Jovan mellé, s a gyerekeknek könyveket, szótárakat, kalendáriumokat fizettek elő, majd Páduába és Bécsbe küldték tanulni, ahol megismerte azt a lányt, aki később első felesége lett. Ezidőtájt a Rizniček már a világ minden tájára szállítottak a Bácskából gabonát. Különösen Odesszában építettek ki jó kapcsolatokat. A velencei színházak széksoraiban kuporgó osztrák besúgók, akik azt kémlelték, ki minek tapsol és min nevet, tudták, hogy a Rizniček a déli orosz hadsereg ellátásával összefüggő kereskedelmi ügyletekből szerzett pénzzel az 1804-es szerb forradalmat segítik. Az orosz hadsereggel folytatott üzlet fellendült, s az ifjú Jovan Rizničet hamarosan azzal bízták meg, hogy Odesszában hozza létre és erősítse meg a Riznič kereskedelmi lánc előretolt tengeri állását, ott, ahol hajóik kikötöttek és ahol eső után nem lehetett gólyaláb nélkül átmenni az utcán, annyi volt a pocsolya (mivel a városban épp akkortájt rakták ki zengő kőlapokból a gyalogjárdát).

Az 1819-es esztendőben Riznič behajózott egy egész itáliai operatársulatot: basszusokat, akik a nyílt tengeren tenorban okádtak, tenorokat, akik ideiglenesen elveszítették a hangjukat és a hajó visszafordítását követelték, szopránokat, akik úgy bejédtek, hogy egy pillanatra még Domenico Catalani majmolásával is felhagytak, s egy karmestert, aki a kórussal együtt csak Odesszában józánodott ki. S hogy földerítse szépséges, ámbátor gyöngye egészségű hitvesét, Amáliát (az első Amália Rizničet), Jovan operaházat alapított Odesszában, s Riznič asszony fényűző páholyába lassan odaszokott pezsgőzni az odesszai ifjúság.

A szép cincár asszony neve nagyapja, Hrisztoforo Nako gróf után vált híressé, aki a béreseket a bajszukra akasztotta föl s akinek birtoka a Bánátban az egykori avar főváros helyén terpeszkedett, ott, ahol minden kapavágás nyomán „Attila kincsének” aranykelyhei fordultak ki a földből. Amikor az egyik szőlőjében építettek kerítést, két tucat színarany kupa, edény és csésze került elő. Amália Nako-Riznič vonásait Alekszandr Puskin orosz költő nyomán ismerjük, minthogy ő is megfordult a szépasszony odesszai páholyában, amit később meg is énekelt a *Jevgenyij Anyegin*ben. *A költő, aki a hüvelykujján is viselt gyűrűt, Odesszában és később több verset írt „Riznič asszonyhoz”, amelyk szerelmi lí-

---

* Puskin Amália Rizničről készült rajza ma a Leningrád melletti egykori Carszkoje Szelo-i (ma Puskinovo) líceum múzeumában látható.

rájának minden válogatott kiadásában megtalálhatók. A halálát gyászoló költeményben egy olajfa víztükrön elszunnyadó árnyéka jelenik meg.*

Riznić Amália halála után második feleségénél, a már említett Rzewuski grófnők legfiatalabbikánál keresett vigaszt.

I.

Az ebből a második házasságból született Riznić-unoka, Amália, majdnem-nagyanyja, született Amália Nako keresztnévét, a Riznić család bácskai birtoka-it és igazi nagyanyja, Paulina Rzewuska grófnő szépségét örökölte. Jobbára Párizsban és Bécsben lakott, szagos üvegből készült lornyettet hordott, keresztet vetett a tányéron hagyott ételre, nehogy megbántsa, és nem mulasztotta el megcsókolni a leejtett kanalat. Furulyázott, és úgy hírelt, hogy furulyáját olyan fából faragták, amely lassítja a hangok haladását. Megfújod csütörtökön, és jó ha pénteken, ebéd után megszólal a zene... – suttozták tréfálkozva.

– Az ételek az én egyetlen igazi barátaim – róttá meg nem egyszer barátnőt Riznić kisasszony; s valóban, hatalmas bécsi könyvtárát teljes egészében az ízek és illatok alkimiájának szentelte. A mennyezetig kitöltötték a szakácsművészet történetét elbeszélő könyvek, a különféle tudományos értekezések az ételekre vonatkozó vallási tiltásokról, a pitagoreánusok babtól való tartózkodásáról, a keresztények bűjtjeiről, a disznóhús és az alkohol tilalmáról az iszlámban; polcain ott sorakoztak a kulináris szimbolikát firtató traktátusok, a szőlőművelési zsebkönyvek, a hasznos tanácsok a halak etetéséhez, az állatok szaporítását tárgyaló vademecumok s az ehető növények herbáriumai; míg e gyűjtemény kitüntetett helyét a mitológiai lények étrendjéről írott esszék, az ókori igazgyöngy- és más drágaköveők szokásainak leírásai, valamint az étel formájában felszolgált áldozati állatok kézírásos szótára foglalták el. Pesten (ahol szülei éltek) a szerb-török háborúskodás idején a könyvkereskedésekben és az újságok szerkesztőségeiben félretettek a számára minden olyan metszetet a csatamezőről, amely az éléstárat ábrázolta, mert Riznić kisasszony saját költségén néhány tábori konyhát tartott fenn, s a fronton harcoló szerb és orosz katonák ezeken a konyhákban az általa összeállított étrend szerint kosztoltak. Elmerülvén tehát a kilencedik művészetben, abban, amely a hegedűművész gyakorlottságát és az alkimista emlékezőtehetségét kívánja meg, Riznić kisasszony rövidesen arra a felismerésre jutott, hogy a Krisztus utáni első évszázad táján, akkor, amikor a vallások keveredése (a hanyatlóké és az újaké, melyeknek, mint például a kereszténységnek, akkor ragyogott fel a csillaga) a Mediterráneum sokféle kulináris hagyományának szabad vegyüléséhez vezetett, ekkor tehát, mint valamely kondérban, Európa legjobb konyhája rotyogott a medencében, s mind a mai napig ezt esszük. Amália, aki szentül hitte, hogy ez a tradíció kihunyófélben van, fáradhatatlanul járta Velence, Párizs, London, Berlin, Athén, Odessza híres éttermeit.

Amália kisasszony minden gasztronómiai hajlandósága ellenére sem vesztette el soha derekának karcsúságát, mely egész betegségén át elkísérte, s hajlott

* Vö. Előszó, in. : A. Sz. Puskin, Összegyűjtött művek 1979, I. kötet, valamint u. o. a Riznić asszonyhoz írott versek.

koráig megmaradt. Amikor hetvenéves korában néha felvette menyasszonyi ruháját, az éppen olyan tökéletesen illett rá, mint ama egyetlen és első alkalomkor.

– Nyugodtan mehetne az oltár elé – sóhajtoztak körülötte az asszonyok, mire ő panaszosan elmosolyodott: – Akiket gyűlölök, már mind rég halottak. Nincs többé senkim...

Akárcsak hosszú életalkonyán, fiatalsága kezdetén is elmondhatta ugyanezt: nincs senkim. Sokáig egymagában utazott, s elbűvölő tekintete a földön, mindenütt, amerre járt, felfedezett egy-egy garast, néha római ezüstpénzt, leggyakrabban értéktelen fillért. Ragadtak tekintetéhez a pénzdarabok, s mint villódzó foltok, táncot jártak a porban. A drága vendéglőkben szándékosan fejét hajtotta a kanálához, ahelyett, hogy a kanalat emelte volna a szájához; az üvegtűk megcsörrentek a hajában, amikor rágott, s gyakran mondogatta, hogy egyes ételeket és borokat utoljára kóstol, mert az étel és a bor ugyanúgy meghal, mint az ember. Minden esztendő karácsonyára beköttette az összes azévi étlapot s az ebédek mellé megivott borok üvegének címkéit.

Eme utazások során találkozott Pfister mérnökkel, aki a később Zeppelin gróf neve alatt dicstelen véget ért repülő alkalmatosság összetákolása körül serénykedett akkoriban.

– A szépség betegség. A szép ember sosem csak egyetlen egy asszonyé... – gondolta Riznić kisasszony, amikor először megpillantotta őt. Megkérdezte, hogy tud-e szerbül káromkodni, s mint puska lövés jött a válasz:

– Baszomazanyád!

– Miért ne? Nem hiányzik annak semmije! – vágott neki vissza szemrebbenés nélkül, tekintetét keresztülfúrta a férfi bal füléből lógó fülbevaló karikán, amely elárulta, hogy gazdája egyéniség.

Pfister, a híres szépfíú – amint az közismert – csak arca egyik felén viselt bajszot, a divatos párizsi gombokkal kivarrt kabátot és ezüst kesztyűt hordott. Mint két ikret, mindig két órát tartott magánál: az egyik, az arany a napokat, a hónapokat és az éveket, a másik, az ezüst, a holdnegyedéveket mutatta. Köztudomású volt, hogy az aranyóra (amely egyébiránt ugyanakkor készült, amikor az ezüst) két gyémánttengelyt rejtett, és lényegében örökké járt. A másikban, az ezüstben közönséges tengely forgott, s napjai ezért ki voltak mérve. Pfister mindkét órát használta, s az egyik gyémánttengelyt az aranyórából áttetette az ezüstbe. Így a két óra ideje kiegyenlítődt. Amikor Amália kisasszony meglátta őket, és megkérdezte, hogy mire szolgálnak, Pfister gondolkodás nélkül így válaszolt:

– Az ezüstóra az Ön idejét méri, az arany az enyémet. Azért hordom mindig mindkettőt, hogy tudjam, Önnél mennyi az idő.

Másnap Pfister az akkortájt igen divatos Mosolyszótár egyik példányát küldte el neki ajándékba, s együtt kezdték járni a vendéglőket a nagyvilágban. Pfister e helyeken ugyanolyan jól ismerték, mint Amália kisasszonyt.

Váratlanul jegyezték el egymást, este, ítéletidőben. Aztán kivítették a zongorát a teraszra, a záporba, s az esküvői ebédnél hallgatták, mint veri az eső a húrokat. És táncoltak erre a zenére. Vasárnaponként Amália csak a saját borát itta, a bácskai Riznić-birtokról származó bort, amelyet Amália cselédei vesszőfonatú ládáknak cipeltek be a vendéglőkbe. Halkocsonyát ettek, vagy savanyúkáposztát dióval, s aztán némán ültek. Amália tekintetét férjére függesztette, ő pedig a könyvét olvasta és lapozta, gyorsan, mintha bankókat forgatna s szá-

molna, míg az asszony dacosan meg nem szólalt, válaszként a hallgatásra vagy az olvasásra:

– Nem igaz!

– Álmában nem öregszik az ember – állította Pfister mérnök, s napi 16 órát aludt fiatal feleségével. Amália pedig isteníttette őt, harapdálta kezén az elefántcsontgyűrűket, és hosszú fekete cigarettáit az ő pipájából szívta. A férfi porcelán- és tengeri tajtékpipáit konyakban fürdette, és időről időre hatalmába kerítette az a bolond vágy, hogy ő maga is rágyújtson valamelyikre. Amikor ezt Pfister észrevette, így szólt hozzá:

– Ami októberben márciusnak tűnik előttünk, az a valóságban a január.

Felesége ekkor még nem értette őt, de néhány hónap múlva előtte is megvilágosodott, hogy állapotos.

Ezen a ponton néhány szót kell szólnunk az ebből a házasságból születendő ifjú Alekszandar Pfisterről. A Riznić-család már türelmetlenül várta, őt, az egyetlen örököst. De sehogy sem akart megérkezni. Mindkét családban mindenki Alekszandart várta: de helyette Amália húgának lánykája, Anna jött a világra; aztán Anna húga, Milena érkezett helyette, s csak őutána, végre Alekszandar. Neve már három évvel születése és öt évvel Amália és Pfister találkozása előtt jelen volt, s mindörökre idősebb maradt a gyermeknél. Évekkel világrajötte előtt már beszéltek róla, titokban imát mondtak érte a bécsi és a pesti templomokban, előre eldöntötték a nemzetség leendő örökösének a foglalkozását, kiválasztották az iskolát, melyet majd kijár, és felfogadták házitánítóját (valami franciát, kétsoros rend bajusszal); megvarrták a matrózblúzt vasárnapi sétáihoz, és megvették arany kanalait, mintha máris ott ülne jóelőre megterített helyén a Riznićek asztalánál Pesten, vagy annál a másiknál, a Pfister-ház ebédlőjében.

Egy tavaszi reggelen, éppen akkor, amikor Riznićek az orosz beszédet a görögre cserélték, világra jött Alekszandar Pfister. A szép, erős csecsemő azon nyomban teli torokból üvölteni kezdett – basszus hangon, s felfedve azt is, hogy foggal született. Három héttel a bécsi görög templomban megtartott keresztelő után beszélni kezdett, életének harmadik évében már ötszámjegyű összegekkel számolt, négyéves korában környezetének általános megdöbbenésére felfedezték, hogy tud lengyelül és tud furulyázni, s anyja ekkor lelte az első ősz hajszálakat is a gyermek üstökében. Az ötéves Alekszandar Pfister már beretválkozott; szokatlan módon megemberesedett, egészen úgy festett, mint egy ifjú; arany fülönfüggős dalia, akit a beavatatlanok már eladó lányaikra gondolva méregettek. Ekkor mindenféle pletykák kaptak szárnyra róla, mintha egyszeriben kivirágzott volna minden nyelv a környéken. A történetek közül (melyeket főként a cseléd lányok terjesztettek) különösen a gyermek rendkívüli és idő előtti teljes nemi érettségéről suttagó züllött és ocsmány szóbeszéd keltett megütközést. Azt beszélték, hogy a kis Pfisternek a szoptatós dadájától van valahol nálánál alig egy évvel fiatalabb fia –, de ezek a mesék túloztak. Amália asszony fia valójában soha egyetlen napig sem festett furcsán; azok, akik nem ismerték históriáját és éveinek számát, soha nem fedeztek fel semmi furcsaságot sem jámbor viselkedésében, sem szép arcán, amelyen, akárcsak a Riznićek ebédlőasztalán, bőséggel volt mindebből. Csak anyja ismételtette magában néha, mint az eszelős:

– A szépség betegség...

De ha egyszer elkezdődik a hét, nem állapotodik meg a keddnél. Hatéves ko-

rára a kis Alekszandar teljesen megőszült – ősz ikerbátyja lett meg nem őszült apjának (aki ekkor töltötte be a huszonötödiket), s még az év végén öregedni kezdett, gyorsan, mint a túró, s hétéves korában meghalt. Azon az őszön történt ez, amikor a Tiszától egészen Tokaj városáig temették a szőlőtőkét, azon a napon, amikor az egész Bácskában öt szónál több nem hangzott el összesen... A Riznić-családot ez a halál – ha csak egy pillanatra is – összeteterelte, a Pfister családot pedig örökre szétszórta.

II.

– A gondolatra minden dolog közül a fájdalom hasonlít leginkább – jelentette ki Amália kisasszony, aki fekete ruhát öltött, s azonnal elvált az urától. Mint-hogy Pfister saját birtokát még a házasság előtt elveszítette, akkor, amikor a lég-hajón dolgozott, a válás után nyomalanul elnyelte a nyomorúság, s nem hagyott feleségére mást, csak aranyóráját, emlékebe, míg a másikat, az ezüstöt, mely Amália asszony idejét mérte, magával vitte. Amália a temetés után rögvest szüleihez utazott Pestre. Az ebédlőben ült, számolta kőgombjait, s rezzenéstelenül apját és anyját nézte.

– A szerencsétlenséget tőled és a férjedtől kaptam örökölni.

– Talán az apád, nem a férjem.

– Nem én választottam apát, hanem te férjet.

– Ha tehetted, még anyát is választottál volna, nemcsak apát...

– Ha tehettem volna, te biztosan számításba sem jöttél volna...

Így aztán elváltak. Amália asszony ismét magára maradt. Utazóládáit tele- rakta levendulával, az ingek közé diófalevelet, a parókák mellé tárnicsot helyezett, kesztyűit bazsalikkal tömte ki, ruháinak szegélyébe vasfűt varrt, s visszatért kóborlásaihoz, „kék, sötét-szép” ruháihoz, nyakában a megboldogult Alekszandar Pfister medalionba foglalt képével, aki e kép után ítélve pártfogója vagy szeretője lehetett volna, de fia semmiképpen sem.

Ismét az ételek ízei után vetette magát; étteremről étteremre vándorolt, de elszálltak az évek, s ő egyre kevesebb örömet lelt ebben. A fiatalságában próbált s a most fogyasztott egyazon ételek között több különbséget érzett, mint két különböző étel között most. Kezefeje átlátszóvá vált, s eltűnt alóla az árnyék, ahogy a diófa alatt sem marad meg a fű. Szemzugai ezüstös színt öltöttek, keveset beszélt, a kés hegyét bámulta – de nem ivott a csészéből, hanem csókolózott vele, s a húst úgy marcangolta a tányérról, mintha nem létező szeretőjét harapdálná. Egy napon, amikor Amália asszony belefeledkezett a medalionba foglalt kép bámulásába, hirtelen cselekvésre szánta el magát, hogy legalább a gyermek emlékét megőrizze. Felkeresett egy berlini ügyvédet (minthogy épp Berlinben tartózkodott), átadta neki a képet, és megbízta a dagerrotípia közzétételével. Elhatározta, hogy örökbe fogadja azt az ifjút, aki a legjobban hasonlított megboldogult fiára. A dagerrotípia francia és német újságokban jelent meg, és az ügyvéd címére sorra érkeztek az ajánlatok. Ő kiválasztotta azt a hét-nyolc képet, amelyek leginkább emlékeztettek Riznić asszony medalionjára, de felhívta megbízójának figyelmét arra, hogy a legtöbb hasonló vonás minden kétséget kizáróan egyetlen férfi képmásával fedezhető fel, akinek ugyanolyan ősz haja volt, mint a gyermeknek. Amália összevetette a két képet, s úgy döntött, fiává fogadja azt

azt ősz férfit, akit az ügyvéd a figyelmébe ajánlott. Soha nem tudjuk meg, hogy Amália mikor tudta meg az igazságot erről az emberről – mert az idő több kárt tesz az igazságban, mint a hazugságban.

Szinte kővé dermedt, amikor az ajtófélfá keretéből előbukkanó jelenséget megpillantotta: mintha a fia lépett volna elő, másfél évvel a halála előtt, ősz halántékkal, de gyönyörűen. Úgy megörült, mintha feltámadt volna az ifjú, és sokáig nem tudta és nem akarta felismerni benne egykori férjét, megváltozott, megöregedett és megöszült férjét, aki lassan olyan lett, mint tulajdon fia a halála előtt. Amália lelkesen fogadta fiává, és pontosan úgy viselkedett vele, ahogy azelőtt viselkedett a fiával, csak ama rettegés és bánat nélkül; kiállításokra és válogatott ebédekre cipelte magával Párizsban, s közben átszellemülten locsogott:

– Az éhség leginkább az évszakokra hasonlít, mert éhség is négyfajta van: orosz, görög, német és persze szerb!

Lelkesültségében mindenütt aprópénzt szórt szét maga körül; ahogy egykor minden lépésnél talált egyet, úgy most marékkal vesztegette, amerre járt, tele-szórtta vele a házat, megtöltötte kalapjait, a nagy fiókos szekrényeket, a mosdótálakat, a cipőket...

– Milyen gyönyörű vagy, mennyire hasonlítasz apádra, kiköpött ő vagy! – suttogta, és összecsókolta fogadott fiát. És egy reggelen ezt a tébolyt vagy felejtést vagy feltámadt szertelen bánatot vagy bármi is volt, semmivé foszlatta egy valószerűtlen elhatározás. Továbbra is minden a normálisnak látszó mederben folyt volna (bár semmi nem volt és nem is lehetett normális), ha Amália asszony a fejébe nem veszi, hogy „fiát”, vagy hajdanvolt férjét, mostani fogadott fiát kiházasítja.

– Itt az ideje, hisz oly szép a fiam, még mindig szép, mint egykor, de a szépség betegség; minden dalnak egyszer vége szakad, s ha ő nem, de én öregszem, s fiatal nagymama akarok lenni, sietni kell, hamar feleséget találni neki...

Pfister magába roskadva ült, s érezte, hogyan árad szét pipájának forrósága összeszorított tenyerében. Őszes haja még habozott egy kicsit, melyik oldalt válassza: fekete legyen-e vagy fehér, aztán visszavonhatatlanul a fehér mellett döntött, s Pfister először életében idősebb lett a fiánál. Egészen addig hallgatott és tűrte Amália asszony minden szeszélyét, míg az nem talált neki egy előkelő pesti családból való menyasszonyt, akinek hatalmas hozománya Budán kezdődött és Egerben ért véget. Ekkor Pfister a sarkára állt és kijelentette, hogy nem nősül, mást szeret, hogy boldogtalanul szerelmes, és hogy az a másik soha nem lehet az övé. Amália asszony egészen tűzbe jött, követelte annak a leánynak a nevét, akinek van mersze visszautasítani egy Riznicet, vagyis egy Pfistert – de Pfister megtagadta a választ. A férfi hallgatásba burkolózott, némán ültek, az asszony őt bámulta, amint a könyvét olvassa és lapozza, míg az asszony egyszer csak dacosan meg nem szólalt, válaszként a hallgatásra:

– Nem igaz!

– De igen – válaszolta végre a férfi. – Az egyetlen, akit szeretek, akit elvennék, s aki már soha nem lehet az enyém, te vagy...

Amália asszony sírva fakadt, és csak ekkor vallotta be magának és neki, hogy tudja, kicsoda a férfi, és kicsoda nem, s hogy valóban nem maradhatnak együtt. Egyetlen éjszakát sem! Mert mi történik, ha netán megint gyerekek lesznek? Csak

azt ne! Csak azt ne! – hajtogatta zavartan, és elváltak, immár örökre. Pfister Amália fogadott fia maradt, s búcsúzásakor e szavakat intézte hozzá:

– Tudod, már régóta bújkál bennem egy érzés. Teljesen hétköznapi érzés, lehet, hogy az emberek többsége osztja. Lépkedek, de soha nem tudok akkorát lépni, amekkorát kellene és amekkorát tudnék: valakinek mindig a sarkára taposok. Megpróbálok vigyázni, de egy sarok folyton az utamba kerül. Csak az alkalomra vár, hogy valahonnan minduntalan a lábujjaim elé vágjon. Mintha saját hátulsó sarkukon kívül a lábujjak előtt is kellene lennie egy saroknak – egy idegen, egy másik saroknak. De kié ez a sarok; kérdezem? Lehet, hogy ez Achilles sarka, ahol sebezhetőek vagyunk; csakhogy az Achilles-sarok nem a miénk, hanem mindig valaki másé – a sarok, amely örökké lesben áll a lábujjaink előtt, hogy lassítsa futásunk, hogy megkurdítsa minden lépésünk... Mintha járás közben idegen sarkokon kelle-ne átgázolnunk, hogy haladjunk. És a mi Alekszandarunk, tudod, nem talált maga előtt egy sarkat sem. Ezért ment el olyan gyorsan...

Pfister e szavakkal búcsút vett tőle. Többé sohasem találkoztak, s mégis, egy reggel a rémült Amália asszony azzal a mondattal az ajkán ébredt fel, amellyel balsorsa kezdetét vette:

– Ami októberben márciusnak tűnik előttünk, az valójában a január.

Mintha új magzatot érzett volna a szíve alatt. Ez a rendkívüli dolog lassan növekedésnek indult belsejében, s vele növekedett a rettenet is. Érezte őt, az erősödő és duzzadó csírát, bár kívülről még nem látszott semmi. Döbbenet töltötte el, mert a gyermekkel történt szörnyűségek után, a gyermek halála után, amely egy kicsit megváltás is volt, nem érezte szükségét annak, hogy szerelmeskedjen, s már évek óta nem hált senkivel. Az a dolog a szíve alatt mégis tovább nőtt és erősödött. Csak amikor eltelt a tizenkét hónap, s a dereka mit sem változott és nem történt semmi, csak akkor értette meg Amália asszony, hogy nem bábához, hanem orvoshoz kell fordulnia. Amália asszony beteg volt.

És ha az olvasó türelmes annyira, hogy bevárja, míg beheged a levestől leforrázott nyelv, azt is megtudja, hogyan kúrálta ki magát Amália asszony. De teljesen ám!

III.

– A gondolathoz minden dolog közül a fájdalom hasonlít leginkább... – sutogta Riznić asszony, aki betegségével a szíve alatt ismét útra kelt. Bejárta Velencétől és Berlintől Svájcig mindazokat a helyeket, ahol egykor férjével kiháló borok és kiháló ételek után kutatott, csakhogy most kihunyó és enyésző egészségét próbálta visszaszerezni. Doktortól doktorig hordozta Riznić asszony két szép kezének ujjain a gyűrűket és Rzewuski dédanyáinak fülbevalóit, melyek kövei egy-egy csepp mérget rejtettek; fürdőtől fürdőig utaztatta levendulával tömött szegélyű ruháit és megmutatta nyavalyájának Európát.

– Látod, milyen jól tartanak mindenütt? – szólt hozzá, amikor jelentkeztek a szúrások, melyek hosszúak voltak, mint a bővített mondat, s ahogy hosszabodtak, úgy rövidült meg Amália asszony beszéde, mintha a szavak engedtek volna helyet a fájdalomnak. Ekkor egy londoni orvost ajánlottak neki. Szájába vett egy korty bort Bretagne-ban, a komphajóra tolt vonaton átkelt a csatornán,

és Angliában kiköpte. A várószobában ülve egyik ujjáról a másikra húzogatta a gyűrűt. Miután az orvos megvizsgálta, a fejét csóválva így szólt hozzá:

– Egyetlenegy tanácsot tudok adni Önnek. Éljen a mában. Így eltűnik a különbség Ön és a külvilág között. Mert a holnapunk számára mindannyian halottak vagyunk. A holnapban nem létezőnk, mintha soha a világra sem jöttünk volna, a holnap tetemünket rejti, mint valami mozgó sír, amely szüntelenül vándorol az időben, és a végkifejletet mindig elhalasztja 24 órával. De egy napon utolérjük őt, a holnapot. A holnap, amelyben nem leszünk, amelyben sohasem voltunk, átsúszik és átköltözik a mai napunkba. És akkor mindennek vége. Nincs többé holnap. Gondoljon ránk, mindazokra, akik ugyanebben a helyzetben vagyunk, és meglátja Ön is, hogy hol a helye...

Az elkerülhetetlen ítélettől megrettent Amália asszony elmenekült Londonból. Visszafelé utaztában az étkezőkocsiban egyik útitársnője véletlenül elfecsegte, hogy valahol Európában van egy olyan gyógyhatású sár, amely pontosan az Amália asszony által cipelt és táplált fájdalmakat gyógyítja (mert hogy Amália betegsége akkortájt kezdett szörnyen sokat fájni). Nem túlzás azt állítani, hogy Amália asszonyt harmadszor űzte valami – ezúttal a betegség – arra, hogy bejárja a kontinens minden drága vendéglőjét, s hogy betegségét válogatott finomságokkal traktálja, melyekben ő maga többé semmiféle élvezetet nem lelt. Útitársnője felidézte emlékezetéből annak a bizonyos sárnak a nevét, Amália asszony pedig feljegyezte toll-legyezőjének szalagjára. Így hangzott: Bitangsár.

Az első bretagne-i fogadóban szerzett egy Európa-térképet, és rögvest e hely keresésébe fogott. Az az érzése támadt, hogy elég egy pillantást vetnie a térképre, s azonnal megtalálja – de a hely sehol sem volt. Vett hát Párizsban egy újabbat, egy nagyobbbat, s azt is áttanulmányozta – mindhiába. Fogta azután a Brockhaus-lexikont, s abban nézett utána az áhított névnek, de kiderült, azt sem tudja, milyen nyelven keresse. Mert a Bitangsár egészen másként hangzott franciául, mint németül vagy oroszul. Milyen kezdőbetűnél keresse? Amália asszony ekkor elhajtotta a lexikonokat és a térképeket, és élőszóval kérdezősködött tovább. Franciaországban semmilyen nyomra sem bukkant, így elhatározta, visszatér Bécsbe.

Sűrűn hullt a hó, egy ásítás elég volt, és máris belepte az ember nyelvét. A fájdalmak kórusban adtak magukról hírt, s Amália asszony pontosan felismerte közülük a karnagyot. Pillanatokra olyan érzése támadt, hogy a furulyán is el tudná játszani őket. Sajnos Bécsben sem tudta senki útbaigazítani. A cselédjeit a pályaudvarra küldte kérdezősködni, s egy masiniszta egyikőjüknek elmondta, hogy egy utas, aki iszapal kúrálta magát, ez után a hely után érdeklődött, majd elutazott Pest felé. Így aztán Amália is Pestre, az édesanyjához vette az irányt.

Apja már réges régen meghalt, s anyja alig hallotta, amit körülötte beszéltek. Szeme áttetsző lett, mint a hókristály. Amikor anya és lánya pillantása találkozott, egy pillanatra mintha közlekedőedényekké kapcsolódtak volna össze. De ez csak egy pillanatig tartott.

– Az ember csak az élelmet és a gyűlöletet tudja két kézzel tékozolni – villant át Amália asszony fején Pesten. – Minden másból, szeretetből, bölcsességből, szépségből nagyobb készletek vannak a világon, mint amennyit el tudunk költeni. Az érték mindig fölösleges, a közönségesből meg sosincs elég...

Apjának még élő barátai, akiket sorra látogatott Budán, soha nem hallottak

Bitangsárról, bár a magyar pusztá jó részét birtokolták. Egy-kettő ugyan tudni vélte, hogy mindenféle gyógyító sarat Délen kell keresni, de arról már fogalmuk sem volt, hogy arra található-e az Amália asszonynak javallott iszap is. Azt tanácsolták, hogy a Balaton felé induljon el, aztán forduljon délnek, Kaposvár irányába, s mindenütt, ahol jár, kérdezősködjön.

Az idő szép volt, a kór az esőt várta, s ideig-óráig kushadt Amália asszony bensejében. Ő nagyot sóhajtott sevrès-i csészéjébe, vesszőfonatú ládáját telerakta ruháival és Riznić nagyapja borával, s egy komornyik és egy kocsis kíséretében útra kelt. Kolbásszal nyújtott lepényt és tormával töltött csípős paprikát vitt magával, s egy káprázó reggelen, mely úgy ragyogott, mintha az ötödik évszak kezdetét adta volna hírül, poros, sáros pusztában ébredt fel. Körülöttük sehol egy teremtet lélek. Előttük és kocsijuk mögött csak a csillagok örök tekintetétől barázdált végtelen. Fölöttük az égbolt csak néha burkolózott a madarak sebes fekete felhőjébe. Amália asszony már harmadik napja utazott délnek, orrlukában a sár illatával, de ez nem az a sár volt, ami után ő kutatott. A kocsis hamarosan már nem tudta, merre járnak. Leszállt a bakról, tanácstalanul körülpillantott, és megdühödött. Beleköpött az egyik tenyerébe, a másikkal rácsapott, és arra indult tovább, amerre a nyál fröccsent. Aznap délután ismét valami sárra bukkantak. Előttük füst szállt az égre. Közelebb mentek, s egy dinnyeföldet láttak. A csósz éppen kukoricát sütött. Megpróbálta rájuk tukmálni a dinnyéit: egy hatalmas érett görögdinnyét meg néhány öklömnyit – az előbbit, hogy meg egyék és felüdüljenek, a kicsiket meg, hogy elvigyék és eltegyék télire. Megkínálta őket sült kukoricával meg túróval is.

– A túró, asszonyom, nagy úr – tette még hozzá. – Sokat kell körülötte szaladgálni.

Amália asszony erre alaposabban végigmérte az embert. Csak egy pokróc tartarta a meztelen testét. Fülében fülbevaló helyett két kereszt lógott.

– Hol vagyunk? – kérdezte tőle Amália asszony.

– Hát hol lennénk? A Bácskában!

– Hogy hívják ezt a helyet?

– Sár.

– Csak sár?

– Bitangsár – helyesbített a csósz.

– Hát megérkeztünk – sóhajtott fel Amália asszony, és kioldotta kalapjának szalagját az állán.

– És gyógyít-e?

– Ha meg nem hótt, meggyógyítja. Jó föld ez; eleven embert tudna szülni.

– Kitől lehet fürdőnek való helyet bérbe venni?

– Nem tudom. Az uraságokat kellene megkérdezni.

– És van-e itt valaki közülük?

– Ötven év óta senki – felelte a csósz. Magam vagyok. Az uraságék valahol a világot járják. Meg aztán nincsenek is valami sokan.

– Hogyhogy? – kérdezte Amália asszony.

– Hát, hogy az öreg uraság meghótt, csak a kis úrnő maradt itt nekünk.

– És ő hol van?

– Annak csak a Jóisten a megmondhatója. Tán ő maga sem tudja, hogy épp hol kószál. Azt beszélük, hogy nem fürdik Szent Prokopusz napján. Valahol kó-

borol a nagyvilágban. Sehol sincs maradása. Most éppen Pesten van, ha igaz a hír...

Ekkor Amália asszony némán, gondolatban végigpörgeti pesti kortársainak nevét. Aztán egyszer csak az imént vásárolt dinnyén felejtí a szemét.

– Hogy hívják az úrnódet? – kérdezi a csósz. A választ már sejti az olvasó.

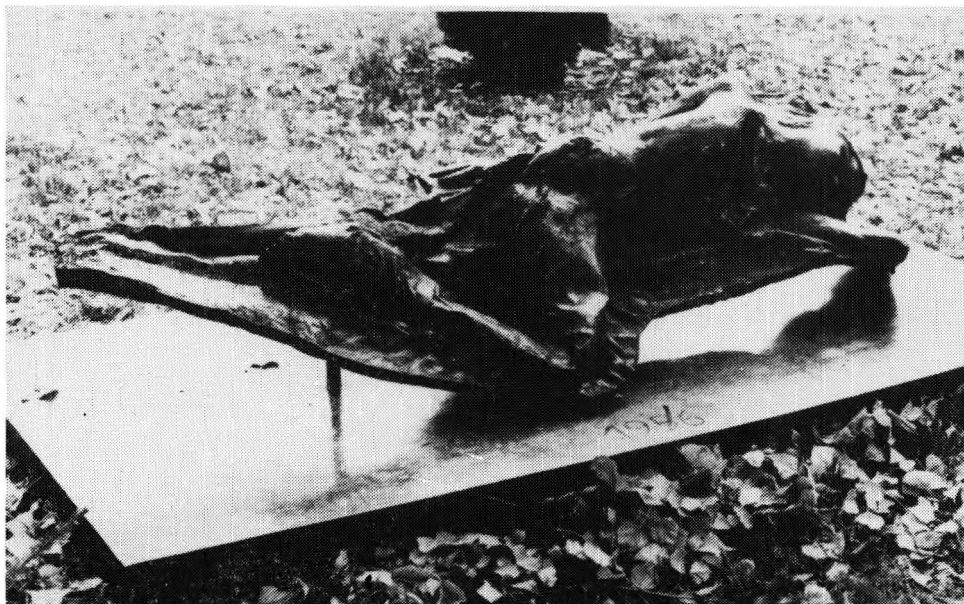
– Pfisterné Riznić Amália... Biztosan tetszik ismerni a históriáját – feleli a csósz –, nem lehet, hogy nem hallott róla... Neki történt az a dolga a fiával... Ritka eset, de tanulságos. Az istene, mármint annak a kis Pfisternek az istene még nem nőtt fel a döntő pillanatban. Egyszerűen lassabban ért, mint maga a gyermek. És mivel kiskorú volt, nem tudta feltartóztatni őt, lelassítani a futását, úgy, ahogy a mi isteneink minket lefékeztek és itt tartottak. A kis Pfisternek senkije sem volt, aki eltiltotta volna a tudás almájától. Belekóstolt és eltávozott innen, a Paradicsomból, önkéntes száműzetésbe, a Földre. Mert annak, akinek felnyitattik a szeme, világog kell cserélnie...

Pfisterné Riznić Amália egy pillanatra mintha megsüketülne; aztán leveti cipőjét és harisnyáját, és belegázol a sárba. Fekete, zsíros földjének megváltó hűvösébe. S ez a föld befogadja, magába issza két lábfejét, mintha örökre magába akarná gyökereztetni.

BOJTÁR B. ENDRE fordítása

Milorad Pavić *Szélátalasz* című elbeszéléskötete, melyben ez a novella is szerepel, a Téli Könyvvásárra jelenik meg a Jelenkor Kiadó gondozásában.

A maradék

(Sokéves ostromállapot után)

*Nemverseket, nemigéket,
nemnyelven, amely nem éget,
polcon alszik a lepedő,
fölsír az új vers, egy friss újság
takarja el, mint a sír:
pokolfehér betűk, vértelen papír, –
„mondja, még irogat néha?” (Őn kelta? Ír?)
Új expresszem a Sztyeppei Puszpáng.
Elvisz valameddig, siklik és ráng.
Írj egy sor sínt, egy párat,
ahol sehosem találkoznak, oda
rajzolj szárat, zárat. Ott becsukódik,
ott vége van a versnek.
Belülről, vastag érfalon, duplázott
dobbanások esnek, belesnek.
A melledben fölberreg a sajtós,
végigsüvöfti (b)alkarod, becsenget
Ó Maga, s reggel ötkor már várod
félelemszürke, terepszín ruhában
az Érkezőt, lámpád meggyújtod,
kezed nyújtod az éjbe, tapintsz
finom szemcsét,
az ostyát.*

*Egyetlen lángba szállva
nyelved alatt már csíp a szó, elolvad,
„látod, a roham is aluszik”.
Lehagy a Sztyeppei Expressz, kivet az álom,
tested smaragd törmelék közt uszik,
(egy történet ezer befejezése). Zárlat.
Más véget ölt, öltöget
a Történet naponta,
majd a fájdalom költöget:
élőt és verset. Elhagyott
végtagokat, testeket, hazákat.*

Tessék. Feminin.

Itt ülök, merthogy
kitolt velem a szeretóm.
[Hogyan, nem tartozik ide.]
Olvasok, valaki másról,
ügyesről, prima költő,
[válogatom a verseit], közben
sírnék, csikorgatnék, üvöltve
szörnyű búcsúszókat
vetnék Neki [szeretómnek – B.Zs.]
drámaian! bili-
rózsaszín, meg-rögzött,
ásatag szintagmákat, ő
lassan feldühödne és felhúzna
engem, [még jobban. Lehet?! –] majd
[mindketten:] dúlva, fúlva; könnyelve
néznék utána, – jaj! –
a háta fájna [nem neki! nekem:]
a látvány: hogy megy, hogy le
a lépcsőn, hogy el, hogy szóltanul,
hogy ő, hogy még neki áll feljebb
mikor ő
a nem-búcsúzó, a nem-kegyes,
nem-figyelmes, nem-jelenvaló,
nem és nem és nem és neméső.

A levél

Mintha valaki belül.
A gégémbe, a mellkasomban
megtöltene, nyomában
áram örvénylik-
eloszlik csonton, érfalon.

Mintha többször érintene,
eltávolodva s odahajlón,
selymesen pásztáz, kongatva
lágyan, pávaszem-körökben
jár be a belső térben minden
bordacsúcsot, bélést, folyam

*vonószénével hömpölyög, eláraszt,
hogy bőröd színéig kiüt.*

*A dermedt
választ lassan eloldozod.*

*Ó tudja, milyen vagy negatívban,
mint boltozat és gyékény,
selyemistráng, rostszín iramok;
a szénszín tér, amelyben
érted jön, felépít, átítat.*

*Mint egy készülő gyermek
gyöngyházfénye, világlik.*

*Mintha belülről megcsókolna,
olyan.*

MÉHES KÁROLY

Apokalipszis

*mermár lassan mindennek vége
a halottidézők nem győzik a munkát
fölidézni minden hőscincért dinoszauruszt
gesztenyefalevelet s a szénatomokat
miként vonultak Szókratészből az agyagföldön
a fűvön a birkán át Hitler Adolfba
több a múlt amiről tudnunk kéne
mint a jövőndő miről semmit se tudhatunk
attól félek hogy a vég nem is pusztulás lesz
hanem minden holt egyszerre megelevenedik
a rég beígért hívó szóra visszakövetelik
testüket és lelküket: s ülünk majd a semmiben
mert elfogynak a szárazföldek és a tengerek –
imádkozunk majd halálért könnyörgünk*

Görögök

Az éjjel eszembe jutott a görög fiú. Nem álmodtam róla, egyszerre felvillant előttem, és ott volt. Láttam tizenkét ujjú kezeit is. Azt a két mókás és ijesztő többlet ujjpercet a hosszúra hagyott körmökkel. Ballal a fülét piszkálta, a jobbat lelógatta vékony, hosszú derekú, kurta lábú törzse mellett, és az ujjperece úgy csüngött, akár egy olajcsepp. Egy székely barátom is tizenkét ujjal született, de neki idejében leoperálták a fölöslegét. Táltos-jelnek hitték, és sokat meséltek róla, amikor már elveszítette.

A görögök viszont a magyaroknál erősebben irtóztak a sebészeti műtétektől. A nálunk, pontosabban a mellettünk lakó görögökből általában hiányzott már egy darab. Némelyikből több. Sokukból lényeges. Csak a szívük volt a helyén, ahogy mondani szokás. Forradalmárok voltak és száműzöttek. Csonka-bonkák voltak. Meg vakok, heges arcúak. Szétroncsolt végtagjaikat mindenféle sebészeti fortélyal tették alkalmassá kisebb munkavégzésre a kisvárosi piás doktorok.

A görögök a munkát többnyire önmagukon végezték. Tudtak cigarettára gyújtani, például, és gyakran gyújtottak is. A csikket aztán messzire köpték. Már akinek volt ajka. A kezetleneknek gyakran legjobb szomszédjuk vette ki fogaik közül a cigarettavéget, és hajította a pocsolyába, amelyikbe ők maguk köpték volna, ha van ajkuk. A parázs rövidet szisszent és kialudt.

Egyiküknek a kézfeje hiányzott, villás alakban képezték ki a kéztőcsontjait, ezzel a feszített bőrszövetekkel a bolhát is megcsípte az ingében. Nem kéz volt az már, hanem szerkezet. Véletlenszerű példája annak, mit lehet egy emberből csinálni, miután mindenfélét csináltak vele. Felrobbantották, felnégyelték, szétverték és egyebek. A mi kis városunkban, mely méretével fordított arányú jelentőséggel bírt azon a vidéken, kiváló sebészek metéltek és szabtak. Nemzetiségre való tekintet nélkül, ahogy mondani szokás. A görögök azonban attól még görögök maradtak. Vagyis, ami maradt belőlük, az mind görög volt.

A legrémületesebb görögök mégis a kidülledt szemfehérűek voltak. Az ilyenek forradásos, rücskös arcot viseltek – gyakran orr vagy áll nélkül –, abban két pingponglabdát. Zsíros érzetű fehér golyókat. Úgy forgatták a totális szemfehérjüket, mintha néznének vele. Néznék, hogy mi elme gyünk mellettük, és mintha érdekelnék őket. Közben mellettünk laktak, és fütyültek ránk. Tényleg nem láttak bennünket.

Koszosnak hatottak a nyomorékságuk miatt. Legalábbis nem szívesen érintettük volna meg őket. Igaz, nem túlságosan gyakran láttunk görögöt. Legfennebb, ha valami tartós holmiért bejöttek a városba, és megálltak az üzletek előtt, amíg az asszonyuk odabent megvásárolja. A vakok egyik végén meghajlított betonvasat lengettek álltukban maguk előtt, mintegy bűvös kört rajzolva. Az volt a botjuk. Fehérre festett betonvas. Ilyent bárhol lehetett szerezni, épült a váro-

sunk, annyi vasat raktak a falakba, ki is maradt néhány méter és mázsza. Ami a házakba bekerült, gyorsabban rozsdált, mint a világtalanok botja.

Volt lábatlan görög is. A féllábúakon még nem látszott, hogy idegenek, ef-féléink nekünk is voltak, a háborúból vagy a szövőgyárból. Hanem, a derékon alul hiányosak, akik apró sámlizhoz hasonló mankókkal támasztották meg a maradék törzsüket, kezük éppen a földig ért! Az emberi test okos arányait példázta, hogy éppen ilyen hosszú a karjuk. Mintha a Teremtő vagy a természet a háborús alkalmakra, csonkaságokra is gondolt volna, előrelátóan, amikor megtervezte. A lábatlanok traktorgumibelsőből kivágott lemezeken csúszkáltak. Néhányuk dróttal varrta kabátja aljához a gumilap feltúrt széléit, szárazon kelt át a cigarettavégekkel teli pocsolyákon. Éppen csak a varródrótja rozsdált el. Nem tudtam elképzelni viszont, hogyan vetkőznek le esténként. Talán a feleségük önti ki őket ebből a zsákból, egyenest az ágyba. Vagy egy csigarendszerrel kiemeli szortyogó tartalmukat, mint a régi páncélos lovagokat a történelem-könyvben.

Nehéz volt helyükre rakni ezeket a görögöket.

Hallottuk róluk, hogy forradalmárok. Láttuk, hogy nyomorékok.

És ezek mind egy faluban laktak.

Kegyetlenül lelakták azt a falut.

Az én nagyszüleim látták még régi állapotában azt a falut, és néha emlegették, a reumájukkal együtt. A román királyné is odajárt. Fürdőhely volt eredetileg. Aztán megszüntették. A királysággal együtt, persze. Azután hozták oda a forradalmárokat, helyrebillentve valamilyen történelmi igazságot. A falu lakói régebben tejet és borvizet hordtak be a városba, ebből éltek. Aztán megkapták a forradalmárokat, és valamiképpen elapadt a gyógyvizük. Azzal együtt a tehenek teje. Az összefüggés ismeretlen, de az ok nyilván közös volt. Ennyit a történelmi igazságokról.

A forradalmárok feltűzelték a kiszáradt gyógymedencék rácsos padlatát, utóbb a cserefagerendákat is. A medencék oldala, padlata faragott gerendákból készült, síkosak voltak a kénes víztől, mely sötétbarnára vagy rozsdavörösre pácolta őket. Megszáradva aztán ilyen színű rétegek hámlottak a megvetemedett, elkajszult gerendákról. A görögök kályhái kénszagot árasztottak. Végül a parki padokat is eltűzelték. Előbb egy éven át ültek a padokon, és a látni tudók nézték a facsipkés pavilonokat, a vakok beszívták az iszapszagot. De elfogyott a gerendájuk, és leszaggatták a padokról a léceket, következő tavasszal már a fűre telepedtek. A gesztenyefáknak előbb a fél kézzel elérhető alsóbb ágait törték le, aztán kidöntötték a törzseket is. Biztosan sokan álltak neki, amikor már nagyon fáztak. Fél-fél kezükkel húzták a fűrész. Kérdés, miképpen ugrottak el a dőlő fa elől a féllábúak és a lábatlanok. A lehasogatott ágak tövén olyanforma vörös, ráncos szélű bemélyedés maradt a törzseken, mint a kutya segge. A letarolt faluban aztán messzire elláttak a görögök.

Úgy látszik, „minden segítséget megkaptak az államtól”, éppen csak tüzfát, pénzt nem adtak nekik. Nem koldultak mégsem. Lehet, hogy ezt megtiltotta nekik a hivatal, ahol a forradalmakat számon tartották, cserébe az állampolgársági bizonylatukért. Kinézetük szerint pedig kiállhattak volna bármely sarokra. A görögök azonban büszkék voltak, mint a vesztesek általában. Igazuk is volt. Ép-

pen csak másképpen vagy máshol volt igazuk szegény görögöknek. Otthon volt igazuk. De náluk éppen egy király vagy diktátor érezte magát otthon, olyannyira, hogy a levelekre is az ő képét ragasztották. Előbb nagyot köptek rá, hogy ragadjon. Persze, csak a fonákjára. Mégis boldogok lehetnek a mi görögjeink hazai rokonai, hogy nagyot köphetnek a diktátor hátoldalára. Azt nem tudták csak, hogy ezek a levelek a legkritább esetben érkeztek meg hozzánk. Léteznek nemzetközi egyezmények, országos érdekek és kisvárosi hatalmak, és léteznek egyebek is. Ez éppen olyan érdekes, mint hogy létezik egy földgömb, azon elkülönülve Európa, azon belül egy béketábor, abban meg városok, a városok mellett apró falvak, a kis falvak bugyraiban pedig furcsa lények.

Az ajándékba kapott faluban a görögök kivágták tehát a gesztenyefákat, elhordták a zöld padokat és a zsaluk sem voltak tőlük biztonságban. A görögök talán hazakészültek és vártak – mondtam magamnak, álomból ébredve, ebben a semmilyen-se szállodai szobában, amelyben filippinók is állhatnának mérgezett törrel a barna plüss-függöny mögött. – A görögök tudták legalább, hogy mire várnak, tehát hogy mit akarnak. Valaminek a bukását, a maguk dicsőségét. Ezért nem számított nekik semmi más, sem a mi vidékünk, sem a fák, sem mi magunk, rombolhatták az idegen tájat. Vagyis hazavágytak.

Persze, nem tudhatom, mit akartak valójában a görögök. Otthon se lettek volna jók egyébként, mint kosárfonónak, cipőpucolónak. Már amit fél kézzel vagy vakon el lehet végezni. A vakok masszörök lehetnek volna, a csonkák számlaolvasók. Néhányan közülük talán közhivatalt kaptak volna, mások inkább szobrot, mint állást, ha győz a forradalmuk. De hát nem győzött. Vagy nem ugyanaz győzött éppen. Mi is mondtunk ilyeneket akkoriban, a mi országunkban.

A görögök nálunk is kosárfonók voltak, mintha semmi sem történt volna, vagy nem történhetne más. Én pedig akkor még nem jutottam el Görögországba, hogy láthattam volna, milyen utcasarkokat találtak ki számukra azóta, hogy beléjük lóttek más utcasarkokon. Jó, mi? – kérdeztem magamtól az athéni szállodában –, ott vannak a görögök, ahol a képzeletemben. Minthogy az emlékezés is képzelgés többnyire. Az álmok a folyóvölgyekben jutnak el hozzánk, azért is álmodtam az imént egy görög fiúról.

Ijesztő szülei voltak a szép, éles-arcú görög fiúnak. Utána gondolva, furcsa, hogy többnyire fiúk születtek ott nálunk. A falu gyógyvize lehetett az oka. Az addig is a meddőség kezeléséről volt híres. Talán a román királyné is azért látogatta, amikor még hozták és fogadták. Görög kislányt nem láttunk. Olyanok lehetnek volna, mint a ringlot-szilva. Megtörténhet, hogy a lányokat otthon tartották, nem engedték be a városi gimnáziumba, hogy aztán az aszfaltot koptassák a színház előtt, a szövőgyári hajadonokkal. Az is lehet, hogy a kislányok hasogatták le a gesztenyefák ágait az apjuk helyett, miközben a fiúk a városi bentlakásban a dákok történelmét tanulták. Valakinek meg kellett tenni. Én is megteszem, ha csak a parkig engednek ki a házból, és a házban nincs tüzelő. A múzeumi székely kopjafákat is elloptam volna. Ezek a görögök meg ott voltak maguknak.

A fiúk a román osztályba jártak a mi városunkban. Valójában ők voltak a román osztály, és néhány magyar lány. Köztük egy barna, aki higanyozott fehér arccal bukkan fel mindig, ha rá gondolok. De nem gondolok rá, éppen csak

megjelenik. Tulajdonképpen ő hozza magával a görög fiút. Egyedül az a lány valóságos. Mintha az imént telefonált volna ebben az idegen városban meredező szállodába, helyesen ejtve a nevemet a központosnak, amelyből aztán 302-es lett. Én most a 302-es vagyok. Lehetnék 1004-es is. Egy portás eldöntheti a sorsunkat. Mindig is azt hittem, hogy nagyobb utazás alatt a szállodaportások küldik fel nekünk az álmokat, rendelésre ugyan, de sose azzal az ízzel, mely a prospektusokban, városok vagy személyek nevén szerepel. Néha egyenesen felcserélik a szobaszámot. Olyankor mást álmodunk, mint amire emlékezünk. Vagy mások álmát látjuk. Imádom a portásokat ezért, de egyetlen barátom sincs közöttük.

Tartsunk sort, ha már belekeveredtünk – mondtam magamnak a szállodában. – Felelős vagy értük, ha már eszedbe jutottak. Nehogy a semmibe tűnjenek újra. Most itt vannak; de milyenek? A fiatal alakjukat rögzítsd legalább, azt úgyis egyedül te őrzöd, még csak nem is ők maguk. Az ember önmagára többnyire rosszul, pontatlanul emlékezik.

Nemzetközi ünnepeken görög fiúk és magyar lányok álltak díszőrséget, román katonák mellett a szovjet hősi emlékmű talapzatán. Gyakran kirendelték őket, megtanultak már a katonáktól mozdulatlan szájjal átbeszélni egymáshoz. Mondhatni, ez volt a hasbeszélők díszőrsége. Erről volt leginkább híres városunkban az egyetlen román osztály: hogy hasbeszélt, és valami más nyelven. Mi bennszülöttek köréjük gyűltünk, és próbáltuk megkacagtatni őket. Mindig akadt valaki, aki feljelentett az iskolaigazgatónál, ha ez sikerült. Az őrtállók azonban többnyire komolyak maradtak, szerencsénkre, örvendhettünk a kudarcunknak. Mereven álltak, fejükön lassan átforrósodott a lapos kék diáksapka, és a viszketéstől rángtak a lábizmaik. Belémnyillalt, valahányszor Marianna izmai megfeszültek. Bárki szabadon nézhette a rövid rakott szoknya alól látszó lábait, de egyedül nekem fájt. Szép, áramvonalas lány volt Marianna, csillogó és veszélyes, akár egy modern harci repülőgép.

A talapzat másik sarkán a görög fiú elszántan jól érezte magát az ünneplő ruhájában. A hazájában nem állhatott volna díszőrséget. Nem is látta a hazáját soha, de úgy meresztette a szemét, mintha éppen azt keresné. Mellettük a katonákból fel-felbőffent a savas kincstári koszt. Minket az érdekelt leginkább, van-e töltény a géppisztolyokban.

Déltájban megjelent Marianna anyja, a hárszlombokon átsütő tavaszi napfény kimutatta fehér tarkóján a zsírredőket és szőkés hajcsigáinak sötétebb tövét, kegyetlenül áttört ferdén lógó szoknyáján, szinte vegyelemezte szegényt. Túl sok csalódott bánatot talált benne. A zömök asszony kerengett az emlékmű körül a kavicsos, remegő bokával. Lánya tekintetét próbálta elkapni, és lány ajkaival szavakat formált, ha úgy vélte, hogy ez sikerült. Marianna rezzenéstelenül örködött tovább a katona mellett. Mintha egy forró kályhán állt volna. Az anyja intett neki, rengett a karján a hús. Aztán dobolni kezdett fekete retiküljén. Morzézott. Később pissegett. Pssz. Pssz. Mari. Mariiii! Elment.

Azt mondta halkán: elment. De lehet, hogy azt: elvitték. Tény, hogy a lánynak éppen nem volt apja. Vagy nem ott volt, ahol egy apának lennie kell ünnepnapokon. Vagy nem úgy. Mindenesetre érezni lehetett, hogy elmozdult a termé-

szetes berendezkedés. De Marianna nem. Marianna mozdulatlan szájjal mondott valamit. Talán azt: mindjárt jövök. Talán, hogy egye meg a fene, vagy hogy nyugodj meg, mama. Hasznát vette a hasbeszélő tudományának végre. Nem értettem a szavát, és később sem mertem rákérdezni. A görög fiú szövegét viszont tisztán hallottam. Du-te-n mäta. Ez annyit tesz: menj az anyádba. A Marianna anyjának mondta. A katona már-már elröhögte magát, de aztán ő is hallatta a hangját, megismételte: du-te-n mäta.

Marianna anyja elment. Nem tudtam, a görög fiúnak van-e anyja egyáltalán. Görög nőt nem láttunk, vagyis egy nőt sem láttuk, hogy görög. Mintha a sebheyles férfiak szültek volna gyerekeket, csupa fiút. A forradalomhoz fiúk kellene, igaz, bár a nők állítólag ádázabbak, könnyebben gyilkolnak, ha egyszer rászánták magukat. Minálunk a nők sebtelenül jártak, sima testtel, leszámítva az öregedés ráncait, mélyülő hegeit. Csak bejött egy nő a városunkba, és elkeveredett. Nálunk sok visszeres szövőgyári lány bámulta a kirakatokban a porlepte fehérneműket, zseblámpákat, nem tűnt fel köztük egy idegen, egy barnább. Lehet, jobban meg kellett volna nézni őket, kiválasztani a csöndes, bölcs szeműeket. Figyelni kellett volna azt a furcsa lábukat. De mi akkor még csak annyit tudtunk, azt is egy-egy képzeletszegény nagybácsitól, hogy a cigánylányok lábaszára feltűnően vékony. Miközben nem mindenkinek, és azt sem tudjuk, hogy miért. Nálunk a nők többsége mégiscsak vastag volt bokában.

Ez most már mindegy. Egy kasztrált férfiközösség képe maradt meg bennem: sűrű, semleges térben elhalt ondószálak, rajzolatok a pauszpapíron. Forradalmárok, akik egyetlen célra szereznek és nevelnek fiúkat. A hős görög férfiakra gondoltam a szállodaszobában. Szerettem és untam őket. Ifjúkoromban hősnek és rémítőnek láttam a görögöket. Akkor még nem fogalmaztam meg, hogy ennek egyik oka a nőnélküliségük. Most megfogalmaztam. Ittam rá egy korty hideg bort.

Lehet, azért is idéztem fel őket nehezen, mert nem hallottam a hangjukat. Emiatt álomhoz hasonlít az emlékezés. Néma a kép, bár mozog. Nem ismertük egymás nyelvét, románul beszéltünk. A görögök jól, mi rosszul. Ők beleszülettek, mi beletanultunk. Élveztem azért, hogy románul beszélek egy göröggel: ez a nagyvilág távlatát, képzetét sejdítette fel a hegyvidéki kisvárosban. Tengeri érzést keltett. Mintha egy tenger partján állnék, és meleg szél lökne hátulról a hullámokba. Most majd, ha megvirrad, a szálloda ablakából láthatom a valóságos tengert: kovaszíne lesz és keserű szaga. Tegnap is kovaszíne és keserű szaga volt. Már nem a határtalanság érzését keltette, hanem a védtelenségét. Lehet, hogy a kettő feltételezi vagy kiegészíti egymást.

A tengerből és az idegen nyelvből együtt merült fel az a lány, aki közvetített közöttem és a görög fiú között, habár nem vágytam erre. Nekünk csak folyónk volt, annak a partján álltunk. Fonákjukra fordulva megcsillantak a fűzfalevelek.

Sétálni hívtam a folyópartra Mariannát. A görög fiú is megjelent. Egyikünk sem viselt külön ruhát ehhez, mint a tengerparton játszó jobb történetekben. Nem volt más ruhánk. Éppen csak otthon beakasztottuk kék iskolai formaruhánk zakóját az apánké mellé a szekrénybe. Így aztán látszott, hogy nadrágszíjjal gyűröttre húztuk pantallónk korcát a derekunkon, és az ingünk ettől kibuggyosodott. Narancssárga inget vettem fel, nyomban rátámadtak, megültek rajta a szűnyogok. Időnként hátamhoz tapasztotta a szél. Délről fúj, festékszagot hozott.

Nem kellett nézmem a tájat, betéve ismertem, akár a tiltott magyar himnuszt. A görög fiú csak Mariannát nézte, szórakoztatta, repítette szinte. Valóságosabb volt, mint én, pedig én is ott rúgtam a nyári port a lány balján. Elértünk aztán a gáthoz. Andalogtunk, ahogy mondani szokás. Vörös tufából rakott gát volt, inkább eresztett, mint tartott, a víz átröcskölt a szikladarabok között, és átfolyt fölöttük. Itt már megszólaltam, mert volt mit mondanom. Lennebb, a malomszigetnél fogtuk a paducokat néha, két öreg színésszel. Szemben álltunk a gáttal, a kiszélesedő, mély gübbenőben, deréig a habos vízben, úgy suhogtattuk a botokat. Egyszer annyi halat fogtunk, a molnártól kellett kölcsönkérnünk egy vesszőkosarat. A molnár már csak óre volt a leállított malomnak, a halakat többnyire a besűrűsödött öreg színészek akasztották meg. Így elmesélve, a színészek jelenléte a vízben éppen annyira valószínűtlennek hatott, mint a vulkanikus kövek a folyó közepén, és egy sereg más dolog. A színészek nem voltak ott. Azt sem értettem, miképpen fuvarozták ide ezeket az emberekhez mérten túlságosan nagy szikladarabokat. A hegy messze volt, nem is volt hegy már, szétbányászták. Eltakarított felerészén krumplit természetettek a városiak, másikon lövészárkokat ástak a gyakorlatozó katonák.

Azt is elmeséltem, hogy egy barátom, druzsám kézzel fogta a halakat. Benyúlt a padmaly alá, simogatta a hasukat, amíg össze nem zárta két keskenyebbik végükön a markát. A halak túrték a simogatást, csak az ütésre cikkantak el. Az ütés lehetett egy kézuji ideges rándulása is. Túlságosan jelképes, azaz célzatos volt ez a mese, abba is hagytam.

Kíváncsi voltam, milyen folyóról mesél cserébe a görög fiú. Minden igazi dolog a vizek mellett történik. Vizek vellé települtek a falvak, városok, és vízbe ölte magát néhány ismerősünk. Vízre építették a malmokat, ványolókat, és a folyóban merték egymást először megérinteni a szerelmesek. Átnyúltak egymáshoz egy csuda falon. A folyók partján mindig történik valami. Legtöbbször észrevétlenül. Lemállik egy rög a földből, elsodródik maréknyi homok, ugrik a béka, elrezen a sás. A szemét is a folyóba ömlik, és folyók alkotják általában a határokat.

A görög fiúnak nem volt folyója. Ez úgy hatott, mintha emlékei sem lettek volna, de még életrajza sem. A szülei pedig, ha megmaradtak, az emlékeikből éltek, ahogy mondani szokás. Azok között pedig biztosan létezett olyan, hogy egy nagy vízen menekülnek át, miután társaik végtagjait levegőbe perdítette a robbanás egy semlyékes aknamezőn, messzire szórta a kezeket, lábakat, a májakat, hogy már a maguk mögött hagyott folyó sodorta el, és a halak ették meg. Az ellenséges katonák többnyire a folyó túlsó partján állnak gépfegyvereikkel és röplapaikkal. Közben halásznak ők is, unalmukban. Odavárják a forradalmárokat, hogy aztán visszakergessék, a vízbe lőjék őket. Igaz a mondás, hogy kilenc kövön át megtisztul a folyó. Néhányszáz méterre a mézszárlás helyszínétől eltűnik a vér. Soha nem tudni, hogyan tűnik el az, ami véresen valóságos volt. Az idő is így változtatja el az emlékeket. Az idő egy folyam, ahogy mondani szokás.

A görög fiúnak mindezt elmondhatta volna egy száműzött rokona, de úgy látszik, megtartotta magának mindenik. A görög fiúnak tehát nem volt folyója, úgyhogy mesélnivalója sem volt. Beszélt mégis, egyfolytában, sebesen és fel-fel-

kacagva. Románul hadarni is könnyebb. Ő pedig még az őshonos románok magasba csapó fejhángját is eltanulta.

Mesélni és beszélni két dolog. Ültem a szállodaszoba mogyorószínű foteljában, mondtam magamnak a történetemet, mégsem meséltem. Szavak nélkül beszéltem valójában. Igen, mondtam magamnak, a görög fiúnak nem jutott folyó, de úgy mesélt, mint akinek tengere van. Olyan távlata, amilyent mi legfennebb elképzelni bírunk, de ha eljutnánk is olyan helyre, ahol messzire vetít valami számunkra ismeretlen vidéken kelő, hátulról meglökő fény, ráterítené az aranyutat a víz színére, minékünk még mindig Krisztusnak kellene lennünk, vagy annak képzelnünk magunkat, hogy rálépni merjünk, miközben a görög halászok minden hajnalon azzal a természetes, tehát unott mozdulattal lökik rá a csónakukat, amilyennel a mi szövőgyári lakatosaink fogják a csavarkulcsot, csomagolják ki a tizóraijukat a gépcsarnok sarkába dobált olajos rongyok között. A mi görögjeinket, ha van egy csepp esze, a maga felségterületéhez tartozó tengeréhez telepíti a kormány: hadd süttessék vak arcukat a nappal, tanuljanak meg evezni a maradék fél kezükkel, és tanítsák meg a fiaikat is. A tengerparton a görögök nyugalomban élhettek volna, nem rínak ki a tájból.

Te meg ülsz a mogyorószínű fotelban, a görög tenger mellett, és ne a holnapi előadásodra gondold azon a kényelmes konferencián – mondtam magamnak. – A nemzetköziségről beszélsz holnap, vagyis a kisebbségekről és a másságról. Mi egyébről beszélhetnél, ha ott vannak a görögök, és ott vagy te is a felemás életrajzoddal? De hogyan mondd el nekik Mariannát, a magyar lányt, aki román osztályba járt a görögökkel? Miképpen magyarázz el egy nőt egy tudós társaságnak? Egy nőt, aki talán már nincsen, későbbi szerelmeid részleteiből áll össze a képe. Egy társaságnak, amely gondosan rejti nemi gerjedelmeit, és emberek helyett népekről értekezik.

Hogyan mondja el az ember egy nemzetközi értekezleten véleményét a máságról, ahol Mariannát kellene kitergetnie példa gyanánt, kibontva a forró zsigereit, amelyeket ő maga sem ismert még igazán, és éppen a görög fiú miatt? Persze, saját féltékenysége is közrejátszott. A tudatlansága, melynek sötét úrei máig megmaradtak, és soha nem lehet betölteni őket. Meg ez az egész idő. Ez az idő Mariannát is elmosta, s ő magával sodorta a többi nőt, elkeveredett velük. Melyiket mondd el nekik? És mit is? Hogy jobb volt a lábuk, mint az angolságuk? Hogy felejtették az anyanyelvüket, és helyette soha nem tanultak meg igazán egy másikat?

Azon a konferencián az ő testi valójához kellene ragaszkodnom mégis. Marianna volt a nemzetközi kérdés. Az illatát kellett volna felidézni, semmi egyebet. Olyan nő volt, ránézett az ember, és azt hitte, kovamoszatot érez a mélyben. Fél tőle, és belevetné magát. Szép volt, ahogy mondani szokás. A szépséget nem lehet elmagyarázni, megérteni még annyira sem. Elrontani lehet. És Marianna soha nem látott tengert.

Mariannának hívták, valóban? Csak azért, mert ez mindannyiótok nyelvén kimondható? Istenem, ha elkeresztelhetnéd, tied lenne a nevével. Felhívna most, és te azt mondanád a cigarettaszagot visszalehelő telefonkagylóba: mind-egy, ki vagy, gyere fel. Én a 302-es vagyok. Az 1004-es. Nőbolondító szövegnek is jó volna ez, az értelmetlensége miatt legalább kellőképpen sejtelmes. Nem a hideg falat tapogatnád azután. Megadhatná a számodat a portás bárkinek. Nő

legyen az, aki folyót látott, és érezte is. Palaszagot izzadna a kéjben. Mintha hidegen mosta volna ki a víz a partból, és te felmelegítenéd. Ragyogna.

Az én folyóm partján tarlott kukoricatáblákon mutatta magát a fény. Reggel nyugatra, estefelé keletre döntötte a torsok árnyékát. Csöndes sárgájuk a földön szürkére vált. Ezt az árnyékokkal való azonosságot nevezik szülőföldnek. A görög fiú magabiztos volt ebben a tájban. Arcélével csak úgy szelte a levegőt. Jött a rövid lábán, csavargatta a vékony derekát, lengette a tizenkétujjú kezét. Valahogy mégsem illettek össze a részei. Szanaszét volt egy kicsit. Belekeveredett az árnyékokba. A tengeriszárok számtalanszor magasra nőttek azóta, mindegyre elfödik saját árnyékukat, a görög fiút is nehezen leled meg közöttük. Elhallgatott, s azzal mintha eltűnt volna.

Akkor kezdtem nekik a gátról és a halakról, a folyóról beszélni, amikor ő elhallgatott. Neki akkor nem maradt mesélnivalója. Az én folyóm vízgyűjtő területén született, mégsem érdekelte. Születtek ott más nemzetiségűek is, sőt megtörtént, hogy elcserélték egymást. Magyar anya román gyereket hozott erre a világra. A román meg szászt, és így tovább. Ezt mondogatta legalábbis a városka tar bolondja, amíg le nem tartóztatták. Kiderítették róla valamilyen közös ünnep előtt, hogy felforgató elem. Eszerint normális volt, tehát veszélyes: igazat mondott. A letartóztatása miatt meg szinte forradalmárnak hatott, mint a görögök, csakhát őt sem értették.

Az én görögöm hallgatva ment Marianna mellett, és nem biztos, hogy engem hallgatott. A folyót nem nézte, az biztos, pedig arról beszéltem. Felnyúlt egy fűzfaágért, kisujja és a hatodik ujjperce közé csipve leszakította, aztán Marianát kezdte legyezni vele, az meg úgy hessegette arca elől a leveleket, mint a bögölyöket. Voltak bögölyök is. Marianna arca meg fehér volt, és fintorgott. Lehet, hogy megijedt attól a furcsa többlettől az arca előtt: kifeszülve csillogott rajta a bőr, és előremeredt a körme. A sebesült görögök villás alakban kiképzett félkarjához hasonlított ez a fogó-alkalmatosság, annak kicsinyített másaként. Mintha mindenre felkészülve és elszánva, a borzalmakat átélte és megtanult apák örökölték volna gyerekeikre a fortélyosan átalakított csonkaságukat, és az többletnek látszott rajtuk. Az utódokat már a veszteség tudatában tervezte meg az előrelátó teremtés. Úgy látszott, az Isten sem bízik abban, hogy ezután nem robbantják fel, nem metélik szét a görögöket, sőt, talán újabb megpróbáltatásokra szánta őket éppenséggel, és ezzel a rendellenességgel jelezte, mi vár rájuk, ezután milyen alakban, miként élhetnek tovább.

Marianna viszont rátette kezét arra a plusz ujjra, közel emelte az arcához, hogy azt hittem már, leharapja. De csak nézte. Azt mondta rá végül: jó. Jópofa. Nostim, azt mondta. Ismerték egymást, egy osztályba jártak, egy nyelvet beszéltek.

Lementem az uszadékfákkal teli iszapos partra, levettem a sárga inget szűnyogostól, a nadrágot, cipőt, aztán elmerültem. A folyó körülfogott, lassan sodort, ízencént éreztem benne remegő testemet. Hittem is, hogy bármennyi ideig benne maradhatok, mégsem sikerült. Mindegyre feldobott. Aztán újra a víz alól néztem az eget, a nyomomat jelző, buborékos hullámokon át. Messze valahol mozgott a kékség, kiöblösödött, változtatta a határait, összezavarodott.

A görög fiút pillantottam meg magam felett. Ugyanolyan fekete klott-gatyában úszott, amilyen az enyém. A tornanadrágunkat mind a ketten magunkkal hoztuk. Úgy érezte magát, mint hal a vízben. Mint akármelyik vízben. Lebukott,

felvillantotta fehér talpát, s néha olyan sokáig lent maradt, keresni kezdtem, nehogy odafulladjon. Megérinteni mégsem akartam. Jölfésült mambófrizurája sissakként a fejére tapadt minden felbukkanásakor.

Amikor kissé megnyugodva visszatértem a zuhany alól a szállodaszobába, megéreztem, hogy igaza volt. Mindannyiunknak olyan természetesen kellene birtokba vennünk a folyókat, vagy átadni magunkat nekik, mint akkor ő. De tudtam, hogy nekünk, akik ott születünk, ez soha nem sikerülhet. Mi mindig visszavágyunk vagy emlékezünk, és ez elrontja az örömlenket.

Idáig jutottam hangtalan történetemben, mely olyan érzelmesre fordult, hogy azt sem tudtam már, valóságos-e, amikor elöntött a veríték. Mert én azt is tudtam, mi történt később. És hogy azt fogom elmondani másnap az ítéseknek, tudoroknak és politológusoknak. Tudtam, hogy senki nem fogja megérteni, vagy elhinni legalább.

Bemegyünk hárman a faluba. Akkor látom a megcsontított gesztenyefákat és beomlott fürdőmedencéket. Senki nem ül a fák alatt vagy a medencék szélén, padok meg nincsenek. Csak a fák és a medencék. Távolsabb faközöldre vált villák, azok mögött tákoltt fészerek. Anyaguk pattog a melegtől, zsong a levegő. Egy szál gyufával be lehetne fűteni a görögöknek.

Úgy néz ki, nem volt érdemes idáig gyalogolni. A völgy azonban megérte a járását. Két oldalán, a gyertyánosokban mintha vörös foltos lepelben járkálnának okker angyalok, s a magasból zöld szentek, kitárt karú fenyők figyelik nyüzsgésüket. A látvány nyomban mesévé változik az érzékekben.

Rotyogó alvilágra telepedve tündököl ez a mennyei táj, és remeg az őszi forróságban. Pokolsárral van tele a völgy, kékes-palás színű, zsíros tapintású a föld a patanyomokban, és sárgás a víz. Bűdös víz bugyog fel mindenütt, többnyire kénszagú.

Bűdös vízzel keveri nekünk a fröccsöt a kocsmáros is. A szélső parasztházakból való alacsony ember, tönkszerű. A széleken, a hosszú léckerítés mögött, rendezett kis hátsóudvarokon kásátokban száradnak a deszkaszálak, ereszig felrakva áll a téli tüzelő. Fából készült itt minden, még az ivócsanak is, egyedül a görögök nem jutnak hozzá a csipkésre faragott régi villákban. Ezekre látunk a kocsmaján át, amíg fröccsünket isszuk. Savanyú és hűvös az is, akár az egész tapaszos falú, olajos padlójú helyiség. A festetlen asztal bicskás faragványain meg-megdöccennek az odébbtolt poharak.

A kocsmáros két malacát ellopták a görögök. A helyzet az, magyarázza, hogy a malacok el nem kószálhattak, zárva tartotta, mert nem hagyta, hogy beoltsák s ezzel nyilvántartásba vegyék őket. Eddig pedig itt csakis a cigányok loptak, azok sem sokat, malacot vagy értékesebb holmit aztán semmiképpen, mert akkora károkozást már nem bocsájtottak volna meg nekik. Két hete azonban nincsenek is cigányok. Akkor szombaton este összállt a falu bátrabb férfilakossága, megivott az ő számlájára egy-egy deci monopolt sziruppal, aztán pusztá kézzel szétszedte a putrikat. Nem bántottak senkit, sőt, tíz percet adtak a kiköltözésre, elszívtak közben egy cigarettát. Na, azóta szál roma se sehól.

A görögök mostanig tartották magukat, pedig szegények voltak igazán. A tettes viszont csakis egy suhanc lehet, komoly, háborút járt ember nem veteme-

dik ilyesmire. Ezeknek pedig kijutott a háborúzásból. De a csibész fiaik mindenfélét kitanulnak a városban, malagamba-frizurával, csónadrágban járnak haza szombat estéknént. Fogadjunk, hogy ügyvéd lesz belőlük?

A kocsmáros úgy háborog, még nekünk, városi suhancoknak is elmondja a baját. Kérdezzük, ismer-e egy Tandrakisz nevű fiút? Trandakisz nevű görög fiú van vagy hat a faluban, de lehet, hogy az összeset így hívják. Hívhatják akárminek, mert nem jönnek, kacag a kurta ember. Nézzünk el azért a Nelli-lakba, kis, palatetős villa a hegy alatt, a volt Árpád utcában. Lehet ott egy Trandakisz. Ha malacot látnánk, hajtsuk el nyugodtan, biztosan nem az övék, fizet egy fröccsöt érte. A rendőrré azért vigyázzunk, az román. Jobban mondva, havasi móc, cím-peni-i. Az egyszer még egy igazi románt is megbüntettet. A görögökhöz nem nagyon nyúl, mert azokat védi az állam. Ilyenkor, vasárnap persze lehet, hogy bent van a városban, a nagyságájánál. Az meg zsidó. Az ilyen vasárnap délelőttökön unalmasabb a kocsmá, mint volt régen a templom.

A templomot bedeszkázták, beszögezték. Nem tudták eldönteni, római vagy görög katolikus-e. De hogy a görög katolikusokat betiltották, mégsem kapták meg a rómaiak. Egy lélek sincs benne, tényleg. Mindezt részben a kocsmárostól halljuk, részben magunk látjuk, miközben a szövege még a fejünkben zsisong. A templomkertben az első világháborús emlékmű márványlapján gyakorolhatták a célbadobást a süldő görögök, csak töredékei látszanak a felvésett neveknek. Egyéb látnivaló a Nelli-lakig nincsen is. Megint csak a megnyúzott fasorok, mögöttük az ócska villák, ember nélkül. Fantomvárosok ilyenek a kovboj-filmekben, éppen csak azokban még ennyi fát sem mutatnak, s a házak fazonja más. A fenyegető csend azonban éppen ilyen, miközben két, aranyelű pisztollyal az oldalán végigmegegy a harcos a poros úton. Az ég kékje is hasonló. Persze, mert egy az ege az egész Földnek. Néhol azért festik.

Ilyeneket mondunk egymásnak. Tandrakisznak majd azt, hogy erre kerülünk hazafelé a grófi kriptától. Nem számít, hogy az az ellenkező irányba esik, egy görög úgysem ismeri ezt a helyet éppen annyira. Azt az erdei kriptát feltörték régebben, azóta ott hevernek benne, a szétomlott koporsó körül a csontok és a selymek. Megnézte, aki arra járt, de csak ha többedmagával volt. Néhány italos üveget is beletapostak a porba, meg hát szart is. Jó hűvös van a kriptában, de másvalamitől is kirázhatja az embert a hideg a kánikulában. Valahogy félelem nélkül lehet borzadozni ott, ingyen.

Fene tudja egyébként, ezek a görögök rokonok-e az antikokkal? Nem szívesen csapna arcul az ember valakit, akinek tankönyvekben szerepel minden őse. A magunkfaját, persze, lehet irtani. Pedig a mi felmenőink is lehettek olyan régiak, mint az övéik, éppen csak a mieinkről nem írtak, mert ők sem ismerték a betűt, hacsak nem látásból, a templomképeken. Mindenkinek egyforma korúak az elődei, elvégre valahonnan mindenki származik. Nem biztos viszont, hogy jó ismerni az összes szépapát, biztosan gazfickó volt közülük némelyik. Igaz, ilyen távolságból már bocsánatos minden gazemberség, hacsak le nem írták. Izgalmas kalandnak látszik, ha nem éppen történelemnek. Nem azt hajtogatja-e a boldondunk is, hogy magyar nő román gyereket szülhet, a szász meg románt és így tovább a végtelenségig, azaz visszafelé. Valami ilyen vétkes vagy történelmi

magyarázata lehet ennek is. És akkor már minden a helyén van, a bolond nem bolond. És így tovább.

A Nelli-villa úgy áll a bozótosban, mintha a derült égből ejtették volna ide, s ettől megroggyant egy kicsit. Vakolatának a fele az eresz alatt, kis csatornát vágott már bele az esőlé. Minden ajtaja, ablaka tárva-nyitva, mégse jut belé elég napfény. Csikókályha áll a tornácon, azon meg csöndesen rotyogó lábasok. Nyilván kerítéslécből rakták a tüzet, kerítés ugyanis nincsen. Csúnya egy hely, de otthonos. Nekünk viszont a visszhang sem felel.

Azt mondja mellettem egyszer csak a baloldali lator, hogy biztosan az anyjéké volt ez a ház. Volt nekik itt valami ilyesmijük. Az anyját Nellikének is becézték régebb, amikor becézték még, és nyilván a villa útján, mert egyébként Olga. Ezek meg beleköltöztek. Mint Olgába a fájdalom.

Beszélgetünk ott magunkban, nehezen túrjuk a ház ajtóin, ablakain kiszivárgó csendet. Nem is csend az, némaság. Teljesen odazsibbadunk. Úgy látszik, anynyira beleszoktak a rejtezkedésbe ezek a görögök, hogy most is elhúzódtak valami titkos helyre, összeesküdni, vagy legalább megemlékezni az összeesküvésükről, miközben elég volna, ha az anyanyelvükön beszélnek, úgyse érti senki rajtuk kívül. Be vannak zárva a nyelvükbe, mint egy pincébe.

Aztán egyszerre csak ott van a Tandrakisz-fiú. Vagy Trandrakisz. Leginkább Trandafir, ami románul annyit tesz: rózsza. Mögöttünk bukkan fel abban a bozótos csöndben, s jónapot köszön; mint egy parasztgazda az adószedőnek. Szinte kiugrunk a bőrünkől ijedtünkben. Ő meg áll a rövid lábain a zöld árnyékban, rongyos házinadrágja zsebébe dugott kezekkel, s kimereszti a hosszú nyakát. Egy fejszefejű ember, ahogy mifelénk mondják. Keskeny arcú, hegyes állú. Éppen mint egy malac-tolvaj, akinek imént szaladt el a visító zsákmánya. Egy rózsanevű balta a szerencsétlen. Irtón morc viszont, még illendőségéből sem örvend a városi barátainak. Mi tetszik ezen Mariannának? Most még a szövege sem jó. Azt kérdezi, mit akarunk? – és himbálja magát. Lehet, a szedett-vedett ruhája feszélyezi. Dehát a miénk sem mutatósabb. Igaz, ő a városban is úgy viseli a diákegyenruháját, mint a hétköznapit az, akinek otthon három öltönye lóg a szekrényben, és szekrénye is három van. De ezeknek egy sincs, úgy látszik. Azaz nem látszik, csak rémlik; ez is.

Csak jöttünk megnézni, hogy laksz a miénkben, mondja az ostoba bal lator mellettem, valóban úgy, mint egy bal lator. A jobboldali csak hallgat, én meg állok. Még jó, hogy nektek adták a románok, s nem tartották meg maguknak, mondja románul, hogy Trandafir megértse. Én alig értem, mert az iskolában tanult nyelvből hiányzik egy sereg szó, az is, hogy marha. Nincsen semmi baj, mondom én is románul, nem azért jöttünk, mondom magyarul. Demokrácia van, minden mindenkié. Csak erre jártunk, magyarázom románul, de a kriptás mesét már ürügyként sem tudom elmondani.

Ez a föld a miénk, szólal meg a jobboldali lator is. Az iskolában mondtunk ilyen mondatokat, a nyelvtan, de főként a történelemórán. Nyilván ő is onnan orozta az ötletet. Acest pămînt este al nostru. A fost al nostru din totdeauna. Mindig is a miénk volt. Strămoșii noștrii au luptat pentru acest pămînt. Őseink megharcoltak ezért a földért. Și au învins cotropitorii. És legyőzték az elnyomókat. Au stropit cu sînge ficare glie. Vérral öntözték minden rögét.

A görög fiú, Tandrakisz vagy Trandafir leguggol, közben le nem veszi ró-

lunk a fekete szemét. Felmarkol egy darab földet, aztán felénk nyújtja, vigyük, ha a miénk. Nem szól, tartja az omlós földet a hatujjú tenyerén. Színpadias és félelmetes és gúnyos ez így. Nem elég, hogy fölös ujjú, még balkezes is Trandafir. Az emberiségnek abba a négy és fél százalékába tartozik, amelyik a többség szerint fordítva fog. A csúnya kezével, ahogy nagyanyám mondaná. Én meg kiütöm kezéből a földet, egy darabban hullik le, vissza.

Te menj haza, mondja nekem Trandafir, a rózsa, mégpedig magyarul. Menjél te haza. Úgy mondja, mint aki nyugtatni akar, hogy nem fog bántani. Ne vágj fel, mondom neki, de nem érti, s nem is kéri, hogy lefordítsam. Üss oda, öcsi, szólal meg a jobbomon álló tahó, elvégre elvette a nődet. El ezek mindent, mondja a bal lator.

Bebe, mondja egy női hang a házban: egyszerre tör ki minden nyitott ajtón, ablakon. A rózsa megfordul, bemegy. Fel az elkorhadt lépcsőn, át a küszöbön, amelyre lópatkót szegezett valaki, a ház építője már az első napon, feleslegesen. Bemegy a görög. Ő a Bebe. Az ajtó között éri a második mondat: Dă-mi o batis-tă curată. Adj tiszta zsebkendőt. Női hang, elhaló és sírós egy kicsit.

Te, lehet, hogy ezek nem is görögök, mondom, soha egy büdös szót nem hal-lottam tőle görögül. Úgyse értenéd. De tudnám, hogy miféle, felelem.

Megtörténhet, jut eszembe, miközben tudom, nincs igazam, hogy ez az egész ide telepített társaság a többségnek egy kimetszett része, a vétkes vagy csak vesztes. Valami furcsa lázadók. Lázadásuk abban áll, hogy az új idők szavánál jobban értik a magukét, kisközösségük másfajta törvényeit, melyek úgy tartják meg őket, hogy attól különbözőnek látszanak. Nem hagyják átalakítani magukat szocialista emberré, mert nem is bírják felfogni, milyen az. Nálunk sok kulá-kot és reakcióst deportáltak, de azokat távolabbi vidékekre. Megborzongott az ember, ha ilyeneket látott, nem nagyon akart szóba állni velük, mégis szerette volna tudni a történetüket. De talán ezeket is úgy telepítették ki, mint a szászokat, a rokonaik bűnei miatt. A mi városi udvarunkon, a kiürített asztalosműhelyben is laknak szászok: egy kemény fejű férfi, egy tömzsi kicsi asszony és három kövér lány. A mennyezeti gerendákra szegzett polcon alusznak, ahol régebben a faanyag száradt. Ezek a görögök meg szégyellik a sorsukat, azért hazudják magukat idegennek, miközben egyszerű reakciósok. Ez a Trandafir is úgy néz ki, mint egy pópafi. Minden elképzelhető, sőt valószínű nálunk.

A görög fiú ismét megjelenik az ajtóban. A csikókályha mellett elhaladva, belekavar a rotyogó ételbe, megkóstol belőle egy fakanálnyt, s nyilván megégeti a száját, fintorogva rám mosolyog. A főzőlap szélére húzza a halványpiros lábast, és lejön az udvarra. Egyedül hozzám beszél. Nem felejtettem el még a cinikus mozdulatát, ahogyan a földet kínálta torz kezében, amelyikkel aztán a lecsóba kavart.

Menjél te haza, mondja. Ne legyél rossz ezekkel.

Ezekkel? kérdezem.

Velük. Velük ne legyél rossz, mondja a görög fiú.

Ne legyek olyan rossz, mint ők?

Ne olyan. Igen.

Te meg ne legyél olyan jó, mondom neki. Ne legyél olyan nagyon bölcs, Trandafir. Mikor még azt sem tudod, hány óra.

Fél tizenegy, mondja készségesen, mi meg elkacagjuk magunkat, s ő megint

nem érti, mit miért. Közelebb lép, és karomra teszi a hatujjú kezét. Szeretlek én téged, mondja.

Két kísérom ettől röhög fel igazán, ha már úgylis benne van. Mi van, kis buzi? A görög fiú pedig megszorítja a karomat, hatodik ujjpercét külön érzem, belémbök. Én barát, mondja. Sétál barát barát. Folyó szép. Tied folyó, tudom. Hagyd, lány kis buta. Folyó nagyon szép, nagyon.

Úgy mondja, mint ki beszéd közben tanulja meg a nyelvemet. Lehet, éppen a kifejezés sutasága segít neki, hogy ilyeneket beszéljen. Én az apámnak sem merem volna azt mondani soha, hogy szeretem. Felpofozott volna, legalábbis azt hiszem. De ezek a görögök mások. Nagyon mások. Persze, nem hallja, látja őket senki az övéik közül, mondhatnak bármit. Idegenben könnyen beszél az ember, és annyit ígér, amennyit elvár. A kezét nézem, és tudom, meg fogom érinteni végre azt a borzasztó ujjpercet. Hideget tapintok.

Adjam neked? kérdezi.

A baloldali lator ekkor már visít.

Adom? kérdezi a görög.

Adjad, mondom.

Sarkon fordul, bemegey ismét a házba, mi meg állunk s csak mutogatunk egymásnak némán, hogy vajon mi ez. Kijön aztán Trandafir egy hosszú kenyérvágó késsel és ballal felém nyújtja. Nyújtja a jobb kezét is. Mondani nem tudja, mutatja: vágjam. Metéljem le a hatodik ujjpercét ajándékba.

Ez a hülye le akarja csonkoltatni magát, mondja a bal lator.

Baj lesz belőle, mondja a jobb.

Én meg csak nézek.

Tiem, mondja a görög fiú. Vagyis hogy az övé is, az enyém is az az ujjperc. Tied. Be is helyezi a bajonettből kösörült kést a kisujja és a csökevénye közé, felém áll a nyele, ő meg a hegyes állával int, hogy rajta, végül meg is szólal egy ismeretlen nyelven, nyilván görögül, először, mióta ismerem. Fel nem foghatom, mit mond, hosszabb a mondata egy ide illő vagy elképzelhető felszólításnál. Ki tudja, mit mondanak a görögök, amikor megcsonkítják őket? Ennek az apja, nagybátyja, egyéb férfirokona mit mondott, amikor a levegőbe röptették? Éljen a szabadság? Éljen a haza?

Tiem, szólal meg újra, és késes kezével előbb önmagára, aztán rám mutat. Tiem. Egy-egy. Azt mondja, osszuk el egymás között a fölösleges ujjait, csupa barátságból, mert egyszer sétáltam vele a folyóm partján, de azt sem én akartam, és nem is őrzök jó emlékeket róla. Két kísérom viszont már nem vihog.

Nem, mondom neki.

Nem? Nem kell?

Nem csinálhatok ilyent, mondom.

Jó.

Nézzük aztán hárman, mit tesz ő egyedül. Valami nagy dologra készült, és már nélkülünk is megteszi. A kenyérvágó kést beleüti a tornác deszkájába, s mint egy hegyébe szerelt tengelyen lefelé billenti, amíg az éle vastagabb töve a fához ér. A fényképszél-vágó szerkezet működik így. Az elszürkült, szálkás deszkára nyomja aztán a jobb tenyerét, széttárt ujjakkal, a fölös percc merev izülete éppen a vágóvonalba kerül. Megmarkolja a szerszám nyelét, és erőteljes mozdulattal lefelé húzza. A kis ujjdarab halkán koppan az eresz alá gyűlt törmeléken. Nem folyik sok vér,

tiszta marad a kés nyele, amikor a csonka, azaz normálissá változott kezével megismétli a műveletet a másikon. Jobbjával nehezebben boldogul, de végül sikerül neki ez is. Precíz mészárosmunka, nem egyéb.

Ekkor aztán felüvölt. Vékony kutyahangon bög a melegbe. Megfutamodik kurta lábain, széles talpával felveri a port. A fürdőtelep központja felé tart, gyorsan eltakarják a bokrok. Mire észbe kapunk és utolérjük, a jódos vízű kútba lógatja a két kezét. Közel hétszáz gyógyforrás van a vidékünkön. A görög fiú ül a kútkáván, görnyedten előre dőlve, mintha a mélyben keresne valamit, nézi, amint lassan piros lesz a víz.

Mi hárman hazamegyünk.

BISZTRAY ÁDÁM

Május

*Országom addig ér,
míglen ketten lépjük
kegyelmes hosszát,
azontúl csak sötétség van,
szurkos mocsár,
de virradattal ébreszt
arany udvarú szem.
Cickánybokájú csöndben
futsz elől,
szálfüvet,
tüskés ágakat
hajtsz előttem szét,
szárnyas ösvényed
a csúcsra fölvisz.
Országom van,
ketten lépjük
kegyelmes hosszát,
alattunk bodzavirág,
fölöttünk az égbolt
májusi Mária-kötényű kék.*

KOSZTOLÁNYI, A CSEH, A LENGYEL ÉS A SZERB LÍRA HÍRMONDÓJA

1914-es nagy világirodalmi antológiájában, a *Modern költőkben* Kosztolányi még külön címszavak alatt – Csehország, Lengyelország, Oroszország, Szerbia – mutatja be a szláv lírikusokat. Az antológia második, 1921-es, és harmadik, posztumusz kiadásában már együtt látjuk őket, *Szlávok* gyűjtőcímmel. A végső szintézis igényével készült nagy versben, az *Európában* is együtt jelennek meg a szlávok: „Nem fájt-e velőmíg a szlávok, a sápadt / szlávok unalma, a bánat aranyszín / fáradt ragyogása?” A Kosztolányi-életmű orosz vonatkozásait tárgyaló írásaim mellett¹ a költő egyéb szláv kapcsolatainak jelzései közé tartoznak *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* című válogatás idevágó fejezete, Csapláros István a költő lengyel, újabban pedig Vujicsics Sztóján Kosztolányi szerb kapcsolatait feltáró munkái.² A maguk nemében úttörő és gondos tanulmányok kiegészítésre szorulnak, s a cseh líra tolmácsolójáról még nem jelent meg önálló cikk, tanulmány, így indokolt, hogy e kapcsolatok további részleteit is megvilágítsuk.

Kosztolányi, idevágó kijelentésével – „a szláv (cseh, lengyel, orosz, szerb) verseket szláv ismerőseim közvetítésével, nyersfordítás után (...) fordítottam” – ellentétben szláv átköltéséhez a szerbek kivételével kötetekben talált, nyomtatott műfordításokat használt. Nehezen dönthető el, hogy állításával e nyelvek ismeretének hiányát óhajtotta kompenzálni, vagy illetékességét szerette volna e területen is növelni. A feltételezést nemcsak az orosz műfordítások igazolják, hanem a német fordítású lengyel versek is, és megerősítette a cseh műfordítás. E tény szem előtt tartásával veszem sorra Kosztolányi cseh, lengyel és szerb versfordításait, remélve, hogy ez igazolja az eredetizést, és fényt vet a fordítások szépségeire is. (A lengyel szövegek értelmezésében Božena Chabros, a szerbekében Filákovity István volt segítségemre.)

Egy cseh vers: Vrchlický: Sóhaj

A *Modern költők* egyik mintája – felépítésében, az országok betűrendes egymásra következésében – minden bizonnyal Hans Bethge századeleji, a német közönséget az egész európai lírával, az amerikai, valamint a századvégi kínai és japán költészet jeleseivel megismertetni kívánó antológiája volt.³ A kötet anyaggal is szolgált az ifjú Kosztolányi számára. Szövegeiből merítette dán, japán, kínai, svéd átköltéseit, a norvég és orosz versek egy részét, valamint a lengyel anyagot.

Csehország – „Böhmen” – kilenc, századforduló körüli lírikus negyedszáz művével szerepel Bethge kötetében, köztük Vrchlický is, hat költeménnyel. A *Sóhajt* nem találtam

1 L. Zágonyi Ervin: *Kosztolányi és az orosz irodalom*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.

2 *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Válogatás hét évszázad írásaiból. Összeállította Kemény G. Gábor. Bp. 1962. 764-766., Csapláros István: *Kosztolányi Dezső és a lengyel irodalom*. It, 1985. 174-189., Vujicsics Sztóján: *Kosztolányi és a modern szerb költészet*. Literatura, 1987/88. 43-48.

3 *Die Lyrik des Auslandes in neuerer Zeit*. Herausgegeben von Hans Bethge. Leipzig, (1907.)

köztük, viszont a kötet bibliográfiája utal egy önálló Vrchlický-gyűjteményre, a népszerű lipcsei Reclam Universal-Bibliothek sorozatában.⁴

A cseh-német Paul Adler (1857-1938), Vrchlický német fordítója közéleti tevékenysége mellett szociális problematikájú versek szerzője, drámaíró, a spanyol, az olasz és főleg a cseh irodalom tolmácsolója, és német átköltései révén kivált Vrchlickýnek a világirodalomba kalauzolója lett. „A finom eklektikus és makulátlan formaművész mesteri válogatása” 1895-ben jelent meg először, Kosztolányi ezt ismerhette; a második kiadás, megtartva az első – kicsit iskolás – hat témakörű beosztását és anyagát, tartalmát a költő kései, 1894 és 1908 közt írt verseinek „kegyeletes” átdolgozásával egészítette ki 1925-ben. Munkámhoz ezt a kiadást használtam.

Vrchlický verseiből Kosztolányi előtt Telekes Béla is fordított – ő az orosz líra népszerűsítésében is elődje Kosztolányinak; orosz és cseh átültetései a *Jövendőben* jelentek meg; a csehek anyaga Adler fordításából való nála is –, a költő halála alkalmából pedig Juhász Gyula adózik emlékének meleg szavakkal és egy fordítással a *Délmagyarország* lapjain. Kosztolányi az eredeti hat ciklus százhuszonhat költeményéből a negyedik verscsoport, a *Liebe* utolsó darabját választotta ki; a jobb követhetőség kedvéért mindhárom szövegvariánst közöljük:

Povzdech

*Ach ruce, ubohé ruce!
V noc práždnou zvedáte se v muce
a kol jen stíny, stíny objímáte,
až samy klesáte a umdléváte...
Ó ruce, umdlené ruce!*

*Ach oči, znavené oči!
Jste uhly, z nichž slední žar skočí.
Darmo se, oči mé, namáháte,
s tou, pro niž pláte, se neshledáte!
Je dobře, když v slzách zhasínáte,
vy oči, obohé oči!*

Liebe

*Ach, Hände, arme Hände!
In leere Nacht, in Qualen ohne Ende
Streckt ihr euch aus und fasst nur Schatten, Schatten,
Bis eure Kräfte sinken und ermatten.
O Hände, müde Hände!*

*Ach, Augen, erschöpfte Augen!
Ihr Kohlen, deren Glut die Thränen saugen.
Vergeblich euer Sehnen und Begehren:
Sie, der ihr glüht, wird euch nicht wiederkehren.
O, es ist gut, dass ihr verlöscht in Zähren
Ihr Augen, arme Augen!*

---

⁴ *Gedichte von Jaroslav Vrchlicky*. Autorisierte Übersetzung. Zweite, vermehrte Auflage. Ausgewählt und übersetzt von Friedrich Adler. Leipzig, é. n. (Sächsische Landesbibliothek, Dresden) A Vrchlický-kötethez és Friedrich Adler adataihoz Helmut Röttsch szíves segítségével jutottam hozzá, melyet itt szeretnék megköszönni.

Sóhaj

*Kezek, szegény kezek!
Az éjbe nyúltok, félve, reszketeg,
Csak árnyat fogtok, árnyat, kósza vágyat,
S alélt erőtök csüggedésre bágyad,
Kezek, szegény kezek!*

*Szemek, szegény szemek!
Ti bús zsarátnokok, kihúnyt szemek.
Hiába vágytok, mindenütt csak átok,
A kedves elment, napfényt sose láttok,
Hulljon sötét könny, oltó víz reátok,
Szemek, szegény szemek!⁵*

Adler megtartja a művés, minden versnemben tökéletes alkotó cseh költő versének rímelhelyezését, a sorhosszakat itt-ott egy szótaggal növeli, hibátlan jambusokban adja vissza gondosan a tartalmat. Képi módosítás két helyen található: a „szemek vagytok az utolsó láng izzásában” nála „ti szemek, melyeknek izzását a könnyek szívják fel”, s ugyanabban a versszakban az „az, akiért izzotok, örökre elbúcsúzott” nála „az, akiért (akinek) izzotok, nem fog visszatartani benneteket”. Bővítése mértéktartó, ilyen a második sor „végnélkül”-je és a negyedik „erőtök” betoldása (ez utóbbi árulkodik Adler közvetítő voltáról).

Kosztolányi az Adler életrajzi adatait felhasználó bevezető után – Kemény G. Gábor válogatásában idézi és méltányolja ezt, de eredetét nem ismeri – adja a verset. Egyszerűsítve nyomatékosít: a „kezek”, illetve a „szemek” jelzője nála végig csak „szegény” (az eredetiben és a közvetítőben „szegény, fáradt” illetve „kimerült, szegény”). Bővít-érzékletesít: „az üres éjbe végnélkül kínokban nyúlás” nála a „félve, reszketeg” bővítéssel kap impresszionista-dekadens árnyalást, a harmadik és negyedik sor visszafelé fokozó, halmozó megszemélyesítéssel folytatja a módosítást: „alélt erőtök csüggedésre bágyad”.

A második szakasz második sorát aztán metaforikus azonosítással – s kettős megszemélyesítéssel – tömöríti Kosztolányi: „bús zsarátnok, kihúnyt szemek”, a magyar olvasóban Balassi Júlia-versének sorát is felidézi, az „utolsó lobbanás” – „sledni Žár koči” – a németben könnyekbe fúl, Kosztolányi megőrzi ezt a „zsarátnokok” szó hangulatával, s csak ezután juttatja nyugvópontra. A tömondatok sorjázása kategorikus-megfellebezhetetlenné teszi a tényt, bár a „napfényt sose láttok”-toldás önkényes. A „Jó, ha...” kezdetű mondat energikusabb lesz Kosztolányinál a felszólítással, mely képileg a „zsarátnok-szén” metafora-párossal rokon felépítésű, azt visszahangozza ellentétesen: „könny, oltó víz”.

Kosztolányi hibátlan ívű, tiszta zeneiségű átköltése méltó társa többi szláv fordításának. Kitűnően adja vissza a vele oly sok tekintetben – műfaji gazdagságban, zeneiségben, a világköltészet megszállott tolmácsolási lázában – rokon cseh költő versét. A kettesük között lévő párhuzamra irodalomtörténetében Szalatnai Rezső is felhívja a figyelmet, s ahogy Dér Zoltán írja *Ikercsillagok* című kitűnő kötetében a *Modern költők szerzőjéről*, „fesztelen, bensőséges kapcsolatot” teremt idősebb cseh társával is.

Lengyel átültetések: Przesmycki, Tetmajer, Kalkowska, Wierzyński

Kosztolányi már 1909 májusában utal „a sudárba szökkenő, új lengyel irodalomra”, „a lengyelek irodalmi reneszánszára”, s lemondó válasszal nyomatékosítva megkérdezi:

5 Vö. Jaroslav Vrchlický: *Basne*. 1. kötet, Praha, 1953. 192.; az Adler által szerkesztett kiadás 118. oldalán; *Modern költők*, 98.

„Ki hallott Tetmajer verseiről? Alig valaki.” A frissen indult katolikus hetilapban, az *Életben*, annak a lengyel kultúrának, irodalomnak, vallásnak szentelt számában pedig négy hónap múlva közli is két lengyel műfordítását. A két költő jelentőségét – Kazimierz Przerwa-Tetmajerét és Zenon Przesmyckiét – Csapláros István világítja meg, az ő tanulmányának útmutatása alapján találtam meg a két fordítás lengyel eredetijét is. A versek kiválasztását, a közvetítő kilétét illetően Csapláros kénytelen feltételezésekkel beérni. Felsorolja mindazokat a Pesten akkor élt lengyeleket, illetve lengyelből már akkor vagy később fordító magyarokat, akik segíthették Kosztolányit munkájában. Valójában itt közvetlenül Bethge antológiájához fordult a költő. A kötet tizenöt költő harminc versét adja; az „ifjú Lengyelország” (1890-1918) költői közül Tetmajert hét, Przesmyckit – Miriam néven – egy verse képviseli, mindkettőt Marek Scherlag ültette át németre. Scherlag Galíciában született, Bécsben lett a filozófia doktora, később Izraelbe vándorolt ki; lírikus, fordító, esszéíró, a modern lengyel líra antológiáját később, a Bethge-antológiában közölt mutató után, 1923-ban jelentette meg, bátyjával, Lorenz Scherlaggal és Otto Hauserrel való közös munkaként.

Zenon Przesmycki (Miriam, 1861-1944) versét itt csak érintjük, lengyelül és németül *Stimmung*, Kosztolányi fordításában *Fellegek* a címe;⁶ a borús hangú szonettet Scherlag formahíven adja vissza németül. Néha kevésbé képszerű az eredetinel: „az esti lámpaszemek” ott bizarr hasonlattal „sáskaként csillognak” („latarnianych ócz błyska szarańcza”), a gondolatok „látomások raját dédelgetik” („Rój dziwnych widem myśli twoje ni-aićzą”), az álmodozások „bearanyozzák az életet”, majd „madárként rebbennek szét” („Nawet marzenia, które życie złoczą, / Pierzchny jak ptaki”), Scherlagnál „a lámpaszemek mozognak”, az utcák „üregként ásítanak”, a gondolatok „magukba foglalják a látomásokat”, az álmok „az érzéket (den Sinn) mozgatják”. Többlete az eső-hasonlat „a sötétség lélekbe szívódásához”, az „öledet betöltő nagy üresség” helyett a „síri nyugalom” áradása. Kosztolányi az eredeti „városi, szeles, borús esték” („O miejskie, wietrzne, pochmurne wieczory”) – kezdetet helyettesítő „Ó, fellegek (...)” („O, Wolken”) indítást átveszi Scherlagtól, verscímme emeli, s szimbólummá is. Ez s „a kopár utcákon”, „A szűk út ásít”, a „Kitől remegve szalad a tömeg”, „Az alkonyat (...) ráesőzik”, „A kripta néma csendje”, a „Csüggeteg kérdés” („auf öden Gängen”, „gähnen rings der Gassen Engen”, „Gemieden von der angsterfüllten Mengen”, „Die Dämmerung tropft dir ins Gemüt, wie Regen”, „mit Grabesruh”, „flüsterst du, / zerstreut”) a lengyelben nem lévő, Scherlag forrás-voltát bizonyító többletek. Kosztolányi a képszerűségében is elvontat („az alkonyat kedélyedre csepeg, mint eső, és gyászfátyolával befedi tüzedet, és síri nyugalommal árasztja el lelkedet”) szokatlan igekötős igével, a lélek területének metaforikus érzékeltetésével, majd újabb igei metaforával teszi megfoghatóvá: „az alkonyat lelkedre ráesőzik, / Befátyolozza zöldellő mezőit, / S a kripta néma csendje rálehel.”

Jelentékenyebb költő „a francia parnasszisták, szimbolisták, sátánisták” Lengyelországban szintén „mesterré nővő” tanítványainak egyike, akinek „a hangok és képek teremtésének képessége fő-fő sajátossága”, s aki következetesen megvalósította Verlaine-nek a *Költészettanban* megfogalmazott követelményét („De la musique avant toute chose...”):⁷ Kazimierz Przerwa-Tetmajer (1865-1940). S emlékezetes cím nélküli („Serce me, smutku owiane żaloba...”), Scherlagnál *Mein Herz*, Kosztolányinál *Sztvoem* című nyolcsorososa:

*Serce me, smutku owiane żalobą,
słuchasz w noc cichą, czy kiedy nie bije?*

⁶ Scherlag adataiért Röttsch professzort, a *Fellegek* és a *Sztvoem* lengyel szövegéért Király Nyinát illeti köszönet.

⁷ Vö. Alexander Brückner: *Die polnische Literatur*. Leipzig, 1909. 172.; Jan Zygmunt Jakubowski: *Wstupa* (Bevezetés) Kazimierz Przwa-Tetmajer: *Poezje* c. kötetben. Warszawa, 1979. 9.

*we śnie o tobie marząc serce czyje?
czy cie nie woła? nie tęskni za tobą?*

*Nie – nic nie słychać... Tylko smreki szumne
szumią, za wichrem pochylając czoła...
próżno wyęzrasz słuch, nikt cie nie woła – –
o serce! bądźże na skargę za dumne!*

*Mein Herz, umweht von dunkler Traurigkeit,
Lauschst du hinaus in die beglänzte Nacht,
Ob wo ein andres von dir traumend wacht
Und nach dir ruft in seiner Einsamkeit?*

*Du hörst nichts... Und nur die Fichte neigt
Dem Wind die Stirne, rauschend erdenwärts.
Vergebens lauschst du hin, – das Dunkel schweigt...
Nun sei mir stolz und klage nicht, mein Herz!⁸*

Scherlag önkényes, de szép leleménnyel fénykontrasztot épít a versbe: a lengyel „hallgatózol a csendes éjben” nála „a megvilágított – fényes – éjbe kifelé”, „az álmában rólad álmodozva dobogó szív” nála „virraszt és kiált magányában”. Kosztolányi – ha a rímkényszer miatt is – a dajkáló, dédelgető megszólítás után háromszoros igei fokozással s gyönyörű metaforával röppenti magasra a verset:

*Szívem, szívem, te szomorú, szegény,
A fényes éjbe keresel vigaszt.
Van-e egy szív, mely álmodik, virraszt
S érted kiált magánya éjjelén?*

A késői Tóth Árpád használ majd hasonló metaforát *Álarcosan* című versében: „(...) és nem tudja más, / Hogy csöndem éjén milyen jajok égnek.” A *Tátra* költője hallott-hallucinált csak: a vihar irányában hajló fenyő csupán zúg, meghajtva homlokát; Kosztolányi az ellenállás, a magányos küzdelem hősi-néma képévé növeli e részt:

*De hang se kél... Egy fenyves küzd a széllel,
Az éjbe nyomva büszke homlokát.*

Az eredetiben senki sem hívja a költőt, Scherlagnál a sötétség hallgat, ez is, az is büszke panasztalanságra szólítja fel a költőt; Kosztolányi változata a néma, de síró túrés parancsát sugallja – alliterációktól, egyszótagú felszólítássortól támogatottan:

*Hiába is vársz – szóvalan az éjjel...
Ne szólj szívem, túrj-túrj és sírj tovább.*

A *Modern költők* 1921-es második, bővített kiadása új (meglehet, erről Kosztolányi sem tudott) lengyel alkotással gazdagítja anyagunkat. Eleonora Kalkowska (1883-1937) szép háborúellenes verséről van szó. A méltatlanul elfelejtett költőnő apja lengyel, anyja német. Varsó után exkluzív pétervári iskolákban tanul, majd a Sorbonne hallgatója. Az-

---

8 Kazimierz Przewa-Tetmajer: *Poezje*. Warszawa, 1980. 303. (Preludium-ciklus, XXXIX.), Bethge, 295., *Modern költők*, 272.

tán a Reinhardt-iskola színésznője, Berlinben. Az első világháború kitörése után a boroszlói színház tagja, majd élete fő céljának, az irodalomnak szenteli idejét. Íróként lengyel nyelven mutatkozik be, aztán két német nyelvű kötete jelenik meg, a második, *Az áldozat füstje (Der Rauch des Opfers)* „az első és legszenvedélyesebb háborúellenes könyvek egyike”, „kitűnő sajtóvisszhangja volt”. Két színdarabja miatt a hatalomátvitelkor a fasiszták letartóztatják. Sikerül elhagynia Németországot, nehéz körülmények közt él Párizsban, majd Londonban.

A Kosztolányi fordította vers német kezdősorára, a kötet címére, a költőnő lengyel voltára Csapláros István munkája utal. „Az aggódó és gyászoló asszonyoknak” ajánlott mű a formában, terjedelemben, vershosszban különféle költeményeket nyolc ciklusba foglalja; a jelen tárgy szempontjából érdekes költemény a *Hadd legyen elég, Uram (Lass es genug sein, Herr)* nyolcadik verse. A szimfonikus költeményre emlékeztető mű konkrét élményekre is visszautal: Kalkowska a háború első szakaszában ápolónőként dolgozott lengyel kórházakban. A birtokomban lévő, Lipcséből kapott kötet kézírásos ajánlása például: „Kedves harcostársamnak, háborús bajtársamnak, 1917. okt. 6.”

A egyszerű verset Kosztolányi talán e gyűjteményből választotta, mindenesetre a *Háborús versek* című, függelékként csatolt ciklus egyik darabja; 1921 óta csak 1988-ban látott újra napvilágot. Csapláros a befejező részt idézi, én – legalább jelképes terjedelemben – a gyönyörű ívű fordítás központi képét mutatom be:

*Sie sehn das Leben so wie einen Dom
Der Fremde, wenn er dasteht, kühl vollendet.
Doch wir, wir sind es ja, die ihn gespendet,
Wir die Erbauer, die in unsrem Leib
Mit heiligem Schauer fügten Zell zu Zelle,
Bis er bereit stand, um die hohe Welle
Des Orgelklanges in sich aufzunehmen, ...
Und heut sehn wir das Werk, das wir errichtet,
Zu viel Millionen Malen rauh vernichtet!*

*Az élet néki (a férfinak, Z. E.) olyan, mint a dóm,
Mely készen áll, ragyogva, biztatón.
De mi e dómot lassan építettük,
Ennen-vérünkkel csendben szépítettük,
Borzongva raktuk össze száz falát,
Míg elkészült, hogy zúgva hassa át
Az orgonának roppant szólama,
S most látva-látjuk, hogy a mű, az élet
Százmilliószor porrá, semmivé lett.⁹*

A költemény méltó társa a *Háborús versek* – Klabund a *Dumpfe Trommel und berauschetes Gong* című kötete nyomán készült – Li Taj-po és Tu Fu-átköltéseinek, s elődje a háborúellenes Wierzyński-vers, a *Falábak* fordításának.

Kazimierz Wierzyński (1894-1969) és Kosztolányi kapcsolatáról, találkozásukról a PEN-klub 1931-es amszterdami kongresszusán, majd 1932-ben, a pesti kongresszus alkalmából Kosztolányiéknál, a *Nyugat* külföldi vendégeit bemutató csokor számára fordított *Falábak (Protezy)* keletkezési időpontjáról, első megjelenésének helyéről ugyancsak

---

9 *Der Rauch des Opfers. Ein Frauenbuch zum Kriege.* Jena, 1916. 88., *Modern költők.* Bp. (1921) 3. kötet, 261-262. A ciklus korrektúra-anyagát l. MTA Kézirattár Ms 4618/83. Mai lelőhelye: Kosztolányi Dezső: *Idegen költők.* Szépirodalmi, 1988. 2. kötet, 200. (Szerk. Réz Pál)

Csapláros István tájékoztat. Az 1932. január harmadikán napvilágot látott – s Kosztolányi által a *Nyugat* májusi számában közreadott – vers Wierzyński 1933-as *Keserű aratás* (*Gorzki Urodzaj*) című kötetébe került bele. Csapláros nem vizsgálja a vers útját Kosztolányiig, én sem tudtam kideríteni. Német közvetítő szövegre gyanakodtam, de a versnek nincs a jelzett időszakból – 1932 első feléből – nyomtatásban fennmaradt német változata.¹⁰ Talán maga a költő juttatta el Kosztolányinak szövegét s annak nyersfordítását valamelyik nyugati nyelven. (Hasonló módon dolgozhatott Kosztolányi az észet Johannes Semper versével, az *Órákkal*, mely szintén az ünnepi *Nyugat*-számba került.)

A „háborúellenes, mélyen humanista hangvételű költemény kongeniális átültetőjének” magyar szövegét Csapláros hely hiányában nem elemzi, rövid ítélete: „az újraköltés elég hű szövegben és zeneiségben egyaránt”. A hatvanegy soros, hét versszakú költemény részletesen itt sem tárgyalható, de első magyar említőjénél többet kell róla mondanunk.

A szöveg zeneiségét a hibátlan ívű jambusok adják. Kosztolányi hű a versformához, s újraalkotja a költemény bonyolult rím-felépítését is. Nála több a bűvő, majd nagy nyomatékkal kicsengő csoportrim: „És az utat elzárja ez a váz. // Rokkant. // Ne lépj te a lábára, jól vigyázz. / Fáj az a sípcsont akkor is, ha nincs. / Vörös szemébe sohase tekints. / Nem lát. Világtalan szemébe gyász. // Szembogarát kimarta már a gáz”, vagy előzetesen még több soron átívelően: „Ül csöndesen a fal mellett a roppant / Nagyvárosokban (...) Falába a gyalogjáróra koppant (...) Rokkant.” Wierzyński csak egyszer használja ezt az eltűnő-kiugró rím-megoldást: „I prosi, klnie i nienawidzi (...) Invalidzi (...) To ślepy, on nie widzi.” A Kosztolányinál végigvonuló, az indázó-ágazó képsorú és rímelésű verset összefogó „erdők” hívószó tartalmi módosításokkal is jár: az első versszak részletezése – „az ősidőkben mocsárral hízlalt, elmohosodott, mohával és liánnal körös-körül benőtt” („Bagnem tuczone, omszałe w praczasy, / Mchem i ljanami porosze dokoła”) – nála: „S Brazilia kövér sarába ferdők, / Indákkal átszőtt sokezerenyi ág, (...) erdők”. A hetedik szakasz megszólításának első része, az értelmező jelző is rímkényszer miatti többlet, s valójában csak az erdőkre vonatkozik: „Mozduljatok, szegény kesergők, / Ti százkezü és ezerlábú erdők” („Ruszcie z miejsca, / Sturękie, tysiąconozne lasy!”) E pont félreérthető, ezért vonatkoztathatja a „kesergőket” a lengyel eredetűn itt átsikló Csapláros István a rokkantakra, s ezért fejezheti be itt a vers tartalmi ismertetését, így: „Majd háborúellenes tiltakozásra szólítja fel Wierzyński a szerencsétleneket: »mozduljatok, szegény kesergők...«” A költemény azonban nem itt végződik, a folytatás tragikus-pesszimista: a művétagokká váló erdőket s a rokkantak végtag-csonkjait felfaló világ – „Świat się rękami, nogami nakarmi, / Dosztukuje przykrótkie kikuty” – elpusztul, és a hatalmas falábbbá összenövő erdőáradat – „I w jedną protezę się zrosną” – „szörnű, kimondhatatlanul is ember utáni tavaszt zöldül” – „Zazielenieją okrutną wiosną” –. Az *Előszót* író Vörösmartynak, az *Elégia egy rekettýebokorhoz* Tóth Árpádjának, a *Talán a vízzözön* Babitsának kétségbeeséséhez mérhető Wierzyńskié; a tiszta – Kosztolányinál az „egy családdá” növés többletével valami derűt is felvillantó – természet megmaradása rokon az *Elégia*... végzavával.

Kosztolányi összes eszköze a hallatlan expresszivitást szolgálja. „A boldog égbe vágyva” hatalmas horizontú indítás, az eredetiben csak „Fák, boldogok, magastörzsűek” („Drzewa szczęśliwe, wysokopienne”) áll. A rokkantak képét energikus jelzők és igék vésik az eredetinel is mélyebben belénk (2. versszak – Kosztolányi többleteit kurzívval jelölöm): „Ül (...) a roppant / Nagyvárosokban és csak egyre les, / Forgatja *vánnyadt* orcáját, *sebes* csonkját mutatja föl a nyomorék. / Kér, koldul és a lelkében düh ég. / Falába a gyalogjáróra *koppant* / És az utat elzárja ez a váz.” („Pośródku wielkich, tłumnych miast / Pod murem przysiadł, czeka, / Obraca spetzte twarze, / Wysuwa kikut, jak kaleka, / I prosi, klnie i nienawidzi / I szcudłem swem na trotuarze / Zagradza droge”).

10 Helmut Röttsch professor szíves levélbeli közlése. Leipzig, 1988. febr. 10. – A *Falábak* lengyel szövegével Ewa Barteczko, illetve Krystyna Sierocka (Varsó) volt a segítségemre.

Hasonlóan roppant energiájú az erdő – protézis – áradatot zabáló világ nyers-naturalista látomása, a nyersség szinonímáinak hű újraköltésével: „Fahadsereg, dübörgesd *indulodat*. / Lesz akkor itt kéz és láb elegendő. / A csonka, kurta tagra *hosszu* póttag, / Fűrészport kap eltépett *rusnya* bendő. / Kintől dagadt világ, zabálj fakérget, / Gyaluforgácsot rágj, *szilánkokat*” („Świat się rękami, nogami nakarmi, / Dosztukuje przykrótkie kikuty, / Brzuch trocinami napcha rozpruty, / Nażre się, naćpa bierwion i wiór, / Korę żuć będzie obciętą szczęką, / Świat opuchnięty męką”).

A nagyszabású látomás képét Kosztolányi az eredetinel erőteljesebben tolja a remény felé: Szibéria, Brazília, Kanada, Lengyelország – Kosztolányi konkrét országokhoz szól (az eredetiben csupa többes, elvont-általánosító a felsorolás), s a hetedik versszakról – „Mozduljatok, szegény kesergők” – rendkívüli intenzitású megszólítás-felszólítás-sorozatra váltja Wierzynski kijelentő felsorolását, az indokolatlan, de diadalmas derű többletével: „Szökelljetez *sudárba*, *glóriások*, / És legyetek mind erdő-*óriások*, / Boruljatok inkább *egy családdá*, / Mint rengeteg úgy *zúgjon a ti szótok*” (az eredetiben az „országok nyolckarú gyökereiket kibocsájtják, hatalmas erdőket lőnek ki, átkarolják egymást a liánok karjaival, és zúgni kezdenek végnélküli őserdőként”). Kosztolányi Wierzyński versének fordításával akarva-akaratlan, kicsit a maga költői útját is jelképezve a franciászenvedő, individualista Tetmajertől – és Miriamtól – Kalkowskán át a közösségi bánat általa is mélyen átélt megszólaltatásáig jutott el.

Híradások a szerb líráról: Dučić, Rakić

Jovan Dučićot (1874-1944) negyedszázadon át az új szerb líra reprezentánsának tartották, így vélte német hírmondója s néhány versének bemutatója, Arthur Schiedhof, így értékeli a modern szerb irodalom történetének krónikása, Matthias Murko, így könyveli el a szerb líra német nyelvterületen való úttörő megszólaltatója, a káprázatosan sokfelé tájékozódó Otto Hauser is; nagyra tartja a rövid életű „horvát-szerb szociális, politikai, gazdasági és szépirodalmi haviszemle”, a budapesti *Croatia* névtelen cikkírója – valójában szerkesztője és Kosztolányi későbbi barátja –, Veljko Petrovic s majd a húszas-harmincas évek fordulóján a modern szerb költőket bemutató szabadkai antológia, a *Bazsalikom* egyik szerzője és bevezetésírója, Szenteleky Kornél is.¹¹

Kosztolányi átköltéséig egy magyar Dučić-fordításról tud a költő műveinek gazdag bibliográfiája,¹² ez a *Croatiában* látott napvilágot, egy ma már kideríthetetlen személyű, Eszterga fedőnevű fordító műveként. Szövege egyszerű, modern, így felülmúlja elődei, a népdal-átköltő Bajza József, majd a művével „a szerb-magyar barátság szorosabbá tételéhez” hozzájárulni kívánó Szász István, de Dórits István munkáit is, sőt, elmondható, hogy az évtizedekkel későbbi Debreczeni-Szenteleky-antológiának is például szolgálhatott volna.

Kosztolányi munkája alapjául – mint erre Vujicsics Sztoján rámutatott – Dučić versének egy 1902-es folyóiratbeli közlése, illetve ennek a mindmáig klasszikusnak számító, 1983-ig tizenöt kiadást megért antológiában, a Bogdan Popović által szerkesztett *Antologija novije srpske lirike*ben történő újra-publikálása szolgált. (Az 1908-as első önálló Dučić-kötet a harmadik versszak elhagyásával ötre csökkent a szakaszok számát). Az 1911-es

11 Arthur Schiedhof: *Die serbische Lyrik. Aus fremden Zungen*. Berlin-Stuttgart, 1904. szept. 15. 165. – Matthias Murko: *Die südslawischen Literaturen*. In: *Die Kultur der Gegenwart*. Teil I, Abteilung IX. Berlin und Leipzig, 1909. 238. – Otto Hauser: *Serbische Dichter*. Übersetzt und eingeleitet von Weimar, 1912. IX. – (Veljko Petrovic) *Croatia*, 1906. máj. 1. évf. 2. sz. 90. – Debreczeni József-Szenteleky Kornél: *Bazsalikom. Modern szerb költők antológiája*. S(z)ubotica, 1929. 9.

12 Jovan Dučić: *Pesme*. Beograd, 1968. 353. – A *Poznanstvo* első szövegvariánsait Miljenko Balokovic (Zágráb), illetve Aleksandra Pavlovic (Belgrád) bocsátották rendelkezésemre.

gyűjtemény egyik reprezentánsa Dučić; Kosztolányi segítője-informátora harminchárom Dučić-vers közül választhatta-ajánlhatta a költőnek a *Poznanstvót*, a *Női portrét*.

A költeményt Vujcsics nem elemzi részletesen, mi is néhány részlet-szépségére tudunk itt csak rámutatni. Kosztolányi fordításának indítása a világlíra nagyjait idézi fel az olvasóban. A kezdet – „Az éjszaka ködlött, mikor őt szerettem, / Halódtak a kertben a kései rózsák, / Zokogtak a habok az őszi erekben, / s méla örület volt a tiszta (később „földi”, Z. E.) valóság” – mintha Baudelaire-t idézné: „Mais la tristesse en moi monte comme la mer” – Ady szavaival „Bennem a szomorúság tengere sírva árad” –, vagy akár a vérhab és zokogás felejtethetetlen párhuzamát a *Reggeli szürkület*ből: „Comme un sanglot coupé un sang écu-meux” – Babits tolmácsolásában: „mint vérhabba fúló zokogást hallani”. A folytatás évszázadok metaforakincséből merítve siratja a múltó fiatalságot: „Ifjúságom édes rózsakoszorúját / A porba vetettem, megöltem a vágyat”, a *Hamlet* Laertesét vagy *A közelítő tél* Berzsenyi-jét visszhangozva; ősi-örök itt a por-metafora s szép a megszemélyesített vágy-kép. (Az eredetiben csak ennyi áll: „Az őszi vizek baljósan zúgtak, én meg álmodtam és szomorú voltam. Ifjúságom nem ismerte többé a vidám szenvedélyeket és vágyakozásaikat”. – „Jesenje vode šumljahu zloslutno; / I ja sam sniv'o tužan sam bio. // I moja mladost nije više znala / Za vedre strasti i čeznuća njina;”) Teljesen megváltozott Kosztolányinál a negyedikversszak második-negyedik sora – Vujcsics nem figyel fel a „szép hűtlenségre” –: „Az ősz huga volt ő, mert sokat hallgatott, // A lelke búcsúcsók, tisztafehér égbolt, / S szomorú, szomorú, mint egy szelíd halott.” Itt is Baudelaire – ő is – kísért, az először idézett *Causerie* első sora: „Vous êtes un beau ciel d'automne, clair et rose!”, ismét csak Adyval szólva: „Bűvös, szép őszi ég vagy...” Dučićnál csak a szakasz első sorának – „Mint síró muzsika, a hangja oly szép volt” – megfelelője található, a folytatás más: „Ezért gondoltam, a sok hallgatásban csak a múltra, a hosszú őszökre, a hideg égre és a szomorú »istenhozzádra«” („I zato mišljah, u slušanju mnogom, / Samo na prošlost, na jeseni duge, Na hladno nebo, i na tužno »zbogom«”). Az utolsó versszak – „Azóta riadva kelek néha reggel, / Az álom is ólom, napfénybe se látok, / Ólomtakaróba, gúzsba ébrednek fel, / Szemem csupa könnyű, szemem csupa átok” – Babits *Gretna greenjére* felel az álom-ólom szójátékkal, másfelől rímkenyszer (látok-átok) miatti toldást is tartalmaz.

Sokáig a *Női portrét* – később *Női arckép* – hittem szebbnek a szerb tolmácsolás-párosból. Milan Rakić (1876-1937) versének – *Ljubavna pesma, Szerelmes vers* – remekmű voltára csak később éreztem rá – Bajza József, a költő Bajza fivérének unokája, aki a húszas-harmincas években a budapesti Pázmány Egyetemen a horvát nyelv és irodalom tanára volt, már 1929-ben a szerb líra remekének nevezi a verset. A költő, aki Matthias Murko szerint Alfred de Vigny, Leconte de Lisle, Baudelaire pesszimizmusát vette mintául, itt áradó derűvel szól. A költeményt Kosztolányi – Dórits István ma is olvasható, addigi átköltéseit felülmúló fordítása után – a *Szeptember végén* száguldó anapestusú formájában magyarítja. Az indítás a „kertben”-többlettel intimmé változtatja a színhelyet, majd alliterációval és egyéni összetétellel folytatja – „A csillagok égnek, a csönd csodamély” –; a második sor vágyteliségét – „I noć zvezdana treperi, i žudi, / Za bujnu ljubav, svetu bogom dana”, „Várja a féktelen, istenadta szerelmet”, „Vibrál és vágyódik a csillagos ég” – a korai *Lámpafényképével* foglalja össze Kosztolányi: „Villámos a csóktól, a vágytól az éj.” A múltat felidéző második versszakot szelidíti: a „vággyal teli, szenvedélyes éjszakában” – „U taku noć je požudnu i strasnu” – nála „tisza, fehérsugarú, szelid éjjel”; az eredetiben nyersebb „Hangos jajveszékeléssel ébrednek a temetők, és emlékeznek a régi napokra” – „Bude se groblja uz kuknjavu glasnú / I sećaju se prohujalih dana” passzus a magyarban a jelképes „kőd”-del balladisztikusabb-sejtelmesebb: „Sirok repedeznek az éji sötétlet / Feltámad a ködből a régi halott.” A negyedik szakasz – Trisztán és Izolda, a kedvese várához hágcsót vivő, daloló hős után – látomássá tágítja a képet: „Zúgj te, elmúlt idők éjszakája” – „Šumi, o noći prohujalog doba!”. Kosztolányi itt elvont-érzékletes: „Zúgj, régi idők meselelke az éjen”, s gyönyörű, de teljesen hűtlen háromszoros – színt, mozgást, hőt összekötő – szinesztéziával helyettesíti az ere-

deti gondolatát: a „Szívemben hordom a hajdanvolt embereket” – „U srcu nosim nekadan-je ljude” nála „Szívembe fehér remegés tüze gyúl.” A vers csattanója: a kedves várja a költőt, ahogy Izolda hajdan Trisztánt, hallva Iova dobogását, a múlt jelenbe vált át; Kosztolányinál egybetűnik-mosódik a megszólított és a múltbeli hölgy, az ő léptei hangzanak: „Te drága, te tűzszivű, tiszta Izolda! (...) Lépted nesze rebben (...)”. Majd a keret, a holdas éj, a szél és a virágzó orgona sokszoros megszemélyesítésével teszi rezzenékeny-gyengédebbé a záró képet: a „Miközben világít a mosolygó holdfény / És az illatos szellő részegítően lengedezik / A virágzó orgona díszleteiben” – „Dok mesečina nasmejana sija / I čuv mirisni zanosno čarlija / U bokorima cvetnog jorgovana!” – az ő szavaival: „(...) az éjszaka holdja / Lágyan mosolyog s nevet a kegyes ég, / Szél parfüme lengedez, a halavány / Bús orgona reszket a hold sugarán.”

*

Eredetijük, illetve közvetítő szövegeik birtokában vizsgáltuk közelebről Kosztolányi cseh, lengyel és szerb műfordításait. Kosztolányi behatárolt anyagból választhatott, két lengyel verset Bethge antológiájából, egy csehét egy Vrchlický-könyvecskéből; Wierzyński maga választhatta-jelölhette ki fordításra versét, a szerb verseket ismeretlen közvetítője – és nyersfordítással szolgálója – ajánlhatta a költőnek. Kosztolányi jelentős magyar variánsokat alkotott. „Kongeniális” a három lengyel átköltés (Csapláros), „klasszikus” a két szerb fordítás (Vujcsics), s nem marad el mögöttük Vrchlický- és Kalkowska-ízelítője sem. A fordított költőket tekinthetjük a fordítások megjelenése óta kevésbé jelentősnek is, Kosztolányi fordításainak készültek az irodalmi köztudat számára mégis saját irodalmuk csúcsein álltak: keletről nyugatra nézve nyelvi-irodalmi forradalmat hajtottak végre. Kosztolányi meggyőződésünk szerint nem csupán „röpke irodalmi kirándulásokat” tett vagy „kuriózumokat” keresett szláv versfordításaival (mint Bori Imre, illetve Lőkös István vélik szerb átköltéseiről szólva); e fordításokat világirodalmi antológiájába helyezve szerzőiket testvérként vezette a „büszke nyugatiak” közé – a jelző Babitsé – s mutatta fel a magyar olvasó számára. (Bethge antológiájában nincs Szerbia című fejezet!) E testvériséget szolgálják aztán az első világháború éveiben Styevó András, illetve Kató József szép Tetmajer-fordításai, majd megváltozott történelmi körülmények között, Trianon után Elek Alfréd és Franyó Zoltán néhány magas színvonalú Dučić- és Vrchlický-fordítása a bécsi-pozsonyi emigráns lapokban; ennek jegyében készül a *Bazsalikom*, ezt építi Babits a *Nyugat* huszonöt éves évfordulóján megjelenő ünnepi számának – mely szavai szerint „az európai népek testvéri egységének dokumentuma”, azé, mely „a mi kis nemzetünket is testvérül öleli” – Dučić-fordításaival, s e hagyományt folytatja majd Szabó Lőrinc és Illyés Gyula a szomszéd népek költőinek magyar megszólaltatásával.

Pályázati felhívás a Martyn Ferenc Alapítvány díjaira

Pécs Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatalának Intézményirányító Irodája és a Martyn Ferenc Alapítvány kuratóriuma pályázatot hirdet a Martyn Ferenc Alapítvány díjainak elnyerésére. A pályázaton részt vehetnek mindazok, akik művészeti tevékenységüket Pécsen vagy Baranyában folytatják. Pályázhatnak képzőművészek, iparművészek, művészrestaurátorok, fotóművészek, művészettörténészek, zeneművészek, színház- és táncművészek, építőművészek és az irodalom művelői.

A Martyn Ferenc-díjra művészeti teljesítménnyel, a Martyn Ferenc-ösztöndíjra megvalósítandó munkával lehet pályázni. A kuratórium egy darab 150 ezer forint értékű díj, illetve – havi bontásban – 240 ezer forint értékű ösztöndíj odaítéléséről dönt. Az ösztöndíjak számát a kuratórium a beérkezett pályázatok alapján határozza meg.

A pályázati feltételeket részletesen ismertető anyag a Városháza III. emeletén, a 95-96. szobában igényelhető. A pályázat benyújtásának határideje 1991. október 31. A díjak kiosztásának időpontja 1992. április 10.

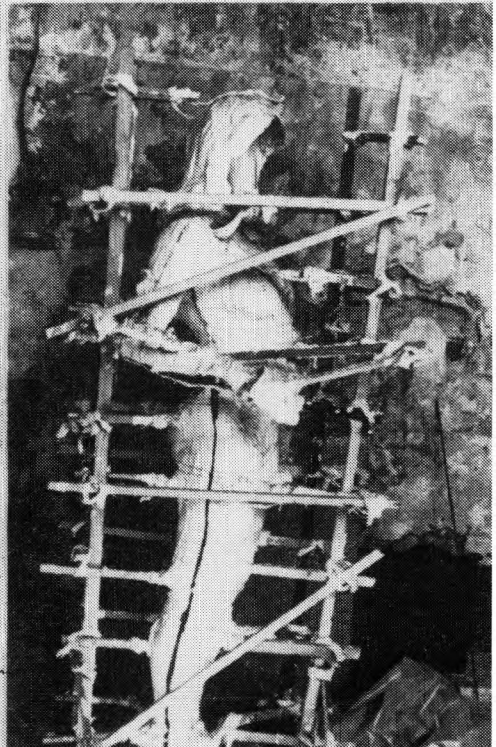
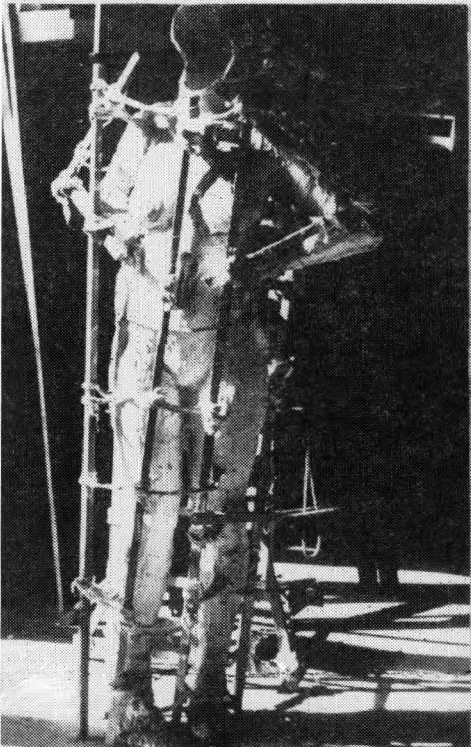
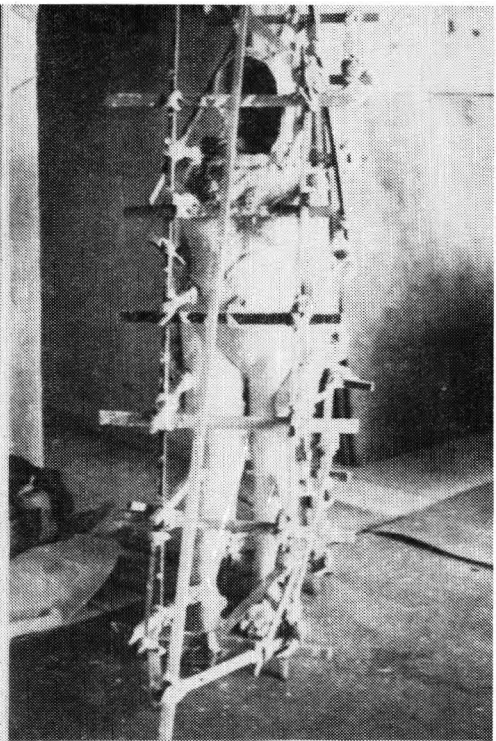
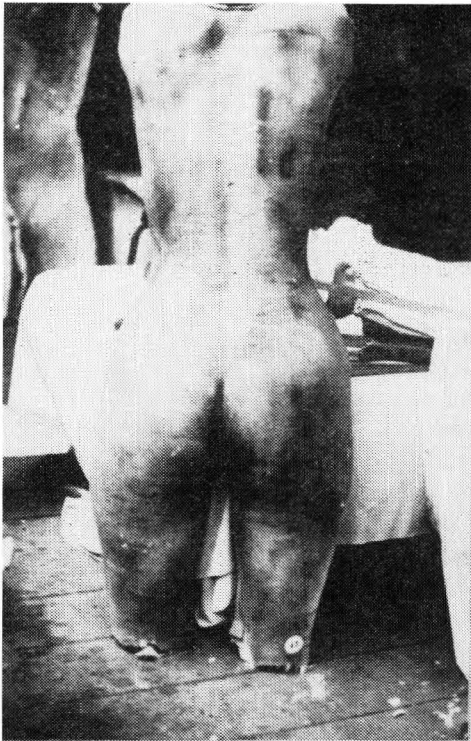
Koldus gazdaként

*Számolgotom a gutaitótt fákat,
mint sárgatollú, óriás ludak
imbolyognak a láng-vert földeken;
örjögő fény nyiszálja nyakukat.
Csapzott szárnyukat föl nem emelik,
gyöngülnek, lábuk fakó-fekete.
Mint záptojás, néhány törött gyümölcs
hever csonkán, míg bokrok levele
utolsót lehel. Fuldokló virág
arcába hőség vágta fogsorát.
Eső, ha hullna, mit tehetne már?!
Koldus gazdaként görnyed a határ.*

Hasítanám az ég falát

*Fények nélkül a robogást
a télben soká hallani,
árnyékkal telt a rács vasa.
Rám nyithat-e még valaki?*

*Akár a rab, ha álmodik,
hasítanám az ég falát;
sötétség ökle fejbe sújt.
Uram, az út nem visz tovább!*

PAUER GYULA, A PSZEUDO-PÁHOLY NAGYMESTERE

A Mester 1941-ben, a Józsefvárosban, tíz perccel ikerbátyja után látta meg nagynehezen a napvilágot, mert a Miklós világrasegítéséért vívott drámai küzdelemben olyannyira megnyomorították az orvosok, hogy csak hosszas élesztgetés árán sírt fel.

Bárdként szelte ketté gyermekkorát a háború. Attól szenvedett a legjobban, hogy bablevesevés helyett a pincében kellett rostokolnia. A bab iránti vágyakozását még az a vakolathalom se döntötte romba, ami a spejz belövésekor hullott a levesbe.

Legszívesebben azokra az elhasznált kotonokra emlékszik vissza a háború utáni időkből, amiken úgy csúszkáltak a Nagyfuaros utca környékén, mint a sízők fenn a Normafán.

Az ikrek ugyanabba a Homok utcai iskolába jártak, mint ahova Pőcze Borbála iratta be fiát, Attilát hajdanán, miután felhozta Öcsödről, a nevelőszülőktől, akik fiát következetesen Pistának hívták, mert némi tanácskozás után megállapították, hogy Attila név nincs is.

A Homok utcai iskolában került sor a Mester első félperces kiállítására. Endrődy tanár úr az osztálytársak rémült tekintetének kíséretében egy valóságos csendéletet varázsolt a tanári asztalra. Az első ijedség elmúltával a gyerekek a padok alatt kézről-kézre adván juttatták el Gyulához rajzlapjaikat. Ő meg, hogy egyik sem az övé, s mégis mindegyik, iszonyatosan élvezni kezdte ezt a fajta népszerűséget. Még a csengetésre sem riadt föl, csak akkor, amikor Endrődy tanár úr felszólította az osztályt, hogy mutassák föl rajzaikat, fél percig.

– Pauer! Hát a magáé? – csapott le rá Endrődy.

Ő pedig nagy szerényen, kézzel-lábbal magyarázta: hát nem érti, hogy mindegyiket ő rajzolta, ezért nem készült el a sajátjával?!

A tanár úr elégedetten mosolygott, hisz az első pillanattól kezdve tudta, hogy egy Pauer Gyulával áll szemben, aki az iskola legjobb rajzosa, bár Miklós se volt híján a tehetségnek. Nagyfokú színérzékenységről tanúskodtak azok a Munkácsy-másolatok, amelyeket mint tizenkét-tizennégy éves fiúcska festett rövidnadrágban a múzeum egyik szegletében, csak hát egy kis idő múlva csillapíthatatlan vággyal vetette bele magát a technika, a gépek és motorok birodalmába, megtanult autót vezetni, sőt taxizni is.

A Mestertől viszont messze estek a civilizáció eme vívmányai, s az autóban is csak a jobb hátsó ülésen érzi magát felhőtlenül, ahonnan – mit sem törődve az elsuhanó külvilág rémisztő fenyegetéseivel – nagyokat kortyolva a flaskából végtelen szózatot intéz az előtte és mellette ülőkhöz arról az áldozatról, ahogy ő saját szobrászatához közelít.

A technikai vívmányokat egyébként is ördögi médiumként szokta emlegetni. Ez a fajta korai, de semmiféle alapot sem nélkülöző tébolya a telefonlehallgatással, az idő múlásával olyannyira kummulálódott, hogy tökéletesen meg van már arról is győződve, hogy az OFOTÉRT-nál csupán azért tart három hétig egy tekerics filmjének az előhívása, hogy legyen idejük a fotókat lehallgatni.

Iszonyatos szenvedésektől kímélte meg őt a sors, hogy nem nyert felvételt a Képzőművészeti Főiskolára,* ahol végül is lényegtelen feladatokra betanított emberek ideológiai képzése folyt.

---

* Ma ott tanít.

Az igaz, hogy otthon jószerivel csak egy könyvük volt, de az valóságos enciklopédia-ként minden lényeges tudnivalót tartalmazott, csak azt nem, amire Giccscfaludy Stréber Zsigmond, Páczai Pál és Mikus Sándor lett volna kíváncsi a felvételi alkalmával. Gyula őszintén feltárta, hogy apja kommunista, csak hát azt is bevallotta, hogy emiatt, különös-képp ötvenhat után, sokat vitatkoztak.

A hatvanas-hetvenes évek fordulóján már javában pszeudózott. Abból a valóságosnak tűnő hipotézisből indult ki, hogy ő például szobrászi szemmel, az általános arányokat nézve: pseudo. Ha ül, erős felsőtteste és nagy feje miatt óriásnak tűnik, de ha feláll, kiderül, hogy lábai a vártnál lényegesen rövidebbek. Ez a felismerés azt a kényszerképzetet váltotta ki belőle, hogy habár Toulouse Lautrec-től még messze van, de ő így is egy kettéfűrészelt óriás.

Ezt a fajta látásmódot empirikus úton tovább tökéletesítette, amidőn attól a vakmerő ötletől vezérelve állt a csillár alá, hogy a pingponglabdára rajzolt horpadás a fény felé tartva azt a hatást váltja ki, mintha a labda ténylegesen horpadt lenne, holott csak a grafit színe tűnt árnyéknak. Így jutott birtokába annak a csodaszernek, amivel végre virtuóz módon ábrázolhatta azt, ami nincs, vagyis hát van, csak összetéveszthető a valósággal, de nem az, nem működik, mint ahogy a villanykapcsoló mellé festett villanykapcsoló sem működik, pedig az ember szívesen fölkapcsolná.

Ebben a korszakában a Mester egy melegbarna színű, mélyfekete hajú kigyó volt, és a nők is érdemesnek tartottak szentelni rá egy keveset az életükből, hisz olyan szép volt, mint Krisztus a sértések között; acélkék haja szikrát szórt a szélben, amire a párttitkárok saját magukba csíptek, hogy nem álmodnak-e, ő meg készségesen, újra és újra elmagyarázta a pseudo lényegét, amitől az értelmesebbje megrémült, és vagy úgy tett, mint aki semmilyen formában se akar tudomást venni róla, vagy pedig azt üzente, hogy vegye már végre tudomásul, hogy nálunk a Belügyminisztérium illetékes eldönteni, hogy mi a művészet és mi nem.

A Mester nem hagyta ennyiben a dolgot, és eltántoríthatatlan meggyőződéssel haladt az elméleti szobrászat megvalósítása felé. Ennek végterméke az a vízió, amely a nonfigurativitás és a művészeti illuzionizmus szükségszerű találkozásából merít varázserőt.

Fiatalon rajongott a tornáért, de miután kijárta a hatha – a tesi jóga – iskoláját, már csak a szellemi dolgokkal foglalkozott, amivel persze rendben tartotta a testét is. (Mens sana in corpore sano – mondja a latin.) De hiábavaló igyekezettel próbált a radzsa jóga egyik alaptanításának – miszerint az embert előnytelenül befolyásolja képzeletének ábrándozása – megfelelni, mert a krisztusi tanítás erősebbnek bizonyult, feloldotta gátlásait, hisz oly messze van még az a bizonyos végső megmérettetés...

Ugyanakkor meg azt is jól tudta, hogy az optimizmus az emberiség ópiuma, és hogy a dicsfény elpattan, akár a bolha. Nagy bölcsen engedett a radzsa jóga intelmeinek, és sorsukra hagyta műveit. Így aztán aligha lehet azon csodálkoznunk, hogy igazából a már nem létező művek maradtak meg az emlékezetében. Ilyen szempontból marad a pusztja jelenlét, mint a művészi megnyilvánulás közvetlen magyarázata.

Példamutató fegyelmellettéllel tűrte és tűri a lét elviselhetetlen könnyűségét, miközben sorra pusztultak és pusztulnak munkái.

Leghíresebb elpusztult művei:

Az ezekilencszázhetvenegyben készült VILLÁNYI PSZEUDORELIEF, amiből hét évvel később még akadt egy-két darab magánkézben, de a megmentés érdekében a jóakarók elkezdtek széthordani, mielőtt semmi sem maradna belőle.

Az ezekilencszázhetvennyolcban készült TŰNTETŐTÁBLAERDŐ, amely 131 darab feliratokkal ellátott fatáblából állt, de mára csupán egyetlen tábla maradt fenn, pont az, amelyen a Mester Klotild tudomására hozza, hogy ő olyan szobrokat szeretne csinálni, amelyeket ha így elásnak, a jövőben maguktól kikelnek, ne kelljen hozzájuk buldózer, se régészet...

Jelentősebb, biztosan elpusztult szobrai:

OSZLOP (gipsz), SPIRÁL (gipsz), TORZÓ (gipsz), FESZÜLTség (poliészter).

Legalább ötvenre tehető azoknak a pszeudo-szobroknak a száma, amiknek sorsáról még a Mester se igen tud, azon egyszerű oknál fogva, hogy a művek jelenlegi tartózkodási helyéről fogalma sincs. Ezt a fajta hírzárlatot is fegyelmezetten veszi tudomásul, hiszen a pszeudo nem értelmezhető egyirányú állásfoglalásként, mert az igen és a nem dialektikus egységében önmagán túl a világba mutat, de vissza is tér önmagába. A pszeudo úgyis addig egzisztál, amíg a látszat igaz tényező, és viszont.

A MAYA, a világ első selyembevonatú tölgyfa pszeudo-szobortárgya, a világ első figurális pszeudo-szobra, amely a pszeudo-szobrászat csúcса, a szobrászművészet legutolsó állomása, geocentrikus-organikus művészeti különlegesség, a szobrászat kezdete és mája, hála a mindenhatónak, nem pusztult el.

A szobor történetében az a legkülönösebb, hogy általánosságában mégis egyedi, így recept útján bárki belevághat egy figurális selyembevonatú tölgyfa pszeudo-szobor megalkotásába.

Mindenekelőtt – szólt a Pauer-féle utasítás – vegyen a vállalkozó egy gyönyörű nőt, vetkőztesse meztelenre, állítsa talpazatra a falhoz közel, egyenesen. Aztán jelölje meg, majd tegyen a falra csomagolópapírt, és a nő alakját rajzolja körül szemből és profilból is, hosszú ceruzával... Vegyen egy mindössze kétméteres hengeres tölgyfatörzset és szeletelje téglahasáb alakúra. A kivágott rajzokat jellel lássa el és helyezze a hasáb oldalaira. Fűrészelje először szemből, majd profilból, hogy négyszögletes emberalakú legyen. Ezt aztán gömbölyítse le. Csiszolja szép simára és fényesítse fel. Vásároljon egy, mintegy négyméternyi textiliát, s szabja a fadarabra a jelek szerint. Vegye a gyönyörű nőt, állítsa meg egyenesen, ékesítse fel, borítsa be testét fehér selyemfátyollal. Vizes, tiszta tenyérral simítsa testére a tapadó selymet, és örökítse meg az árnyakat. Készítsen fény-árnyék kópiát úgy, hogy a fényes helyekre szórjon fehér festéket, az árnyékos helyekre pedig fekete festéket... Várjon, amíg megszárad. Aztán fejtsé le testéről a selyemképet és ragassza az elkészített tölgyfabábura, szép simán, feszesen – jel szerint. Csinálja külön arcát, kezét, talpazatát – illesztéssel. A selyemkép bevonatú tölgyfabábut öltöztesse fel. Vegyen mintegy négy-négy méter könnyű selymet s puha flanelt, burkolja be lágyan, kötözze át kenderkötéssel. Így tárolja szép, világos délbén, fényességben, lassan beszélve róla, s vetkőztetve mutassa be este is, fényes körítésben.

Természetesen a végén megnyugtatta a vállalkozókedvű pszeudo-szobor készítő, hogy ez a recept csupán ízelítő abból a sokféle lehetőségéből, ahogyan a pszeudo-szobrot saját maga elkészítheti. De ne felejtjük: „a pszeudo-szobor magában is kitűnő, hisz több mint mechanikus műveletek szimpla összege!”

A MAYA maga a rianás, maga a Fekete Lyuk, ami ott feszül minden nőben. S amikor éjszaka, menetközben felnézel az égboltra, kezekben tövig ég a cigaretta és nem figyelsz oda, ha jön szemben egy feszülő combhalom, mert az örökkévalóság szent ábrándjában utazol, és nézed a kitárulkozó végtelen égboltot, ezt a végtelen fekete égboltot, ahol látod a fekete lyukakat, az abszolút fekete testeket, összeroskadt csillagokat, amelyek az önmagukból kivetett anyagot úgy szippantják vissza, miként a magányos szobrász vagdalja darabokra szobrát, mert nem kíván közönséget művéhez, mert meg- és átélté a csodát: ihletével megalkotta a fényt, de nem engedi ki magából, nem világít, pedig robbanásig feszült benne az energia, a vonzás-taszítás, a kitörni készülő fény. Alkotott és már csak befogadni képes, mindent magába szívni, elnyelni, hogy tovább növelje erejét, miközben úgy játszik a fényvel, mint egy cirkuszi akrobata, kénye-kedve szerint hajlítja, görbíti, forgatja ujjai között. Ugyanakkor meg minden hiába, még a Doppler-effektus is, amit csak úgy értelmezhetünk, hogy a tér – és lehet, hogy vele együtt az idő is – tágul, folytonosan, talán a végtelenségig, hisz ez az idő számunkra tengernyi, akárcsak a tér. Tágu-

lunk vele mi is, egyre nagyobb és nagyobb teret és időt alkotunk létünkkel, és ne reménykedjünk, menthetetlenül, visszavonhatatlanul és örökre szétszóródunk...

Ezen az úton haladva botlott bele a Mester a Turini lepelbe, ami megintcsak arról tanúskodik, hogy örök kétellyel, egy folyamatos pszeudo-varázslattal állunk szemben, hiszen sohasem derül ki, hogy a valódi vagy a hamis Krisztus vélt lenyomatával van-e dolgunk, vagy valami egészen mással... Ha e pszeudo Krisztus-szobor valaha is elkészült volna, azt példázná, hogy íme: előttünk van egy ember, aki valójában Isten.

Szobrászként a valóságban egyre nagyobb érdeklődést kezdett tanúsítani a női test iránt, így kerülhetett sor arra, hogy művészetének teljes súlyával megörökítse Magyarország első, háború utáni szépségkirálynőjét.

A pillanat mámorának végtelen tisztelete árulkodik a halott leány arcáról, miközben kimutatja a valóságból a hamisat, a nem valódit és a valódinak látszót, lehetőségessé teszi az „az, de nem az” feltevést, amit a viláért sem szabad összetévesztenünk a hamisnak látszó valódival, a pszeudopszeudo-val. Háromszoros pszeudóban repülni pedig annyit tesz, hogy a való világban semmiről sem állapítható meg minden kétséget kizáróan, hogy valódi. A hármas pszeudo végteleníti az érzéksalódást a megismerés folyamatában. Így az egyetlen olyan kifejezés, amely önmaga cáfolatában válik igazgá.

A pszeudo az igazság és a hazugság között helyezkedik el. Nem jelent semmiféle igazságot, de leplezi a hazugságot. A hazugság árulója.

Ezek után aligha csoda, hogy a párizsi ART CENTER igazgatója úgy találta, hogy a Mesternek Szöulban, az olimpián van a helye. A TORZÓ-t, ami feltehetőleg úgy hiányzott Szöulnak, mint egy falat kenyér az éhezőnek, akár „betegszobornak” is nevezhetnék, már csak a tolokocsi miatt is. A testtől elszakított, tolokocsiban imbolygó fej közönséges és profán módon közvetít mély tartalmú figyelmeztetéseket arra vonatkozóan, hogy: „Emberek! Vigyázzunk! Nem csak a szobor lehet beteg...” Az igazság itt is, mint a pszeudóban mindenütt, implicite van jelen, mintegy felismerése annak, hogy a konkrét élmény okozója és okozata vagy.

A Mestert utolérte a Sorsa. 1990 októberében leplezte volna le a Köztársasági Elnök a mosonmagyaróvári Várparkban azt a mártírszobrát, amellyel tisztelegni kívánt az ottani sortűz emlékének. Csakhogy kitört a taxisblokád. A Köztársasági Elnök Pesten rekedt. A Mester is. A szobrot „titokban” leplezték le. Ez volt a pszeudo bosszúja.

A Mestert egyre kevésbé izgatják a manuális szertartások, annál inkább az, hogy miként fognak rá mint szobrászra visszagondolni az emberek. Jelenleg az az általános vélemény, hogy Ő nem nélkülözhető, de nem is nélkülözhetetlen, egyrészt azért, mert a hat-ezer legismertebb magyar személyiség egyike, másrészt bármelyik pillanatban elpusztulhat az a műve is, amely meg sem született. Annyi feltétlenül bizonyosnak látszik, hogy a médiummal való káprázatos bánásmódja minden idők egyik legkülönösebb és legeredetibb szobrászává avatja, aki csak akkor kísérletezik e megfoghatatlan mágikus masszával, amikor még emléket akar állítani valamelyik elméletének.

AZ EMBERI HELYZET

Szajbély Mihálynak

Szürrealistának nevezte Mészöly Miklóst a *Merre a csillag jár* című kötetről (1985) írott kiváló bírálatában, vagy inkább esszéjében Sötér István (*Jelenkor*, 1986/3): „Voltaképpen ez az igazi szürrealizmus, mely szürrealizmus nem elszakadni akar a valóságtól, hanem minél mélyebben fúródni belé. Tárgyiasság és tárgyilagosság: ez jellemzi ezt a sajátos szürrealizmust.” Sötér főként a Mészöly-elbeszélések két lényegi jellemvonására hivatkozik: egyrészt „a rejtett részletekig terjedő leírási pontosság végülis látomássá sűrűsödik” bennük (akár az 1960-as évek magyar szürnaturalista iskolájának, Csernus Tibornak és társainak festményein, tehetnének hozzá), másrészt a novellák felépítése álomszerű. A kötet címadó novellájáról – az alábbi műértelmezés tárgyáról – például a következőket írja: „tisza álomnovella, stilizált, dekoratív látomással a befejezésben, afféle kollázs, mint egy modernre áthangszerelt Krúdy-írás. Mészölytől egyáltalán nem idegen egy ironikus albumlap-stílus.” Sötér koncepciójának közeli rokona Mészölynek a *Pille magánya* című könyvében közölt egyik széljegyzete. A *Realizmus – nem-realizmus* című írásában az író azt fejtegeti, hogy a mai realizmusok és nem-realizmusok közelítenek egymáshoz, határvonalaik elmosódnak, hiszen a realizmusok egy abszurd valósággal, „felfoghatatlan realitással” találják szembe magukat, így a többértelműség ábrázolásmódjuk központi elemévé válik, míg a nem-realizmusok minden fikciójában adott az objektivitás ígérete. Az írás több fragmentuma a szürrealizmussal mint írói eljárás-móddal foglalkozik. Mészöly az említett elmosódó határvonalon állónak tekinti a szürrealizmust, a fogalmat másként használva, Sötérhez hasonlóan, mint ahogy Breton és a francia szürrealizmus nyomán szokásos: önmagukban „pontos elemek »vak játékaként«” határozza meg a szürrealizmust. Mészöly a *Még nem jött föl a nap* című interjúbán, amely ugyancsak olvasható a *Pille magánya* kötetben, a *Merre a csillag jár* című elbeszélést mélyrealista írásnak nevezi, s itt a mély-realizmus körülírása megfelel annak, ahogyan a szürrealizmus fogalmát használta, realizmusok és nem-realizmusok közti határterületet leírta fent idézett széljegyzetében: „Én mély-realista írásnak érzem, noha sok szempontból *álomszerűen naturalista* benyomást is kelthet. *Vízióepikának* hathat.” (Kiemelés tőlem - T.J.) Sötér tehát esszéjében az író alkotói elveinek megfelelően jellemezte Mészöly stílusát, s nevezte azt szürrealizmusnak.

Tudomásom szerint Sötér korábban nem írt Mészöly könyveiről. Érdeklődését az író novellisztikája iránt magyarázhatja az is, hogy az elbeszélések írásmódjában és Mészöly mély-realizmusra/szürrealizmusra vonatkozó teóriájában saját fiatalkori törekvéseinek a visszfényével is szembetalálkozott. A *Realizmus – nem-realizmus* töredékes gondolatai nagyon hasonlóak a Sötér 1946-os híres *Játék és valóság* című esszéjében foglaltakhoz. Az esszéből általában azt a gondolatmenetet szokás kiemelni, amely arra a kérdésre válaszol: miért nem volt magyar realizmus? Számunkra most ennél fontosabb a *Játék és valóság* szürrealizmus-fogalma: Sötér szerint az 1930-as évek magyar regényének egyik tendenciáját a játékoság, az irreális iránti fogékonyság jellemezte, a realizmus és szürrealizmus közti ingadozással, játékkal írhatók le például olyan írók és művek, mint Márai *Féltékenyekje*, Hevesi András *Párizsi esője*, Szentkuthy művei, Szerb Antal *Utás és holdvilágja*, sőt, egyenesen szürrealista nemzedékről beszél saját generációjáról, a *Nyugat* harmadik nemzedékéről szólva. Azonban a magyar szürrealizmust autochton jelenségnek

tartja, s elhatárolja a francia iskolától, nem az automatikus írással és az álom mindenhatóságával hozza kapcsolatba, miként Breton szürrealista manifesztuma, hanem egy új realizmus, a valóság új, tágabb értelme utáni kutatást lát benne. Az esszé zárásaként pedig realizmus és szürrealizmus egyesülésében látja az új realizmus értelmét Sötér: „a valóságba bele kell ötvöznünk a valóságon-túlit, a realitásba az irrealitást, hogy egyik a másikat feszítse”. A Sötér 1946-os új realizmusa és Mészöly 1985-ös mély-realizmusa közötti gondolati közösségről ezúttal ennyit szükséges elmondani.

Írásom címét – *Az emberi helyzet* – Mészöly Céline-esszéjéből metszettem ki, az ott idézett Céline-interjúból. A francia író az élet dialektikáját, pontosabban paradox szerkezetét tekinti „az emberi helyzetnek”: hogy a szenvedés az élet megkülönböztetett helye, míg például a szórakozás közönséges dolog. A *Merre a csillag jár* című elbeszélés azonban nem az élet dialektikájáról, hanem a halálról, a meghalásról szól, a róla készült műértelmezés így átértelmezi önnön címét, Céline kifejezését. A novella alaptörténete könnyen elmesélhető: egy utazó férfi, aki hajójára vár, egy falucskában nagyobb embercsoporttal találkozik össze, akik ugyanabból a megnevezetlen városkából valók, közéjük vegyül, részt vesz körtáncukban, hallgatja vezetőjük, egy öregúr hosszú monológjait, majd velük indul egy napra nyugat felé az autóbuszukon, egy hozzá csatlakozott fekete kutyával együtt, amely a kicsiny városkában, ahol elszállásolják a férfit, beteg lesz, epilepsziához hasonló rohamot él túl, majd másnap délelőtt a városka főterén, a furcsán felöltözött helybéliek felvonulása közepette, egy hasonló roamba belepusztul; az elbeszélés zárlata pedig azt sejteti, hogy a férfi végleg ottmarad a városkában.

Ennek a történetnek minden pontja a kérdésességben áll. A falucska például lakatlannak látszik, életpelennek, mint egy skanzen (204.); az elbeszélés tere a giccs világára emlékeztet, még a leírt természet és az emberek is: „mintha minden látható nemrég csomagolt volna ki egy hátmögötti dobozból: füveket, fákat, settenkedő kutyákat, asszonyokat és férfiakat... Mint a bájos vásári szentképeken.” A városka leírásakor ugyanezeket a szavakat használja az elbeszélő (218.). Az elbeszélés terének nyomasztó, színpadszerű ábrázolása is okozhatja, hogy az olvasó a „hazug harmónia városának” érzi a városkát, miként Szajbély Mihály, a kötet egyik kritikusa írja. (*Tiszatáj*, 1986/6) A városka olyan, mint egy nagy múzeum: barokk, rokokó, preraffaelita, milleniumkori házak, berendezési tárgyak, öltözetek egysége, ahol az idő múlása semmilyen tárgyat nem kezd ki (218.). Ám ebben a művészet-történeti eklektikában az utazó férfi mégis otthonosan érzi magát, sőt, mintha hazaérkezett volna: „A papucsot keresgélés nélkül húztam elő a széles bárkaheverő sleppszegélye mögül...” (223.) A falucskában lezajló nagy körtánc (204-5.) egy gitár hangjaira önkéntelenül és extatikusan következik be, s magával ragadja a férfit is, aki ezt követően mintha elveszítené egyéni akaratát, s az öregúr befolyása, hatalma alá kerülne (206.). Nietzsche írja *A szó és a zene* című töredékében, hogy „a zene forrásvidéke az egyéniesült lét határain túl található”. Az elbeszélésben a gitározás és a körtánc talán az egyéniesült léten túlra viszik az utast. A körtánc közben csatlakozik az utashoz a Fekete Kutya, amelynek számtalan tulajdonsága, cselekedete Jézus passióját ismétli meg, vagy öntudatlanul is azt idézi fel az elbeszélő nyelvén: az utolsó vacsora (224.), koszorútvővis (236.), lábmosás (240.), kenyér és víz (241.) stb. A kutya a mitológiákban gyakran lélekvezető, a halott lelket kíséri a halál országába, a sötétség birodalmába. A fekete kutya az irodalmi hagyományban viszont az ördög szimbóluma, Goethe *Faustjában* Mephistopheles fekete kutya alakban jelenik meg Faustnak, s mint Zsirmunszkij írja tanulmányában, a Faustot kísérő kutya, mint az ördög megtestesülése, a feketemágus folklór állandó toposza volt a középkorban. A prózának azzal a többéltelműségével találkozunk itt, amelyről Mészöly írt realizmus-széljegyzetében. A műből kibomló kérdések jórészt nem lehet egyértelmű választ adni; nemcsak az író „egzisztál a kérdésességben”, miként Mészöly írja, az olvasó is. Ugyanakkor úgy tűnik, mintha név és alak közt némi diszkrepancia, ellentét feszülne. Nemcsak a Fekete Kutya esetében látjuk ezt: a gitározó

kamaszlányt Szűz Máriának nevezik, bár inkább a hatvanas évek hippimozgalmának egy tagjára emlékezett.

Az öregurat cicerónénak, kalauznak nevezi a szöveg (200.). Hosszú monológjaival ő magyarázza el annak a világnak a törvényeit, ahová az utas került. Nem alakul ki azonban semmilyen beszélgetés, a ciceróne nem kíváncsi a személyre, akit kalauzol. Amikor azt fejtegeti, hogy a tanácsadás már maga is parancs, s ezért ő tanácsot sem kíván adni (220.), úgy érezhetjük, a hazugságból nőtt ki a beszéde, hiszen az utas mintha épp az ő akaratának a befolyása alatt állna. Az is felöltik esetleg az olvasóban, hogy Chamisso híres novellájában beszédművésznek nevezi az ördögöt. Az öregúr nézetei néha a kései Nietzschét juttatják eszembe, például ahol arról beszél, hogy az erkölcsi értékeknek nincs közük az emberi lényeghez (210.), vagy ahol a zsarnoki uralom és az instituált uralom azonosságáról, azaz a korlátlan uralom állandóságáról értekezik (207.). Bár nem is a kései Nietzschét, hiszen ő maga írja *Az erkölcs genealógiájához* című műve előszavában, hogy az erkölcs kritikája az ő „a priorijának” tekinthető. Az értelmezés szempontjából a legfontosabb azonban az a monológ, amely a sötétségről szól: „én szeretem absztrakciónak tekinteni a fényt, és egészen jól megvagyok a sötétséggel” – mondja az öregúr (232.). Talán már föl se kell hívnom a figyelmet a fény és sötétség szimbolikus jelentésére.

Végül a novellavégi, százféle öltözetet és emberalakot bemutató nagy vonulás teljes- se teszi a mű színvonalát. E „dekoratív látomás” valóban kollázs, ahogyan Sőtér írta, ugyanis az alak- és ruhaleírások Justh Zsigmond párizsi naplójából származnak, egy naturalista író éles szemű megfigyelései. Justh egy éjszakai bálon látta például a boát viselő fiatalasszonyt: „Fekete atlaszruha, mélyen, igen mélyen kivágva. Az új divat boája, hol fedi, hol kitárja a – kirakatot.” Mészölynél csak a második mondatot olvashatjuk kisé elváltoztatva (247.). Justh egy másik szalonban figyelt meg két nőt, akiket így jellemezett: „Egy igen vastag, kicsiny mama, kissé közönséges modor...”, a másik: „Igen orientális típus, kicsiny, zömök termet. Érdes, savanykás vonás a száj felett.” Mészöly egyetlen nőt ír le ugyanezekkel a szavakkal (247.). A példákat sorolhatnám tovább. Talán e szövegrésszel példázható leginkább Mészöly sajátos eljárása, melyet Sőtér szurrealistának nevezett, sok aprólékosan, naturalista módon leírt részletből végül egy vízió áll össze. Ez esetben e vízióban kifejeződik a városka lakóinak közönye, érzéketlensége a szenvedés, a halál iránt, s ugyanakkor a jelenségekhez, tárgyakhoz való különös, esztétikai viszonyuk.

Hosszas vizsgálódás, a tér, az események, a szereplők elemzése után is még alig tudunk valamit az elbeszélésről, hiszen mi is ez az irreális világ, ki az utas, s mi utazásának az értelme? Kezdjük ott a kutatásunkat, hogy az utason és a városka lakóin kívül csupán egyetlenegy látható, leírt alakja van az elbeszélésnek, aki viszont kétszer is „megjelenik”, másodsor a városka határában pillantja meg az elbeszélő utas: „A szemközti lankán valaki kaszált...” E fél sort egy idézet értelmezi számunkra, mely a mű harmadik oldalán, tehát az elején olvasható: „...pásztor áll a rónaközépen, Mint a szobor, merően, A pusztát síri csönd fődé el, Mint előfődik a halottat szemfödéllel. Nagymessze tőlem egy ember kaszál; Mostan megáll, S közsörüli a kaszát... Pengése hozzám nem hallatszik át, Csak azt látom: mint mozog a kéz. És most idenéz, Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...” Az elbeszélő pusztai zsánerképnek nevezi mindezt, valójában eredeti helyén, Petőfi *Felhők*-ciklusának egyik darabjaként sem az. A *Felhők* a lélek tépettegének, az embergyűlöletnek, a kihívó, byronias beszédmódnak a ciklusa, bár ez a vers merengő hangulataival inkább ellenpontoszza a ciklus általános képét. Mészöly azonban két helyen megváltoztatta a Petőfi-verset. Elhagyta utolsó sorát, s így a vers elveszítette merengő jellegét, s feszültséggel teli, szimbolikus is értelmezhető töredékké változott át: a pusztán, amelyet megszállt a halált eszünkbe juttató csönd, egy ember megkövülten szembenéz egy másikkal, a kaszálóval. De az a másik vajon ember-e? Nos, a másik talán a Halál. Így a töredék azon pillanatról szól, amikor az ember szembekerül a halállal. Az elbeszélés

kétszer megjelenő kaszáló alakja pedig a Halál. Mészöly másik változtatása a Petőfi-versen az első sor átírása volt. Eredetileg: „Itt állok a rónaközépen”, a novellában: „pásztor áll a rónaközépen”. Látszólag a pusztai zsánerképbe süllyeszti bele a töredéket ez a módosítás, valójában viszont filozófiailag megalapozza, s kiemeli a reális tér és idő viszonyaiból. A *Merre a csillag jár* című kötet záródarabja az *Elégia* című nagy költemény, ennek jegyzeteiben Mészöly hívja fel az olvasó figyelmét a pásztor jelképiességére Vigny-nél és Heideggernél. Alfred de Vigny *La Maison du Berger* című költeményét Szabó Magda *Pásztorkalyiba* címmel fordította le, Mészöly *A Pásztor Háza* cím alatt közölt belőle egy kis részletet az *Elégia* jegyzeteiben, a mi elbeszélésünkhöz azonban a versnek nem az ott olvasható részlete illeszkedik, hanem három utolsó versszaka:

*Zord Természet, csak élj! Újulj meg szüntelen,
alant és fent, ahogy törvényed hirdeti,
te istennő vagy, élj s dölyfösködj! Földeden
az ember csak utas, nem, mi megilleti,
királyod. (...)*

*Ó, utazó, felelj! Nem vágnék vállamon
elszunnyadni fejed? Jöjj, lépd át küszöbét:
a Pásztorkalyiba megmutatja neked
a voltak és a még leendők seregét.
Ábrázolatai Agyam képzeletének:
tekinteted előtt megélednek a képek,
ha majd kapunk előtt lépdél sok néma nép.*

*Útra kelünk. Csupán az árnyékunk marad
e földön, hol a holt éltében áthaladt...*

Lehetséges, hogy a Justh-kollázshoz az ihletet a Vigny-nél olvasható „sok néma nép” vonulása adta. Lehetséges, hogy nem. Utasnak az elbeszélő mondja magát a Mészöly-műben (208.), s a megnevezés értelmét Vigny-nek a gondolata magyarázza, miszerint az ember csak utas a földön, s nem a természet ura. Hasonló értelmű az a híres Heidegger-passzus is a *Platons Lehre von der Wahrheit* című művéből, hogy az ember nem ura a létezőnek, hanem a lét pásztora. „Az ember a lét pásztora. Ebben a kevesebben az ember semmit sem veszít el, sőt nyer rajta, miközben a lét igazságába jut. Megnyeri a pásztor lényegi szegénységét, akinek méltósága abban van, hogy maga a lét szólítja igazságának őrzésére.” A Heidegger-filológiában nem lévén jártas, ezekhez a mondatokhoz nem tudok kommentárt fűzni. Mindkét esetben, akár az utasról, akár a pásztorról olvasunk, ugyanarról van szó, az Emberről, az ember sorsáról a földön, így van ez az átírt Petőfi-vers esetében is.

Az elbeszélésnek van egy elméleti párdarabja Mészöly művei között, *A teremtés spirálján* című asztali értekezés, mely *A pille magánya* kötetben található. Ez a művészetfilozófiai esszé a novella igazolása – és viszont. Azt olvashatjuk ebben, hogy a létre vonatkozó kérdés feltevése egyben a filozófia és a tudomány határait is kijelöli, mert a „konkrétság, helyesség, logika és igazolhatóság” nem tud mit kezdeni mindazzal, ami e kérdés után van, csak a művészet (vagy a filozófia és a tudomány „lírája”), amely nélkülözi az axiómákat, otthon tud lenni az ellentmondásban. Az esszé gondolatmenete emlékeztet némileg Poe *Eureka* című prózakölteményére, mely az elbeszélésben is megemlíttetik, hiszen Poe is a matematikai bizonyítás, a logika, az ész érvelésének a határtalan intuícióval szembeni korlátozottságáról ír, bár jóval türelmetlenebbül, mint Mészöly. Érdeklődését az *Eureka* iránt talán mégsem ez keltette fel, hanem a mű határhelyzete: köl-

tészet és próza határvidékén készült (Poe nevezte így az első kiadás címlapján művét: „A Prose Poem”) és filozófiai dilemmákkal foglalkozik. A már sokat emlegetett szürrealizmusról szóló fragmentumok egyikében az író a költészet és próza elkerülhetetlen közeledéséről is ír. Sőtér a *Merre a csillag jár* kötetéről írja, hogy míg az *Elégia* a novellák novellája, addig az elbeszélések a költemény előkölteményei. Ennek mintájára azt mondhatjuk, hogy a novellák műfaja elégia prózában vagy prózaelégia, utalva ezzel Mészöly elégia-fogalmára, s ez nem formai, hanem filozófiai jellegű; elégikusnak azt tekintti, ami „a nem megváltoztathatónak komor nyugalmaival s az ítélet ismeretével teljes, ami alatt az ember él.” (*A pille magánya* kötet egyik noteszjegyzetében olvasható ez.) Igaz lehet a prózaelégia elnevezés a kötet többi elbeszélésére, magára a *Merre a csillag jár* című novellára azonban nem. A prózaelégia fogalma – általam tulajdonított – formai feltételének (a próza és költészet határvidékéhez való közeledés) ugyan megfelel e novella is, de Mészöly filozófiai feltételének már nem. A mű elbeszélésére ugyan a cselekmény megtörténése után kerül sor, az elbeszélő azonban mégse látja át a vele történt cselekmény értelmét. Mészöly az *Érintések* kötet egy feljegyzésében írja, hogy a mítoszban szünetel a megértés aktusa. Ugyanez mondható el az író által e novellában teremtett irreális világról, az elbeszélő helyzetéről, aki e világban alámerült. Annak megértéséhez, hogy mi is ez a világ, egy festmény vezethet el bennünket.

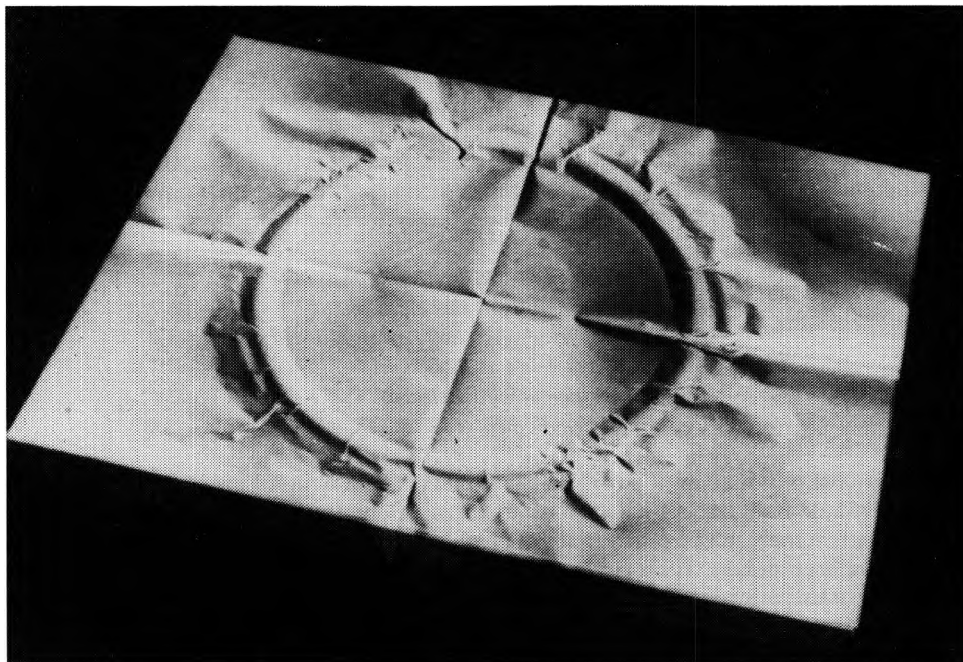
Otto-Ludwig Sinding a XIX. század második felében alkotott, norvég festő volt, s több könyvtárat is át kell ahhoz kutatni, hogy egyetlen művére is rátalálhasson a filológus vagy az érdeklődő művészetbarát. *A lappok üdvözlik a nap visszatérését* című festménye kétszer is megemlíti a szövegben, másodszer úgy, mintha az elbeszélésvilág jelképe volna (236.), Mészöly azonban nem írja le a festményt, pedig műveiben gyakoriak a képleírások. A novella dedikációjából tudhatjuk, hogy a *Merre a csillag jár* egy halott barát emlékére íródott. A magyar irodalomban társa egy halotti vers, egy nagyszerű tanköltemény, Csokonai Vitéz Mihály *A lélek halhatatlansága* című műve, amelynek talán legnevezetesebb betétdala *A lapon éneke*. Hat haldokló beszédét olvassuk Csokonai tankölteményében (annak III., IV., V. részében), hat különböző hit tárul elénk arról, hogy mi következik a halál után. Az egyik a lélekvándorlásban hisz, a másik nem hisz Isten és a lélek létében, számára a test halála a „nemlétel örök tengerébe” visz. A harmadik hisz Istent, de a lélek halhatatlanságát nem, ő úgy véli, halálával visszatér a természet örök körforgásába. A negyedik azt gondolja, lelke az Istenhez, a „lelkek lelkéhez” tér meg a halál után. Az ötödik, a keresztyén pedig abban hisz, hogy a halállal megszabadul a gyenge földi testtől, s lelke a mennybe emelkedik. Végül a hatodik (aki Csokonai költeményében valójában az elsőként említett): egy lapp férfi. Énekének bevezetéseként a költő így jellemzi annak a kultúrának a halál utáni létezésről vallott hitét, amelyhez a lappok is tartoznak:

*A scythák, tatárok s akik az északnak
Fagyos vagy mérséklett öve alatt laknak,
Azt tartják s reménylik, hogy ezen testekkel,
E kívánságokkal és e szükségekkel,
Amelyekkel bírnak földi életekbe,
Egy ehhez hasonló helyre költöznek be.*

Összegezve mindazt, amit eddig az elbeszélésvilágról elmondtam, úgy vélem, az elbeszélő férfinak az utazása a halál országába visz, mely nyugatra terül el, mint oly sok mitológiában, s melyet az író ugyanolyan elvek szerint rendez be, mint Csokonai költeményében a lappok hite. Több egyértelmű kijelentést tenni alig lehet a műben ábrázolt világról. Például, mint már említettem, van aki a „hazug harmónia városának” tartja a városkát, míg egy másik kritikus, Piszár Ágnes, *Kisesszé a vonatokról* című írásában (*Jelen-*

kor, 1991/1) a Szépség helyének. Egymásnak akár ellentmondó értelmezési lehetőségeket hordoz a szöveg, pontosabban az ellentmondásosság a legbensőbb természete. Az elbeszélés formaproblémáit éppen az jelenti, hogy a mű többértelmű jelképiessége túlzottan kitakart, a formája némiképp ideologikus, az írói módszer helyenként fölébe kerekedik a tárgynak, ugyanakkor nem tudja feloldani az ellentmondást az elbeszélés ténye és az elbeszélő helyzete (miszerint a nem-értés világából beszél) között, s az ábrázolt világa túlszűfolt, túlterhelt az utazás végtelenül egyszerű epikai alapszerkezetéhez képest.

A Sinding-Csokonai-rész kapcsán egy befejező kitérőt kell tennem az irodalmi utalások természetéről. Az utalás egyik értelme szerint az írói akarat működését fedezzük fel egy parafrázisban vagy egy egyszerű motivikus célzásban. Másik értelme viszont a hagyomány működéséhez kötődik, s épp ez az értelem az, amit az interpretáció keres. Egy metaforával kifejezve azt mondhatnám, hogy a hagyomány akaratának egy-egy pillanatra való feltárulkozása miatt érdemes hozzáfogni az előttünk fekvő szöveg értelmezéséhez.

A BEFOGADÁS KIHÍVÁSAI, 6.

*Epikus panorámák és/vagy minimalizmus**(Mészöly Miklós: Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról)*

Mészöly Miklós elbeszéléseit, rövidprózáját az 1975-ben megjelent *Alakulások* című gyűjteményes kötet után az 1989-es *Volt egyszer egy Közép-Európa* prezentálta antologikus módon. Az utóbbi – néhány szöveg kivételével – magában foglalja a *Merre a csillag jár* (1985), illetve a *Sutting ezredes tündöklése* (1987) anyagát. 1991-ben *Az én Pannoniám* címmel adott közre a Babits Kiadó egy újabb, eredeti összeállítású Mészöly-kötetet. A szerző saját műfajai, följegyzései, szövegei, regényrészei közötti sétára invitál bennünket, melyeknek helyszíne Pannónia, úgy is mint térbeli, úgy is mint egy ettől nehezebben kifürkészhető benső terep. E szellemi-földrajzi kalauz azokat, akik régebből követik e művet, megerősíti annak a figyelemnek indokoltságában, melynek forrása Mészöly Miklós tér- és tájélménye, érzékenysége. Akik most ismerkednek az opusszal, sajátos szögből közelíthetnek majd hozzá, és meghatározó tapasztalatként fogja alakítani annak befogadását. Valamennyiünk számára, akik ebben a térségben élünk, a *Pannónia* nemcsak a mészölyi kép kiteljesítője, hanem nélkülözhetetlen bedekker is abban a sorozatban, melyhez Claudio Magris *Dunája* és Predrag Matvejevic *Mediterráneumi breviáriuma* tartozik.

A tavalyi karcsú elbeszéléskötetet (*Wimbledoni jácint*) a mostani két hosszabb, illetve negyvenhat-negyvennyolc rövidebb szöveget tartalmazó *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról* című kötet követi, melynek alcíme *Végleges vázlatok a hagyatékból*. Elsőként ez vonja magára a figyelmet. Ha valami vázlat, miért végleges; ha él és bővül az életmű, miért hagyaték? Az első paradoxont a másik némiképpen oldja. A kézenfekvőbb lehetséges magyarázat értelmében olyan korábbi szövegek ezek, melyeken a szerző nem kíván tovább dolgozni, úgy adja őket közre, ahogyan rájuk talált. Ha nem a filológusi, hanem az elevenebb befogadói-interpretálói késztetést követjük, részben másodlagossá is válik a kérdés, mikor íródtak ezek az írások, másfelől olyan jeleket is fölfedezhetünk, melyek szerint friss anyag áll előttünk. A vázlat fogalmára rímel az első cím, a *Pannon töredék* is. Innen két irányba vezethető a szemlélődés fonala. A vázlatnak, a töredéknek sajátos jelentősége van ebben az opusban, annak kis és nagy szerkezeteiben. A *Negyvenhat videoclip* darabjai valamely nagyobb egység törmelékeiként is felfoghatók, s úgy állnak egymás mellett, mint a minimalisták rövidtörténetei, Örkény egypercesei, vagy a Mészöly intellektuális tevékenységét rögzítő, őrző és reflektáló „érintések”, filozófiai, ontológiai, irodalmi fragmentumok, melyek végül is egyetlen történetlánc vagy egyetlen gondolkodói vállalkozás mozaikdarabjaiként működnek. A vázlatról, töredékről a poétika régóta nem mint befejezetlenségről, hanem mint végleges formáról alkotott fogalmat, ilyen módon tehát az alcímbebeli ellentét nemcsak a teória, hanem az elbeszélői gyakorlat felől is feloldódik.

A kötetnyitó elbeszélés címének másik szava, a *pannon* nyomába szegődve azt tapasztaljuk, hogy nemcsak a térség rajza, képe válik még árnyaltabbá, újabb történetekkel és alakokkal benépesítetté, hanem egy egész epikai világ gazdagszik, s nemcsak külső mértékkel mérhető kiterjedésében, hanem alakulásának, megtörténézésének, fölépülésének és összeomlásainak belső dimenzióiban, a tőle nem függetleníthető emberi sorsokban. Mészölynek e ragaszkodása a tájhoz, térhez, földrajzi meghatározásokhoz, melyben

a Dunántúl fokozatosan Pannóniává, Közép-Európává bővült, a térbeliségnek ez a megszilárduló, véglegessé váló állapota és formája az, ami ezt a világot megszabadítja időbeli kötöttségeitől, tehát benne úgy mozgathatók nemzedékek, korok, életek idejei, hogy közben leválnak a kronológia tengelyéről. Mintha ebben a térségben kibogozhatatlanul egymáson hevernének s a maguk kataklizmáival szétválaszthatatlanul egymásra rétegződnének az egyéni egzisztenciák, családtörténetek, szerelmek, tragédiák, az elbeszélői tekintet pedig egybefogja őket, egybelátja, anélkül, hogy tudomást venne előtről és utánról. Hogy itt egy minőségileg más tudomásulvételtől van szó, arról Mészöly egész élet- és történelemszemlélete, prózai ars poeticája tesz bizonyosságot. Ennek rendszerében érlelődött ki egy olyan epikai időfogalom, melyet az egyidejűsítés gondolatának rendelt alá, s aminek kivételes helyet szánt elbeszélő művészetében.

A *Pannon töredék* a *Magyar novella* mellé kívánczik: a történelmi szag, a családtörténetbeli alakok, események földézése, a helyszínek és korok váltogatása, mely az emlékezés szabálytalan ritmusára hallgat, minek következtében egy asszociatív módon szövődő történeláncolat keletkezik – mindez Mészöly Miklós egyik legjellemzőbb elbeszélő formájaként úgy válik egy lehetséges posztmodern prózatípus modelljévé, hogy észrevétlenül magát a történelmet fordítja át fikcióba, s ezt az utat visszafelé is megteszi. Különös, ahogyan a szilánkokra pattantott egységes, folyamatos történet egy elképzelt síkon nemcsak szerves összefogottságban mutatkozik, hanem a másik transzformációnak köszönve amellet, hogy egyének, családok, nemzedékek életfolyamainak együttesként olvasható, történelmi breviáriumként is lapozható.

Noha e szövegek elbeszélője gyakran nevezi magát krónikásnak és noha felségtöbbses grammatikai alakja, tárgyilagossá közelítése, modora, hanghordozása szenttelen kívülállásra utal, esetében sokkal jellemzőbbnek tűnik nem krónikásról, hanem figyelmeztett tanúról beszélni. A dolgok előadásában átmenetileg sem ad föl egy bizonyos távolságot, tartását olyankor sem módosítja, hangnemét akkor sem változtatja meg, amikor a benyomás értelmében hozzá közelálló eseményekről, személyekről, netán ténylegesen vele történetekről beszél. A személyesség kiiktatása, visszafogása, a krónikás-szerep hangsúlyozása, mely elsősorban a bemutatáson, megjelenítésen hagy nyomot, a gondolati jellegű kommentálásnak biztosított szerepkörrel egészül ki. E kommentárok is eredeti utat jártak meg Mészöly prózájának elmúlt két évtizedében. Míg korábban az elbeszélői kompetencia, az elbeszélhetőség korlátai, lehetőségei elsődlegesen a mű, az irodalom oldaláról váltak a reflexió tárgyává, mintha most fokozatosan a másik irányból, a tények világa felől kérdeznének rá megragadhatóságuk hitelességére. Az alábbi dilemma egyike az újabb Mészöly-próza egyik alapkérdéseinek: „Mert ezek is csak tények. És egy ilyen rendkívül réteges helyzetben a névtelen krónikás, amilyennek fájdalmas szerencsével magunkat tudhatjuk, in abstracto kénytelen beszélni akkor is, ha coram publico beszél – és fordítva. Pusztán mert akarjuk mondani, és ez nem megy másképp, csak ha elmondjuk. Bűvös kör. Bűvös négyszög. Mihelyt beszélni kezdünk, kezdődik a csend, a hiteles valóságé, így aztán most sem, továbbra sem beszélni próbálunk itt, inkább hallgatunk beszédesen – már amennyire a lehetetlen megkísérelhető a lehetséges mankóira támaszkodva...”

Ha valami telített, ennek a prózának a beszédes hallgatása csakugyan az. Lehet, hogy ebben a meglátásban kereshető a magyarázat a tárgyiasságra, továbbá a hirtelen vágásokkal szemben álló gyakori lecövekelésre egy-egy tárgynál, annak ritka pontosságú körüljárására, részletező feltárására. Helyszíni szemle a *Pannon töredék* utolsó fejezetének címe, ami úgy illeszkedik Mészöly nyomozásaihoz és a *Nyomozások*hoz, mint a két főn említett elbeszélés pannon, illetve magyar, valamint töredék, illetve novella elemei. A szemlélés, szemügyrevétel, utánajárás, nyomfejtés, leírás, feltérképezés Mészöly nélkülözhetetlen eljárásai, melyek nélkül nem válna oly sűrűn teli róttá a kép, melyet egy-egy szövege elénk állít. (Tőle szokatlan lelkesedő, vallomásos hangon kiált fel az egyik vide-

oclipben: „Ó, pedig hogy bolondultam értük mindig! Egyetlen kavicsért, a lankás láva-ömlésekért, a bedugult kráterekért, a szurdikok repedéseiért, a patanyomokért és hernyótalpnymokért! És hogy egyáltalán – nyomok! Egy kis ízelítő a diluviális hasmenésből – a táj, a tájak! Az ifjúság.” Ilyen közvetlenül sosem fedte föl ennek az azonosításnak, azonosulásnak a valóságát, s ha a Mészöly-élményben mégis oly páratlanul erős volt számunkra kezdettől fogva e jelenlét a tájban, ez a közös megragadottság most utólagos igazolást nyert.)

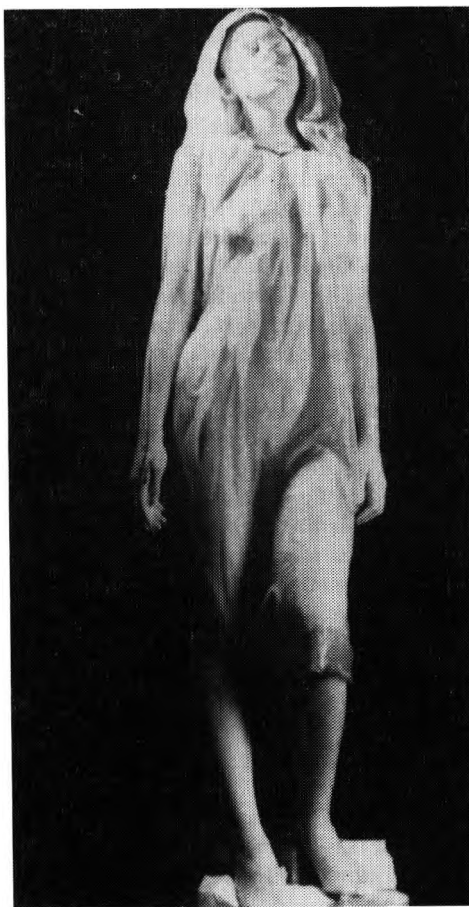
A pontosság megszállottjaként így terjeszti ki az elbeszélő az észleletekként rögzítettek körét: „Megindul a képzelgés-lavina, vak gomolygással előbb, ahogy a porhó verődik templommagásra, majd fagyasztó részletességgel, mikor egy kitisztuló rés jóvoltából mikrototálban látjuk, hogyan reped a jég, reccsen a csigolya.” E mikrototálók sokasága alkotja az elbeszélések panorámáját, s ebben a főntiek értelmében nem csupán a tárgyi és érzéki világnak, a környezetnek, a helynek, tájnak, térképzeteknek, látottaknak van kiemelt szerepe, hanem a képzelgés-lavinának, az emlékezetben tároltaknak, a valószerű s a valós imaginatív tükreinek. Az utóbbiak „pontos leírásai”, megérzékítései semmivel sem maradnak le a tények, tárgyak ábrázolásában, megjelenítéseiben érvényesülő precizitás, közrele hozás, totálba állítás mögött. Paradox módon éppen ez a képzeletje, tudatfolyamatokra bízott tevékenység szabja meg az elbeszélés irányát, ez tágítja határait, s hogy éppen fikciós tárgy esetében emlegetünk ellentétet, abból következik, hogy a történetek elbeszélője krónikásként szerepelteti magát és különleges jelentőséget tulajdonít a valószerűsítés, hitelesítés, dokumentálás gesztusainak.

Mészöly prózája megközelítőleg *Az atléta halála* (1966) és a *Saulus* (1968) után fordult mind kitaratóbban egy szokatlan epikai világmodellálás felé. A rendhagyó elbeszélői építkezésnek kezdettől fogva nem technikai kísérlet jellege volt, hanem egy kimerítőbb, telítettebb, sűrítettebb ábrázolás- és megjelenítésmódnak az igénye mozgatta. Hogy a lineáris olvasat lehetőségét már-már teljességgel meg lehet szüntetni, s hogy látszata mennyire nem nyújthat megfelelő képet a regényről, elbeszélésről, azt elsősorban ebből az elbeszélőművészetből tanulhattuk meg. A *Filmet* (1976) többszöri olvasás után lehetett úgy egybelátni, mint ahogyan az elbeszélő egybeláthatta. Megkerülhetetlenné vált egy összefüggéseket, szerkezetbe állásokat követő, ingázó olvasásmód kialakítása, mely a történet látszólag önkényes rendjét az elbeszélés törvényszerű rendjeként értelmezhetette. A *Pannon töredék* hat fejezetén belül a Tompos Anna ónagyanya 18. század közepi születése képezne az egyik végpontot, és az écsi kúria, ifjabb Siraki Péter 1956-os kivégzése és a pesti rokonok écsi látogatása pedig a másikat. A fejezetek mégsem jelentenek egyben pontos térbeli-időbeli keretet az elődök, utódok élethelyzetei számára: az elbeszélő, noha váltig bizonygatja kívülállását, lényegesen több anyagot hoz föl önmagából, képzeletéből, mint amire egyáltalán tényszerűen támaszkodhatna. A Tompos, Baltházár, Siraki családok egész nemzetségéről mégis úgy számol be néhány alak- és helyszínrajz, esemény és erotikus atmoszféra, levél és történelmi botrány révén, hogy mindebből ismét egy újabb masszívumot illeszt a maga pannanon kontinensére.

A *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról* egy másik hátborzongató időpontot idéz, ezerkilencszázötvenkettőt, és egy újabb, Mészölyre oly jellemző formai váltással, a legszigorúbb értelemben vett balladát beszél el. A műfaj egyik megkerülhetetlen jegyét, a homályt, a kivégzés indokoltságán, indokolatlanságán, a megtörténtek, illetve állítottak valóosságán, valótlanosságán érezzük a legdermesztőbbnek. Mindennek eldönthetetlensége legalább olyan mértékben korjelkép, példázat, ahogyan szimbolikus Baracs és Sára véletlen újabb találkozása, ölelkezése, a régi testi vágyakozás kései kielégítése, a karóra szétapósása a jugoszláv határ menti sávban, mely magában hordozza az idő beteljesülésének jelentéseit. Ehhez a formai hagyományhoz tartozónak érezzük az elbeszélő történet egyívúságát, megszakíthatatlanságát is, s ha még pontosabb kategóriát keresünk, akkor a klasszikus, csattanóval, váratlan kimenetellel és tragikus zárással végződő novellaballa-

da mutatkozik legalkalmasabbnak. A zárt formákat sosem kerülte ez a próza, és ezt nemcsak a parabolaregények tanúsíthatják, hanem a főntebb emlegetett, elemzett vonulat mellett szüntelenül jelenlevő törekvés is a homogén, sűrített, vázlatosságával, kihagyásosságával ható formák horderejének növelésére.

A *Negyvenhat videoclip* precíz kis tömbök, minimalista rövidtörténetek, pillanatképek, reflexiók együttese. Az *Érintésektől* némelyik darab egyetlen lépésre van, másokban anekdotaszerű magot ismerünk föl, és ismerve Mészöly Miklós különös tömörítő látás-és kifejezésmódját, nem hatnak meglepetésképpen e leleményes elnevezésű kisformák. Az a benyomásunk, hogy a nagy szerkezetek is gyakran e clipekkel rokonítható mikroegységekből keletkeznek, legalábbis ilyen elemekké roppantja őket szét a társításos, csapongásra támaszkodó teremtő képzelet. E kötetben emlegeti az elbeszélő a körülmények, helyzetek rétegeességét, így kiemelve, s egyéb fogalmihoz hasonlóan ismét egy igen alkalmas kategóriát kínál föl eljárásainak és az elbeszélői tudatműködés mozzanatainak azonosítására. A *Pannon töredék* sűrűn átszótt elbeszélői reflexiókkal, a *Ballada* nélkülözi őket, a videoclipek némelyike epikus(abb), másikuk tiszta szemlélődés, akárcsak Kafka emlékezetes ciklusa. E köteg kispróza mindazokat a lehetőségeket felvillantja, melyeket a minimalista elbeszélőirodalom igyekszik a fikciós és a nem fikciós térfelek között ingázva felhasználni. Tömörítésre oly kevésbé hajlamos irodalmunkban a videoclip a fölfrissülést, ebben a prózában a kondenzálás újabb példáit jelentik. (*Szépirodalmi*, 1991)

FEDDÉSEL IGAZOLVA

Szabó Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz

A zsenialitás nem erkölcsi kategória. Mégis sokkal fájóbb egy nagy költő kisszerű viselkedése, mint egy hétköznapi emberé. Ennek az érzésnek természetesen sem jogi, sem morális alapja nincsen. A nagy költőtől mégis el szoktuk várni, hogy valami egészen grandiózus gesztussal utasítson vissza mindenféle jogtiprást. Emiatt oly izgalmas, felkavaró, vitára késztető Szabó Lőrinc 1945 áprilisától szeptemberig írt *Naplója*, valamint az írói és az újságírói igazolóbizottságok számára készített védőbeszéde, melyeket Kabdebó Lóránt jelentetett meg kötetben.

A magyar közéletben általában elmaradt e nagy-szerű protestálás a magyarországi zsidótörvényekkel szemben. De mielőtt a *Napló* e központi problémájára térnénk, érdemes a kötetet kísérő Kabdebó-tanulmányról, az *Egy eszmélet történetéről* szólni, mert mondandónkhoz ezzel is közelebb jutunk.

A tanulmány alap gondolata az, hogy Szabó Lőrinc a *Napló* írásának idején olyan gyökeres változáson, „nagy tudati tisztázódási folyamaton” (263. o.) megy át, amelynek eredményeképpen mindenféle erőből kiábrándul, erő és erőszak azonosítása miatt. A kiábrándulás bizonyára végbemegy, ám a „katartikus önvizsgálat” (264. o.) számomra valami mást jelent. Talán a *Napló* születési körülményei sem teszik lehetővé azt a magatartást, amit Bibó az 1948-ban írt *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című tanulmányában példaértékűen felmutat: a felelősségvállalást. Hiszen Szabó Lőrincet éppen felelősségre akarják vonni, olykor nem is a legkorrektebb formában. 1945 tavaszán különböző lapokban néha éppoly uszító és hazug vádakkal támadják, mint amilyen a nyilas propaganda hangja volt. Vannak, akik háborús bűnösnek akarják elítélni, s talán e fenyegetett állapotról reagáló egészséges életöszton működik benne akkor, amikor alig talál hibát saját múltjára visszatekintve, azt csupán az iszonyatos szenvedések és heroikus helytállások sorozatának látva. Ebben a helyzetben Szabó Lőrinc nem képes a kegyetlen őszinteségre. Tény, hogy kérvényeket írt zsidó barátainak mentesítésére, s ennek részletesen leírja történetét. Azoknak a különös beszélgetéseknek azonban nem találjuk nyomát a *Napló*ban, amelyek során zsidó ismerőseinek nyugodt hangon az öngyilkosságot ajánlotta sorsuk megoldásaként. Nehéz eldönteni, tudatos vagy öntudatlan-e az öncenzúra.

Kabdebó Lóránt tanulmánya kiválóan érzékelteti a *Napló* létrejöttének korhangulatát, az igazoltatások körüli politikai és sajtóküzdelmeket. Ám mintha az 1948 utáni rendszer hivatalos irodalomtörténet-írásnak törekvésével szemben – mely a „rovott” múlt és persze a nem esztétikai alapú értékelés miatt Szabó Lőrinc költészetét nem a jelentőségének megfelelően kezelte – Kabdebó Szabó Lőrincnek azokat a megnyilvánulásait is megérthetővé akarja tenni, amelyek nem érthetőek meg. Eszerint Szabó Lőrinc „történelmi pszichózis” (262. o.) hatása alatt fejtegette „dermesztő higgadtsággal” zsidó ismerőseinek a hitleri rendszer Európában szükségszerűen bekövetkező győzelmét, s az európai zsidóságnak ebből ugyancsak szükségszerűen következő pusztulását. Ez a „kegyetlenül életidegen logika” már annyira idegen bizonyos tömegek életétől, s annyira közeli a halálukhoz, hogy – logikailag nem szabályosan, csupán érzelmi alapon – életellenesnek nevezném. „Logikát talált a téboly kimondásához...” (262. o.) A gyilkos örület elfogadása, a sajnálkozó beletörődés, a bekövetkező genocídiumnak mint szükségszerűnek a beillesz-

tése a gondolkodás mechanizmusába, besorolva a világ tényei közé – hol van itt a Szabó Lőrinc által a *Napló*ban oly sokat hangoztatott humanitás, az üldözöttekkel, elnyomottakkal való igazi szolidaritás, erőszakellenesség? Hogyan lehetséges az erkölcsi avagy jogi érzék huzamosabb kikapcsolása? „Egyfajta történelemszemléleti logika volt ez, amely csak a folyamatot nézte, ... nem pedig az egyes emberre gyakorolt hatását. De ne hallgassuk el, és a lényeges ez: a költő Szabó Lőrinc ezzel ellentétben csakis az egyes embert figyeli.” (262. o.) Továbbá: „Szabó Lőrinc történelemszemlélete és költészetének világa a háború idején ellentétbe került” (263. o.), s „... amit a költő már akkor tudott, azt a magánember még nem látta.” Ez a sajátos skizofrénia ma mintha újra tapasztalható lenne, de éppoly érthetetlen manapság, mint a múltban.

Maga a költő is védekezésének egyik központi érveként állítja azt, hogy ő csupán a „Szellem világában” (251. o.) volt autentikus, a világ többi szférája nem érdekelt. Mindenképpen létezik Szabó Lőrinc gondolkodásában egyfajta diszkrépancia, s ez, illetve legfőbb fogalmainak tisztázatlansága az oka részben annak, hogy a *Napló* írója nem képes a bibói felelősségvállalásra, s főként annak, hogy miért nem megy végbe benne egy „nagy tudati tisztázódási folyamat”. Hiszen a *Napló* utolsó sora így hangzik: „És most pihenni, felejteni, ébredni –” (201. o.). Lidérces álmoként élte meg tehát az igazoltatás fél évét, kizárólag szörnyű tévedésre vagy rosszindulatú, bosszúálló indulatokra gyanakodva, s titkon egy hatalmas erkölcsi jóvátételben reménykedve. „Mert hiszen a »naivista« jelmezében sincs kedvem a világ előtt állni: én tudom, hogy nekem volt igazam!” (54. o.) A saját igazságában való feltétlen hit magakadályozza abban, hogy korábbi cselekvéseit és igazságait összevesse, s hogy megvizsgálja, vajon nem történt-e egy olyan kegyetlen cezúra a történelemben, amely végképp problematikussá tesz egész gondolatrendszereket, de olykor apró állításokat is. „Én ne tudtam volna ártani, mikor olyan hitelem volt, mint amilyen egy igaz embert, egy nagy látókörű, sokat tudó, becsületes, helytálló és független szellemet természetesen megillet?” (34. o.) Mit jelentenek ezek a szavak? Miért nem gondol ezek viszonylagosságára akkor, amikor a megítélés, jelentéstulajdonítás és megnevezés olyannyira ellentétes példáit tapasztalhatta épp saját magatartását illetően? Vagy miért nem okoz kételyt, legalább utólag, hogy bizonyára léteztek más, szintén „igaz”, „becsületes”, „sokat tudó”, „helytálló” emberek, akiknek nem volt „hitelük” akkoriban?

De beszéljünk végre arról, hogy miben látjuk a felvetett problémák okát, milyen gondolkodásbeli diszkrépanciáról van szó. Kulcsár Szabó Ernő szerint Szabó Lőrinc költészetének azért késett a befogadása, mert abban az individuum nem egy közösség reprezentánsaként van jelen, s így a – mindig valamilyen közösségi elkötelezettségű – magyarországi irodalmi köztudat számára jó ideig idegen maradt. Ha Szabó Lőrinc költészetére ez jobbra igaz is, gondolkodásának egészére viszont éppen a „kettős tradíció” hatása a jellemző, s publicisztikájában már kifejezetten a közösségi elkötelezettségű megnyilvánulások dominálnak. Míg egyik oldalról a nyugat-európai új költészeti formák és költői magatartásminták irányába tájékozódik, s művészi nyilatkozataiban a „tisztá”, „öncélú” művészet mellett áll ki, addig publicisztikai és (kultur) politikai tevékenységében igazodik egy hazai – a nép szolgálatát zászlajára tűző –, szigorúan közösségi elkötelezettségű magatartás egyik fajtájához.

A *Napló* tele van ezekkel a még 1945 után sem reflektált ellentmondásokkal. Itt egyetlen horizonton belül próbálja elhelyezni Szabó Lőrinc Nietzschét és a mindkét súlyos közösségi bilincset magára kapcsoló, a „faji szocializmust” hirdető Veres Pétert. Arisztokratikus tömegellenesség és szociális elkötelezettség mozzanatai keverednek, művészeti és politikai elvei igen nehezen férnek össze.

„Abban a kevés »politizálásban«, amit én csináltam a kultúréletben, a relatíve legjobb lehetséges megoldás elérése volt a célom. ... Mint gondolkodó viszont teljesen az öncélú igazságot szeretném elérni mindenben. Összeegyeztethető ez a két nézet? Hát persze.”

(101. o.) Összeegyeztethető, csak veszélyes. Mert hiába nem ír semmilyen politikát támogató verset; ha a náci Németországba utazik hivatalos megbízatásból felolvasást tartani, neve akarata ellenére is „áruvédjegy” lehet egy kurzus kultúrpolitikáján, nem beszélve arról, hogy a „magyar kultúrérdek” szolgálata lehetetlen, mert e szókapcsolatnak nincs referenciája.

A legsúlyosabb tisztázatlan ellentmondássá válik Szabó Lőrinc esetében az, hogy gondolkodásában létezik egy politikamentes, nem közösségszolgáló, időtlen és öncélú művészet, amit az abszolút független, szabad, autonóm individuum, a művész létrehoz, de ugyanez az individuum mégis hajlandó alávetni magát olyan politikai eszméknek vagy rendszereknek, amelyeket mint szociálisan progresszíveket ismer fel. Az első esetben a „Korszellem” szigorú elutasítását, az utóbbiban a „Korszellem” útmutatásának megfelelő, vagy annak vélt tendenciák igenlését kellene bevallania. A 20. századot a „nagy tömegek századának” tartja (31. o.), s véleménye szerint a világ a „leglehetsége-sebb szocialista formát” keresi (u. o.), ezért is gondolt nagy jövőt a harmincas évek idején a német-orosz együttműködésnek. A *Napló* és a védőbeszéd tanúsága szerint „sok modern, szép akaratot” látott Németországban (28. o.), s „ami modern és szociális vonás” rokonszenves volt számára, azt a Szovjetunió mindennapjaiban is felismerni vélte. (207. o.) Magyarországon e gondolkodási paradigma számára „a »zsidókérdés« és annak »megoldása« a zsidók gazdasági hatalmának a felszámolásával vált azonos kérdéssé, s mint ilyen, úgy jelent meg, mint az ország első számú *szociális* kérdése.” (Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*) Eképp válik lehetségessé – de nem megérthetővé – a Szabó Lőrinc-i gondolkodásban, hogy a társadalmi haladás nevében a zsidó tömegeknek szükségszerűen el kell pusztulniuk.

„A faji gőgtől, a csizmától és minden brutalitástól én csak irtóztam, a politikai rész nem érdekelt...” – mondja Szabó Lőrinc az írói igazolóbizottság előtt. (207. o.) Mindezeket leszámítva mi maradt Németországból és a Szovjetunióból, ami rokonszenvezésre készítette, s arra, hogy a „Jó erősödését” (208. o.) e két országtól várja; „jól tudva eközben azt is, hogy mint íróknak s művészeknek, lehetetlen lemondanunk a liberalizmus és az igazi demokrácia számos lelkiismereti vívmányáról”. (u. o.) E „lelkiismereti vívmányok” és a „csizma” mármint hogyan foglalható egyetlen képzetbe?

Az igazolóbizottságok a tévedés jogát fenntartó és mindig tiszta szándékát hangoztató Szabó Lőrincet feddéssel igazolták. A tévedés emberi jogával azonban sokak, így Bibó számára is összefügg a felelősségvállalás kötelessége. Mít kellett volna tenni? Bibó a magyar szellemi élet képviselőin, de elsősorban magán kéri számon a következőket: „...ha időnként az ellenforradalmi vagy a hintapolitikás államhatalom szellemi hátvédet keresett náluk, akkor elmentek, meghallgatták a hivatalosak szólalmait és felhívásait, ezután elmondtak valami igazat és általánosat, vagy hallgattak, s azt a segítséget, amit a kormányzat keresett náluk, nem adták meg. Ennél azonban többre lett volna szükség: a magas és örök ideálok melletti sok emelkedett és általános állásfoglalást meg kellett volna tisztítani a nagyon sokszor szándékosan benne hagyott kétértelműségektől; minden félreértést eloszlatni a tekintetben, hogy az írók európaisága nem azonos az uralkodó feudális reakció érdekében fogant bolsevistaellenességével, s az írók radikalizmusa nem azonos a tömeggyilkos fasizmus radikalizmusával.” S e tisztázás után megalkotni „az ellenállás és emberség programját”. E felismeréseknek és magatartásnak a hiánya teszik Szabó Lőrinc *Naplóját* és védőbeszédeit örökre „aktuálissá”. (*Magvető, 1990*)

BRENNER A KONVERZ-DOBOZBAN

Szajbély Mihály: Csáth Géza

Egy mítosszal kevesebb – vagy több –, sóhajtana föl ki-ki vérmérséklete szerint keserű-boldogan, ha Szajbély Mihály Csáth-könyve azt nyújtaná, amit egy effajta, legendákba burkolt szerzőről szóló (végre elkészült!) monográfiától várni lehet: az életmű (élet és mű; jelen esetben főként a novellák és a narkománia titkának) sajátos – akármilyen – megfejtését vagy megfejthetlenségének pozitív állítását. A könyv azonban egyiket sem teszi. Talán ezért is merül föl az olvasóban a kérdés: vajon kinek is szánta szerzője a *Nagy magyar írók* sorozat e darabját? A szakember ugyanis nem sok olyat tudhat meg a könyvből, amit amúgy ne tudhatott volna; a laikus pedig nem sok olyat talál benne, ami Csáth iránti érdeklődését, kíváncsiságát, szeretetét vagy ellenszenvét egyáltalán fölkelthetné. Csupán annyi történt, bár ez sem kevés, hogy Csáth Géza bekerült a Nagy Magyar Írók (így, külön-külön nagybetűvel) feliratot viselő konzervdobozba.

De hátrább az agarakkal! Szajbély ebben a 278 oldalas könyvben vitathatatlanul alapos kutatómunka eredményeit adta közre. Vizsgálódása az életút és az életmű minden pontjára kiterjed, összegzi a vonatkozó szakirodalmat; azaz formailag kielégíti a monografikus igényeket. S ki csodálkozna azon, ha egy – a Csáthról szóló irodalom területén – úttörőnek számító összefoglaló jellegű műnek vannak hiányosságai? Mert talán épp a feladat jellegéből adódik az egyik alapvető hiba: a szerző arányérzékének eltolódása, ami a tárgy(ak) és a módszer(ek) sokféleségében egyaránt kifejezésre jut. A monográfiából kb. 60-70 oldal tartozik a szűkebb értelemben vett irodalomtudományra. Mondhatnánk, túl sokat markol és keveset fog.

Szajbély maga is fölhívja a figyelmet a munka bizonyos hiányosságaira: „E kéziratok (Csáth késői naplói – H. Gy. P.) pillanatnyilag hozzáférhetetlenek; munkám hiányosságait legalább részben magyarázhatja az, hogy nekem sem sikerült tanulmányoznom őket.” (10. o.) „Nem töreksem aprólékos biográfiára, noha előszámlálom majd mindazt, amit ma Csáth Géza életéről... tudni lehet. Írásművészetének, irodalom- és művészetsszemléletének elemzésekor segítségül hívom az elmeorvos Csáth szakmunkáit, de nem vállalkozom ezek orvostudomány-történeti értékelésére. Zenekritikusi munkásságát értelemszerűen tárgyalom majd, kompetencia hiányában lemondok azonban zeneszerzői tevékenységének értékeléséről; e teljesen járatlan terület felderítése zenetudósokra és zenetörténészekre vár.” (11. o.)

A baj nem is azzal van, ami nem került be a műbe, hanem azzal, ami bekerült. Nevek, elméletek és a tartalomjegyzék azok az oszlopok, amelyeken fölépült egy furcsa háromszögletű panoptikum. A megtekinthető viaszszobrok rendszertelen s közel sem teljes névsora: Paul Gauguin, Joseph Conrad, Kipling, Stefan Zweig, H. Bahr, Louis Antoine Bougainville, Rousseau, Schiller, Nietzsche, Schopenhauer és nem utolsósorban Darwin és Freud. A berendezési tárgyakat, amelyek a környezetet lettek légyen hivatottak alkotni, az otthonosság érzetét keltő fogalmak jelentik. Íme egy rövid(ített) áttekintés: magyarságtudat, a természetes élet nosztalgiája, allegória, szimbólum, anekdota, mese, lélektani novella, líraiság, naiv és szentimentális, elégikus és idilli, emberiség-költmények, harmónia (felbomlása), konverzió, analitikus novella. Mindehhez a látnivalóhoz a fejezetcímek cédulái adnak eligazító keretet. Ahogy a panoptikumban általában, itt is

minden a megszólalásig hasonlít az életre, de minthogy élettelen, így meg sem szólalhat. Igazságtalanság lenne azonban homogén módon kezelni e pseudo-világ elemeit; a hallgatásnak különböző okai vannak. Például egyes nevek összefüggésben fordulnak elő (mondjuk Kipling a természetnosztalgianál). Csáth novelláinak elhelyezése a naiv és/vagy szentimentális koordináta-rendszerében erőltetett, indokolatlan és külsődleges szempont szülte ötlet. A sokat ígérő tartalomjegyzékről pedig kiderül, hogy helyenként bizony üres címszavakból áll (a legfeltűnőbb ez *Az elmeorvos novellái* című fejezet esetében, ami sajnos semmiről sem szól). Annak csak örülhetünk, hogy a fentiekből adódóan magát Csáthot alig-alig találjuk ott e neki szentelt panoptikum termeiben...

A két legmeggyőzőbb fejezet az *Átdolgozott novellák, avagy az írói műhely titkai* és *A zenekritikus novellái* címűek. Ezek közül az első valóban azt adja, amit a címében ígér: bepillantást Csáth írói műhelyébe. Szajbély ezúttal, a novellaváltozatok összevetésekor, irodalomtörténetileg és -elméletileg egyaránt lényegi problémára tapintott rá, és a feladatot kitűnően oldotta meg; rámutatva Csáth tudatosságára a tömörítés és a stílussteremtés területén. Helyesen veszi észre, hogy nagyon sokszor még a rövidebb „húzások” is beleesznek a lehetséges interpretáció kérdéseibe. A könyv másik jól kidolgozott részének fókuszában a *Tavaszkok* című novella elemzése áll. Itt úgy tűnik, Szajbély sikeresen ötvözi az irodalomtörténetet, a zenei analógiákat és a pszichoanalízist. Miután rámutat Csáth életművében a téma előzményeire (*Pán halála, Szonáta patetique, IX. szimfónia, Tavaszki ouverture*), a novella mikro- és makrostruktúrájának együttes részletes elemzésével fedi föl szerkezet, forma és látásmód egységét. (Azon vitatkozni már igazán szörszálhasogatásnak tűnne, hogy az emlékezés freudi sémájára azért ismerhetünk rá a novellából, mert Freudnak esetleg igaza volt az emlékezet minéműségét illetően; és így az ábrázolásmód épp-ilyen jellege nem egy a lehetségesek közül, hanem a lehetséges egyedüli.)

Ugyancsak a pozitívumok között kell megemlíteni a stílustörténeti elhelyezés kísérletét: a naturalizmus durván és egyoldalúan használt fogalmának elutasítását és a szecesszióhoz való kapcsolódás többszöri fölemlítését. És amennyire helyes leszögezni, hogy a (későbbi) szikárabb novellák között bizony akadnak didaktikusabbak és direkttebbek, úgy azt sem ártott volna megjegyezni, hogy a (főként a szimbolizmussal és/vagy a szecesszióval érintkező) korai írások körül nemegyszer a giccs halovány fénye dereng. Szajbély helyesen figyel föl Csáth művészetében az alvás és az álom visszatérő motívumaira is, mintha azonban be is érné ennyivel, és megtorpanna értelmezésük küszöbén. Hasonló ambivalenciát kelt az olvasóban a kötetkompozíciók aprólékos elemzése, de éppen ellenkező okok miatt. Mert nem elégszik meg a köteteit tudatosan egybeszerkesztő novellista szempontjainak föltárásával, hanem mintegy túlhajtva saját (különben indokolt) ötletét, a kompozicionális elemeket teszi meg a novellák magyarázó elvévé; holott a helyes eljárás ennek a fordítottja lenne, azaz ha a novellák alapján magyarázná a kötetkompozíciót. Így fordulhat elő az is, hogy megfeledezve az egyes műalkotások immanciájának elvéről, a novellákat csupán a kötetek részeinek tekinti, és – jobb híján – az egyik novellával magyarázza meg a másikat.

Mindamellet el kell ismerni, hogy a monográfia fentebb kiemelt részeiben mind egy-egy lehetséges értelmezési út nyílik Csáth művészetéhez. A baj talán a módszertani eklekticizmussal van: mintha a szerző maga sem tudta volna eldönteni, mit is akar.

Szembetűnő életrajz és életmű összefüggéseinek rendkívül vulgáris értelmezése. Szajbély egyrészt megpróbálja az életrajz hézagait az életműből vett elemekkel áthidalni, másrészt igyekszik a művek homályosnak tűnő pontjait az életrajz igencsak kétes erősségű fényével megvilágítani. Honnan származnak Csáth életéről az adataink? Forrásként elsősorban Csáth naplóját, Kosztolányi, Kosztolányiné s mások följegyzéseit kapjuk. Ezek azonban, a novellákhoz hasonlóan, maguk is értelmezésre szorulnak, s e tekintetben azokkal állnak azonos szinten; szemben az életrajzzal, amelynek *innen nézve* eredményként kellene megjelennie. Ha Szajbély végiggondolta volna, hogy mit mivel lehet vagy

nem lehet magyarázni, akkor könyvében nem fordulhatnának elő az „írhatta volna akár Csáth is” -szerű kijelentések. Mintha ez az életrajzfelfogás ismétlődne meg abban, ahogy a novellák „elbeszélőjéről” gondolkodik. Rendkívül bonyolult helyzet áll elő. A kiindulási pont ez lehet: „A személyes novellákat nem csupán azonos formájuk köti össze (én-elbeszélés), hanem a megszólaló *én* azonossága is” (Szajbély kiemelése). „Az egyes novellák sokféle alakot mozdítanak, a kötet főhőse azonban maga az elbeszélő. Benne az olvasó Csáth legbensőbb érzelmeinek, legszemélyesebb emlékeinek tolmácsát látja; mármár azonosítja is magával az írót. Azonosságról persze nincs szó... A sokféle kalandozó novellákat az elbeszélő-főhős életének töredezett, a töredékek kronológiai elrendezését tekintve is szabálytalan története rendezi egységes epikai kompozícióvá.” Ezzel szemben, úgy vélem, az elbeszélő(k) azonosságát csak alapos stilisztikai vizsgálat mutatná ki (vagy cáfolhatná) megnyugatóan; a motívumok és utalások rendszere itt nem elégséges érv, hiszen az egy életmű összefüggéseiben csaknem természetes. Minthogy effajta vizsgálatnak nyomára sem bukkanhatni a monográfiában, érthető, hogy szerzője olyan fogalmakkal próbálja tételét igazolni, mint a „rejtett keretes elbeszélés”, s így látványosan logikusan helyezhető egymás mellé személyes és személytelen novella. Sőt, mód nyílik az elbeszélő „életrajzának” megalkotására is. De amíg valóban igaz, hogy az elbeszélő a novellák főhősének tekinthető, addig az elbeszélő(k) azonosságáról szóló tétel nagyon is kétséges. Ha a novellák elbeszélői hasonlítani látszanak egymáshoz valamiben, akkor annak egyik lehetséges oka az is lehet, hogy – miként azt Edmund Wilson hangsúlyozta – van olyan típusa az epikai fikciónak, amely arra épül, hogy az elbeszélő képzeledik vagy hazudik. Az elbeszélők hasonlósága tehát (számos egyéb lehetőség mellett) a fikciók hasonlóságával is magyarázható. Így szükségtelen lenne fölállítani az elbeszélői nézőpontoknak azt a merev tipológiáját, amelyet Szajbély a későbbiek során már *mérceként* alkalmaz, s így sajnálkozva kénytelen konstatálni a *Schmidt mézeskalácsos* és a *Muzsikások* című kötetek kapcsán a műfaji, szerkezeti és tematikai beszűkülést.

Szintén kötetek közötti különbségek leírására szolgál Szajbélynél a *líraiság* fogalma. Több olyan szerzőt is idéz egyetértőleg, aki használja ezt a terminust a novellákkal kapcsolatban. Sajnálatos módon viszont nem veszi észre, hogy az idézetekben a „lírai”, „líraiság” kifejezések eltérő jelentéseket hordoznak. Így jelentik a „lírai stílust”, szemben a próza szikárságával; a (zenei) hangulatokat és szerkesztést; és végül a szubjektum benső világának ábrázolását. Tehát „líraiságról” van szó. Melyiket fogadja el vajon Szajbély maga? Melyik az, amely – az ő szavaival – a stilizálás szolgálatában áll? Minthogy a fenti probléma föl sem merül a monográfiában, Szajbély a líraiság evidenciaként való elfogadása után ezt a kérdést teszi föl: „Milyen is akkor az a világ, amely Csáth Géza első kötetének lírai ihletettséggű novelláiból kibontakozik?” A választ az „emberiségkölteményekre” való utalásban véli megtalálni, s nem veszi észre, hogy éppen ez, a novellák világa az, ami miatt egyáltalán fölmerülhet velük kapcsolatban a líraiság fogalma. Az ugyanis, hogy Csáthot „hőseinek saját mitológiája” érdekli. Nem interperszonális viszonyaik, és nem külviláguk. S ez a saját mitológia, tudatosan vagy öntudatlanul megnyilvánuló *benső értelem* az, ami hidat teremt egyfelől a líra, másfelől a pszichoanalízis felé. Mert ennek a világnak a megjelenítése vonja magával szükségképpen a „stilizálás” lírai formáját és az analitikus szemléletmódot – az előbbinek teremtő tartalma, az utóbbinak teremtődő tárgya. Ez a fajta líraiság pedig az egész életmű során megmarad.

Ezzel elérkeztünk a Csáth Gézával kapcsolatban oly sokszor és különböző vonatkozásban emlegetett pszichoanalízis kényes kérdéseire. Ezek a kérdések három nagy csoportba tartoznak. Az első csoport a „lélektani novella” és az „analitikus novella” fogalmi köré rendezhető – a psziché irodalmi megjelenési formáit járja körül. A második csoportot az ehhez rendelt egyik lehetséges interpretációs eljárás, a pszichoanalitikus műértelmezés módszerei és határai alkotják. Végül a kérdések harmadik csoportja szerző és

mű viszonyát feszegeti, jelen esetben főként azt, hogy miért és hogyan varázsolódnak műalkotásá egy élet tartalmai; vagy miért és hogyan szűnik meg a varázslat.

Röviden az első kérdéskörhöz. Szajbély Csáth korai novelláit lélektani novelláknak nevezi, a későbbieket analitikusoknak. A különbséget abban látja, hogy az utóbbiakban „az olvasók mindennek pontosan látják az okát, tisztában vannak a szereplők gondolatait és cselekedeteit meghatározó legtitkosabb mozgatókkal, még azokkal is, amelyek a novella hőseiben nem tudatosulnak. Az író semmit sem hallgat el, semmit sem hagy homályban. Megfigyeléseinek eredményeit pontról pontra feltárja, s így olvasói a történet végére érve joggal érezhetik úgy, hogy semmivel sem tudnak kevesebbet magánál a szerzőnél. Kérdés persze, hogy örülnek-e ennek.” Nos, ahogyan azt korábban jeleztem, a Csáth-féle lélektani novella és a líra alapelvei azonosak az ábrázolt világ szempontjából. Ebben az értelemben az analitikus novella a lélektani novella esetének tekinthető, azzal a különbséggel, hogy az elbeszélő (és nem a szerző) reflexióival – analízisével – betolakodik az elbeszélő történetbe. Mintha Szajbély megfedkezne arról a korábbi tételéről, miszerint a tulajdonképpen főhős maga az elbeszélő, s így – ezt már én teszem hozzá – az ő lelkét, illetve a történetet mint az ő lelki realitását kell vizsgálni. Ez esetben a későbbi novellák éppúgy „elhallgatnak” és „homályban hagynak”, mint a korábbiak; a történet elbeszélői analízise az olvasó számára a történettel *együtt* egy új történetté összeállva „másodfokú” analízis tárgya kell hogy legyen. (Attól a kijelentéstől bátran eltekinthetünk, hogy az olvasók „semmivel sem tudnak kevesebbet magánál a szerzőnél”, minthogy a műre vonatkozó szerzői tudás sem mindig teljes és sohasem egyetlen – és a szerző tudása az értelmezés szempontjából különben is mellékes.)

A novellák tartalmának elemzése mögül egy téves pszichológiai-filozófiai koncepció körvonalai sejlenek elő. Például *A varázsló kertje* című kötet alapproblémájának Szajbély az „élet harmóniájának felbomlását” tekinti, megfedkezve arról, hogy a harmónia fogalma – hasonlóan az egység fogalmához – feltételezi a sokféleség (de legalább a kettősség) jelenlétét, és semmiképpen sem azonos a homogén semlegességgel. Ez az életre és a boldogságra vonatkoztatva egyaránt lényeges. Ezért is nehézkes az „ösztonember” harmonikus boldogságáról beszélni; csakúgy, mint szembeállítani örületet és intellektust, párhuzamba állítani ösztonembert és örületet. Ezek a fogalmak különben sem hozhatók közös nevezőre; eltérő elemzési szintek és szempontok szolgálatában állanak.

A kérdés második nagy csoportja a konverzió fogalma köré rendezhető. Ezt a fogalmat Szajbély sűrűn emlegeti, mind a novellák szereplőinek cselekedeteit elemezve, mind pedig alkotáslélektani kontextusban. Nem tudhatjuk, mit jelent pontosan a konverzió Szajbély szóhasználatában. Mindenesetre ügyesen kihasználja a szóban rejlő nyelvi játék lehetőségét (konverzió: átfordítás, helyettesítés), és a legkülönbélebb jelenségeket – sokszor eltérő szempontból – leíró fogalmak (szublimálás, kompenzálás, szimbolizálás, szurrogátum-képzés, racionalizálás stb.) *helyettesítésére, lefordítására* használja a kifejezést. Tehát nem a freudi elmélet értelmében szerepel a konverzió a szövegben – és ezt egy, a pszichoanalízist is érintő műben nem ártott volna jelezni. Freudnál ugyanis ez az (általa is többféleképpen definiált) fogalom szűkebb értelemben egy lelki konfliktus analógiás alapon, testi (motoros vagy szenzoros) manifesztáció formájában megjelenő reprezentációját jelenti; tágabb értelemben pedig „izgalommennyiségek rendellenes felhasználási módját”. Gyanakodhatnánk arra, hogy a konverzió Csáth-féle értelmezésével van itt dolgunk, hiszen Szajbély mintha eszerint próbálná egyhelyütt meghatározni a fogalmat: „A conversio voltaképpen reflexjelenség, mellyel a tudat válaszol az őt ért szokatlan benyomásokra.” Csakhogy Csáthnál a *reflex* sem köznyelvi értelemben szerepel. Saját reflex-fogalmát éppen azért dolgozta ki, mert *szükségnek* érezte a freudi „konverziót”. Így ír: „A Freud-féle »conversio« fogalma helyett *általánosabbnak* és *világosabbnak* láttam az »abnormis endopszichikus reflex« elnevezés behozatalát” (*Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* – az én kiemeléseim, H. Gy. P.). További elbizonytalanodást okoz,

hogy bár a konverzió sohasem tudatos aktus, Szajbély mégis gyakran ilyen értelemben használja. A novellákat elemezve azt írja például, hogy „a tudatnak végül is sikerül ráta-
lálnia a helyes conversióra”; Csáthról pedig, hogy „nem volt hajlandó még azokra a con-
versiókra sem, amelyek a normális emberek mindennapi életének szerves tartozékai”.

Végül a harmadik kérdéskörhöz. Azon túlmenően, hogy nehezen védhető az az állít-
ás, miszerint Csáth „Nem ködösített, nem ismert pótszereket, mindennel pórén nézett
szembe”, és hogy míg Szajbély egyszer azt hangsúlyozza, hogy „nem volt hajlandó... a
conversiókra”, addig hatvan oldallal arrébb ennek az ellenkezőjét írja („volt hajlama a
conversióra”); a valódi problémát az alkotói válság értelmezése jelenti. Szajbély állásfog-
lalása az, hogy „Csáth írói attitűdjének megváltoztatását, novellatermésének megcsap-
panását nem lehet kizárólag a morfinizmus számlájára írni, hanem számolni kell a pszicho-
analízissel is, mely az 1910-es években egyre inkább átvette az írás szerepét, s gátjává
vált annak”. Ez azonban így nem pontos. Egyáltalán nem törvényszerű, hogy a pszicho-
analízis „gátjává” váljék az írásnak, de ha mégis ez történik, akkor az magyarázatra szo-
rul. És a Szajbély következtetését bevezető Csáth-idézetben a magyarázat benne van. „A
*legbelső elintézetlen ügyeim*et pedig nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy má-
sok éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a pszichoanalitikus”
(az én kiemelésem, H. Gy. P.). Az 1919. június 25-én Kosztolányihoz írott levélből az is
egyértelművé válik, hogy az említett „ügyek”, amelyeket Csáth írói gátlásának és atti-
tűdváltozásának okaként megjelöl, a házasságával kapcsolatosak. Az elsődleges ok tehát
az, hogy olyan *tartalmak* (lelki konfliktusok) kezdtek el működni Csáthban, amelyekről
képtelen volt szabadulni. Ezért vagy nem írt semmit, minthogy másról nem tudott volna
írni, attól viszont visszariadt – és itt jut szerephez a pszichoanalitikus iskolázottság –,
hogy teljesen fölfedje magát, vagy pedig az (és itt most mellékes, hogy mennyire szeren-
csés) írói attitűdváltás kerülőútját volt kénytelen választani.

De mielőtt megtörtént ez a kényszerű fordulat – és részben ezután is –, Csáth novel-
láit beavatási mítoszok és rítusok leírásai voltak. Mindegyik mélyéről az *Anyagyilkosság*-
ban elhangzó kérdés visszhangzik: „minden, ami az életben szép, nagyszerű és izgal-
mas, miért rettenetes, megmagyarázhatatlan és véres egyszersmind?”. S ennyiben helyt-
álló az „emberiségköltevényekre” való utalás. Csáth művészetének alapproblémája,
hogy megfogalmazódik-e, és ha igen, mikor és hogyan szereplői számára a titok, s hogy
azután képesek lesznek-e tudássá „konvertálni” azt. Ez a fajta tudás nem ismeret, hanem
tragikus történet. Az attitűdváltás utáni novellákban pedig a szerző kerülőutat járat be
hőscivel is; összezsugorodik burkában a titok, nem fogadtatik el a véresen szép tudás, és
az ekképp elkerült tragédiát fölváltja a komikus rezignáció. Innen, a novellák mítosz- és
rítusszerűsége felől értelmezhetőek a jellegzetes idő- és tér-struktúrák. S innen nyerhet
új aspektust a pszichoanalízissel való kapcsolat. Mert a pszichoanalízis „beavatásának”
is lényegi igazsága az *Anyagyilkosság* idézett mondatáé, s ez az igazság az emberi létezés
hogyanjára vonatkozik.

De bárhonnan induljon is el a kutatás, maradéktalanul egyet kell értenünk Mészöly
Miklóssal abban, amit éppen Csáth orvosi tanulmányához írott előszavában hangsúlyo-
zott, hogy „a döntő mégis az, hogy a maga által feltételezett és tovább fantáziált... hely-
zetet milyen szellemben s módszerrel ragadja meg – íróként” Csáth Géza. Talán Szajbély
is jobban tette volna, ha az ugyanezen kötethez írott értő utószavából nem bekezdéseket
emelt volna át szó szerinti a monográfiába, hanem a szellemiséget. Mert amit így kaptunk,
az egy nagy filológiai és biográfiai felkészültségű szerző műve, valódi elemzések és
elemzőkészség nélkül. Konzervdoboz, amibe sok minden belepréselhető, de ha kinyitjuk
és átfordítjuk – kiborul. (*Gondolat, 1989*)

AZ ÉLET FÖRTELME ÉS SZÉPSÉGE

Polcz Alaine: Asszony a fronton

VLM: – Ez a Szépirodalminál megjelent könyv, műfaja szerint önéletírás, egy fejezet Polcz Alaine életéből, ahogy az alcím jelzi. Nem akármilyen fejezet ez, én legszívesebben szenvedéstörténetnek mondanám. Szerelem, korai és félresikerült házasság, keserves nászút Kolozsvárról Pestre, menekülés a front elől, Csákvár, németek és oroszok, éhezés, tetvek, lövészárózkodás, hideg, mocskok, újra és újra verés, megerőszkolás, Odisszeia Kolozsvárig, leromlottan, súlyos betegen, aztán lassú gyógyulás azzal a következménnyel, hogy nem szülhet soha már. Aki megélte, aki végigélte mindezt, az fenéig ürítette a keserű poharat.

BP: – Két dolgot kellene kiemelni. Az egyik az, hogy itt egy vallomásról van szó, a másik, hogy ezt egy asszony írta. Tehát ha abból indulunk ki, hogy az európai irodalom, mint azt többen elmondták már, konfesszionális irodalom, akkor ennek a hagyománynak a része Polcz Alaine könyve. Mindjárt hozzászöveg, hogy csak a szó széles értelmében nevezhető ez irodalomnak, mert nem profi író írta, ugyanakkor ez semmit sem von le az értékéből vagy az erejéből, mert ösztönös stilizáltság van ezekben az olykor ügyefogyott mondatokban és a laza szerkezetben. Ez az erősség vagy intenzitás abból adódik, hogy egy asszonyi világ, egy asszonyi természet beszél itt, az európai irodalom viszont elsősorban férfiak által írott irodalom, és a férfilelek felől közelít az egész európai kultúra a nőhöz, ezért mindig nagy erejű, ha maga a nő szólal meg egy könyvben. A szónak nagyon mély és szövevényes értelmében nőről van itt szó, aki szerelmes az első férjébe, miközben kiderül, hogy milyen rossz is ez a házasság, és persze szerelmes az életbe, szeret élni. A mai vallomásíró Polcz Alaine nagyon sokat tud arról a 19-20 éves lányról, aki egykor volt, és ha ehhez még hozzávesszük az eltelt évtizedeket, akkor az asszonyi természet önismereti bölcsessége is hozzájárul e visszaemlékezés sikeréhez. Amikor olvasás után letettem a könyvet, egy Polcz Alaine-étől nagyon távol eső mű egyik fejezete jutott eszembe, ebben is egy asszony beszél félálomban: Joyce *Ulysses*-ének az utolsó fejezete ez, amit Penelopé nevével is illetnek. Éjszakai monológja egy századeleji asszonynak, Mollynak, a főszereplő feleségének, és azok a rendezetlen vagy látszólag rendezetlen, kaotikus asszonyi mondattöredékek jutottak eszembe, amelyekben a férfi-női létezésnek egész mitikus förtelme és szépsége fogalmazódik meg, Molly szinte dadogva zárja le monológját, egyúttal a regényt, hogy „igen, igen, igen”; tehát egy hatalmas igen ez, mindenre, a szörnyűségre és a boldogságra. Valahogy az *Ulysses*-nek ez az „igen”-je visszhangzik kánonra Polcz Alaine könyvében is. Ez teljesen független attól, hogy egyáltalán olvasta-e vagy sem. Ide tartozik az is, hogy dokumentatív értékű műről van szó, hiszen ilyen mélységben és ilyen radikálisan még senki nem írta meg a 44-45-ös esztendőnek az asszonyi poklát. Régóta tudtuk ugyan, hogy itt erőszakosságok és különböző, a polgári lakosság elleni retorziók voltak, de azt nem, hogy mindez belülről, áldozatként megélve milyen brutálisan és ugyanakkor mennyire természetesen, valamiképpen a mindennapi élet részeként történt.

VLM: – Laza szerkezetéről beszélsz. Csakhogy ezt a laza szerkezetet a kettős nézőpont érvényesítése nagyon is feszessé, sőt drámaivá teszi. Az egyik nézőpont ama bizonyos egyidejű s öntudatlan szenvedéstörténeté, amelynek vázát a bevezetőben fölrajzolni igyekeztem; a másik az egykori eseményeket megérteni akaró jelen idő. A kettős nézőpont feszültségeit tovább fokozzák az anyagformálás műfajból eredő sajátosságai. Az *Asszony a fronton*

önéletrajz, vagyis a történetek feltárása, feltárulása az értett állapot nézőpontjából. Polcz Elaine visszanéz valamikori önmagára, egyéniségformáló megpróbáltatásaira, amelyek során minden tény, minden esemény léttapasztalattá válik, különösen akkor, ha ennyire dermesztő világ tapasztalatairól és tényanyagáról van szó. A hangsúly, innen nézve, a történeten van, amit előbb felszabadítani, majd később szüntelenül kordában tartva át kell világitani, fel kell fogni, el kell fogadtatni. Önéletrajz aztán úgy, ahogy te mondtad, vagyis vallomás, mégpedig irgalmatlanul őszinte vallomás, feltétel nélküli megnyílás, maga-átadása a másoknak, hogy a személytelenből intimitásteremtő személyesség legyen, ami persze nem a kisebb ellenállás iránya, hiszen a szeretet, a megértés, az elfogadás a tét, a brutális alávetettségben, megalázottságban, testi-lelki kifosztottságban megtalált önmaga iránti hűség. Önéletrajz harmadszor, vagyis hírhozás egy olyan világból, ahol az méri rád a legkegyetlenebb ütet, aki a szívedben él. Végül is ebben a három rétegben a jóság passiója áll össze nekem. Véleményemet erősítheti, hogy a történet hőse nem érez gyűlöletet, nem érez istentelen haragot vagy bosszúszomjas indulatot, és hogy ezt épp nő élte és írta.

BP: – Azt hiszem, hogy az asszonyi természet, a női sors mindig is közelebb van a természet, a történelem, a létezés alapjaihoz. Az állandó, ösztönös és szinte animális érintkezés a végső dolgokkal, ami a testi kiszolgáltatottságból, a nemi és a szociális kiszolgáltatottságból adódik, teljes mélységben, erőben és sötét pompában jelenik meg itt. Tehát éppen az az újdonsága és a nagysága ennek a könyvek, hogy profi író soha nem, vagy nagyon ritkán enged meg magának olyasmit, mint amit Polcz Elaine, hogy a könyvben mindvégig tulajdonképpen csak tényeket és eseményeket sorol. A stilizálatlan tény válik vallomássá, a tényeknek a már-már meszeszerű elmondása. Ez egy nagyszabású eposzi történet, amit ma már csak a tényirodalom képes nyújtani. A legszörnyűbb tényeknek ez a természetes és természeti elmondása naivitáson túli bölcsességhez viszi közelebb az olvasót. Sokszor éreztem a könyv olvasása közben azt, amit Pilinszky úgy mond, hogy Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét. Polcz Elaine könyvére is érvényes, hogy a megbocsátás, az irgalom és a belenyugvás vagy az elfogadás, éppen attól a személytől indul ki, aki a poklok legmélyére vettetett, és a legjobban kiszolgáltatott. A szenvedés legmélyén a mindenkorri szenvedéstörténet üt át. Eközben az asszonyi természetnek egy újrateremtő és az életbe vetett hitet is visszaadó, elementáris erejéről van szó, épp azáltal, hogy olyan poklot mutat, amit a férfiak passiójárásai, vallomásai, híradásai így nem ismernek. Itt a brutalitás természetes hétköznapisága társul az író ama tapasztalatához, mai látásmódjához, hogy azok az emberek, akik őket a legkülönbözőbb módon megalázták, nem feltétlenül aljasok, nem biztos, hogy előre megfontolt, racionális gaszágból teszik ezt; az egész háborús sorsnak a legszörnyűbb pillanatokban is van valami közössége, egy olyan alaphang, hogy hát ez ilyen, és hogy a létezés az bizony ilyen is. A kíntó és a kíntottak különös egymásrautaltsága reflexben, testben. Én ezt a látásmódot fantasztikus erkölcsi tettnek tartom, amire a férfiak kevésbé képesek, hiszen asszonyokkal nagyon sokszor békeidőben is megesik mindaz, ami sűrítettebb, véresebb és drámaibb módon itt, Csákváron rekedt nőkkel megtörténik. Ebből a szempontból is figyelemre méltónak tartom, amikor Polcz Elaine arról ír, hogy a hideg és gépszerű németektől mindig jobban félt, mint a garázdálkodó, vad oroszoktól, mert azt tapasztalta, hogy ha a németek azt mondták, kivégzés lesz, akkor abból biztos, hogy kivégzés lett végül. Ha az oroszok mondták, hogy kivégzés lesz, abból még minden más is lehetett, a felhozott példák szerint. Az emberi természetnek a bugyraiba és titkaiba enged bepillantást, miközben finoman mérlegel és az elnyomók nyomorúságáról elmélkedik. Azt, hogy dokumentumértékű könyvről van szó, nemcsak úgy kell érteni, hogy forrásértékű és hiteles, hanem úgy is, hogy az elbeszélés módja dokumentum a 20. századi közép-európai asszonyi lélekről.

VLM: – Ne felejtjük el, hogy Polcz Elaine a lélekismeret szakembere. Ő tehát, noha „ügyefogyott mondatokban”, hogy téged idéztelek, de mégiscsak mindig tudja, hogy mit és hogyan mondhat. Különben a „megformálatlanság” egyéb tekintetben is hasznos,

mert ez a mű így az élethez hasonlóan beszélhet hozzánk, naivságában közvetlenül és magyarázat nélkül, meghagyva mindent a maga rejtélyességében, történetalakító súlya szerint. Vagyis ez az alig megmunkált anyag, mert, ugye, mégiscsak megmunkált anyag ez, mélységével és jelentőségével ölthet alakot, eszméltethet rá bennünket mindarra, ami bennünk is bennünk van.

BP: – Hogyne. Mindaz, ami ott történik, az az emberi lélekben megvolt, mert meg kellett lennie, különben nem történt volna meg. Így voltaképpen egy tükröt, egy önismereti tükröt tart elénk Polcz Alaine, miközben az igazán kifosztottak előjogával és fölényével él, hogy nem ítélik. Én ezt igen nagy dolognak tartom, itt Közép-Európában, hogy a feltárás, a leírás és elmondás nem párosul bosszúvággal és gyűlölködéssel. Egész egyszerűen nagy emberi-asszonyi telesítménynek tartom azt, hogy minden, ami *van, történik*, tartalmaz valami megfellebbezhetlent.

VLM: – Egy olyan pillanatban, amikor a magyar társadalomnak épp az ilyen gyógyító művekre van a legnagyobb szüksége.

BP: – Így van. Különben is, a megjelenés pillanata szinte bibliai, hiszen éppen most vonul ki az országból a szovjet hadsereg. Polcz Alaine nagyszabású rém-eposza bosszú nélkül integet visszafelé az időben, és ez példaértékű tett, amiből midnyájan tanulhatunk. A végleges kiszolgáltatottság nem feltétlenül és nem automatikusan vezet a szerepet pusztulásához. *(Elhangzott 1991. július 1-én)*

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ – VARGA LAJOS MÁRTON

A MEGÚJULÁS LEHETŐSÉGE

Juhász Ferenc: Földalatti lilium

VLM: – Most, hogy készültem a Szépirodalminál megjelent *Földalatti lilium*ról szóló beszélgetésünkre, újraolvastam néhány olyan kritikát, tanulmányt, esszét, mint a Kiss Ferencé, Belohorszky Pálé, Radnóti Sándoré, Kis Pintér Imréné, Bonyhai Gáboré, Csoóri Sándoré, vagy a közelmúltból Márton Lászlóé. Másként és másként bár, de mindegyikben ugyanazon kedvetlenség és megrendültség, kiábrándultság és műfejtő hevület, a kivételes táltum elismerése és elutasítása egyszerre. A kötethez fordulva tehát szinte akaratlanul is azt kerestem, hogy a már ismert, tehát új magyarázatot nem kívánó sajátosságokhoz képest van-e valami más, valami olyasmi, amit érdemes lesz feltárni és értelmezni.

KSZE: – Nem tudom, hogy mindig akkor jutunk-e egy kötet titkához közelebb, ha valami okvetlenül újszerű effektust, újszerű elemet keresünk a versek világában. Azonban ennek az újszerűségnek a nyomozása sem természetlen, hiszen bármennyire folytatja is ez a kötet a *Fekete Saskirály* világszemléletét, privát líráját, mégis van valami, ami legalábbis az esélyét kínálja annak, hogy új értelmezési szempontokkal próbálkozzunk. Nevezetesen, hogy itt végül is egy szakrális élmény köré szerveződnek a versek. És azt se feledjük el azért, hogy a Juhász-líra, bármennyire is méltatlan ma – nem minden ok nélkül! – körülötte a recepció helyzet; ez a költészet továbbra is őrzi kivételes retorikai gazdagságát, evokatív felidéző ereje továbbra is példátlan, nemigen rendült meg az utóbbi évek során sem. Az kétségtelen, hogy az ezredvég „lírátlanító” folyamatai, deretorizáló törekvései, a lírai redukció tünetei

nem kedveznek a befogadásának, de azt hiszem, ez még csak a felszín, a tényleges kérdések, a fel nem oldódó ellentmondások titkai valahol mélyebben vannak.

VLM: – Szakrális élményről van szó, valóban, ezt magam is így gondolom, a kezdettől jelenlévő, költészetszervező erőként is működtetett halálfélelem beteléséről, az anya haláláról, ötvenhárom lírapoétikailag is különféle, retorikailag nagyon eltérő telítettségű műben. Elgondolkodtatott ugyan engem is, hogy a mély megrendültség ellenére, a szokott, az alaposan bejáratott, az ismert formálási mód: valami általános felcsigázottság uralja a könyvet, csak hogy mélyebbre pillantva némi elmozdulást is megfigyelhettem. A korábban szinte kizárólagos anyagi, természeti, biológiai világban például az anya életének mozzanatait idézve, a szociális közeg is megjelenik, s így az emlékezés, az élet valódi értékeit keresve, magától értetődően állíthatja az elmúlással szembe az anya történelemmé formált egyedi létét, mint összefüggő, értelmes egészt. A személyes összegzéssé és számvetéssé alakuló folyamatban aztán arra is rá kell eszmélnie Juhász Ferencnek, hogy a megtörtént halál nem tehető semmissé, hogy tehát a teremtő személyiség, a költészet korábban megtartó, megingathatatlanul látszó értelemadó, értelemteljesítő hatalma bizony nagyon korlátozott. Világképet és formálási módot is alakító-megfeleltető belátás ez. Hadd idézzem a *Hiába-írt éposz* első három szakaszát: „Époszt hiába írtam én; / mégiscsak meghaltál anyám! / Nem védtelek meg kicsikém / köd képzelet-kristálysobám. // És kit véd meg a költemény, / éposz: mindenség-végtelen? / Halottas-szobád küszöbén / néztelek, lángfagy-gyötrem. // Halottas-szobád küszöbén / megnyesett szárnyam: szégyenem, / Mint kő-vízésés hullt körém, / kőtoll-harang súly-köpenyem.”

KSZE: – Ha eddig csak kerülgettük ennek a kötetnek a lényeges kérdését, azt hiszem, most éppen a közepében vagyunk benne. Megítélésem szerint ugyanis kétségtelen, hogy az a vers, amelyet idéztél, egyike annak a néhány (talán három-négy) költeménynek, amelyekre ennek a kötetnek az igazán nagy tétet hordozó mondanója jó értelemben ránehezedik. És valahol itt van a mostani Juhász-lírának is az alapkérdése. Csak azt ne feledjük el – ezek bizony reális arányok –, hogy itt azért ötvenhárom versről van szó, egy tudatosan megszerkesztett nagy kompozícióról, szigorú ciklusrendbe állított, az elégikustól a zsánerszerűig nagyszámú beszédmodalitást felvonultató darabról. „Fölvezető versek” vannak az elején, s egy olyan terjedelmes záróvers áll a végén, amely ennek a tapasztalatnak, élménynek, amelyről beszéltél, sok tekintetben ellent is mond... És bár én is azt gondolom, hogy az a néhány vers, amelyre utaltál, olyan problémát jár körül új szempontból, amely az eddigi Juhász-lírának a pilléreit ingatja, vagy ingathatná meg – vagyis, hogy valóban van-e hatalma a költészetnek a halálon, a nemléten, azaz: átjárható-e olyan módon a lét és nemlét határai, ahogyan azt eddig a Juhász-líra képzelte vagy sugallta –, de azért pusztán ennek a három-négy versnek az alapján olyan messzire egyelőre nem mernék menni egy afféle állítással, hogy itt már az eddigi világkép átfogó átértelmezése következik be. Kétségtelenül megállapítható azonban, hogy a Juhász-líra ismert reaffirmációs igyekezete, nagyívű retorikája, ez a tenyészetben, biológikumban, világegészben gondolkodó szándék mutat némi elbizonytalanodást. Éspedig épp abban a tekintetben, hogy vajon legyőzhető-e azok a metafizikai határok, amelyek az emberi lét előtt húzódnak.

VLM: – Nem állítottam, hogy az új, vagy annak tetsző fejlemény átértelmezeti Juhász Ferenc költészetének egészét. De azt igen, hogy lehetőség, esély, sőt kényszerűség is mindaz, ami most történik. Mert ami eddig a mítoszi vershomlokzat mögött elégikus mulandóságtudat volt, az most rapszodikus halálfélelemként ölt alakot. A magabiztosan teleologikus gondolkodást kételyekkel teltette a lét övezeteinek átjárhatatlanságát bizonyító élmény, az a már-már vallásosan váteszi hit pedig, hogy a költészet abszolút hatalmú, immár Juhász Ferenc előtt is tarthatatlanná vált. Ennek következménye, ahogy látom, a reflexivitás felerősödése.

KSZE: – Kétségtelen, hogy ez bizonyos mértékig új tartalmat, új jelleget kölcsönzött a mostani verseknek, de ha figyelmesen olvassuk végig ezt az ötvenegynéhány alkotást,

akkor azt is látjuk, hogy persze: valóban egy személyiség egyszeri és megismételhetetlen élettörténete bontakozik ki előttünk, ugyanakkor van egy ezzel szemléletileg legalább egyenrangú komponense is a kötetnek: ez pedig a költőnek az anyához való viszonya. S ez a viszony talán mélyebben és érvényesebben reflektált tárgya a kötetnek, mint a szociológiai, életténybeli, tehát különös-mozaikos realizálásában is beszédes anyagra épített primer témavilág, az édesanya lírai élettörténete. S ez az anyához való viszony – mint reflektált viszony – igen árulkodó a mi kérdésünk szempontjából. Nevezetesen azért, mert ezúttal a lírai vallomástétel nem korlátozódhat a retorika közvetlen felidéző funkcióira: a Novalistól Rilkéig, Traklig ívelő lírahagyomány értelmében a „halott-szólító” attitűd ugyanis értelemszerűen jóval többet mond el magáról a beszélőről, mint a beszéd közvetlen tárgyáról. Itt tehát nem elegendő újra meg újra felidézni az anyával – mint a személyes lét „eredetével” – való összekötöttséget, hanem most már valóban elkerülhetetlen lesz a szembesülés egy olyan metafizikai természetű kérdéssel, hogy lét és nem-lét végső elválasztottságával szemközt mi is lehet a tartalma, jelentése a szakrális emberi összetartozásnak. Vagyis arra kell válasz kapnunk, hogy a költői világképre vonatkoztatva milyen következményei vannak egy ilyen értelmű magárahagyottságnak. S ez lényegesen megváltoztatja a lírai beszéd eddigi lehetőségeit: olyan új horizontot teremt, amely visszatekintve is átértelmezheti egy vérségi-biológiai értelemben vett összetartozás természetességét, s az individuális elválasztottság tartalmaira vetheti a hangsúlyokat. Csak-hogy a Juhász-líra közlésmódja, s az azt meghatározó poétikai alapfeltételek lényegében nem változtak meg. Akkor sem, ha számos példát találunk ennek az új tapasztalatnak a közelségére. Túlnyomórészt most is valami utóromantikus beszédhelyzettel szembesülünk, olyan vallomás-lírával van dolgunk, amely az „ihlet” erejére támaszkodva most sem a tényleges individualitást szólaltatja meg, hanem – igaz, rajta átszűrten, mégis – inkább az afirmatív életigenlés elveit. Emlékezzünk a könyv vége felé arra a vádlón tragikus megállapításra, amelyben mintegy az egész kötet közlés-szándéka összegződik: „Elhagytál örök ihlet, elhagytál örök forrás”. Vád, szemrehányás, kétségbeesés ez – *kifelé*, a szubjektumon túlra mutató irányokban: nem az én vet önmagával számot, hanem inkább tragikus pátozzsal vázolja fel mindazokat a veszteségövezeteket, amelyek az elválasztódás tragédiája után keletkeztek. Nagyon egyszerűen szólva: így jogos a fájdalom, mert nem én tékoztam el az ihletek forrását, hanem a sors vette el tőlem. Tehát *most nem magammal* kell számot vetnem... Mert itt olyan költészettel van dolgunk, amelyben a beszédet romantikus típusú ihlet táplálja, valamiféle külső forrás, s ami tragikus, az nem belső eredetű, hanem túl van a szubjektumon. Az alapmagatartás tehát igazából, azt hiszem, nem változott meg: változatlanul egyfajta kifelé irányuló retorikai energia „hajtja tovább” ezt a lírát. Ennek hátterében akár „újmágikus” világképet is említhetnénk, amelyik természeténél fogva abban érdekelt, hogy a lírai retorika segítségével tulajdonképpen a halált is életté minősítse át, életre varázsolja azt, ami túl van ezen a metafizikai választóvonalon. Modern értelemben nem más ez, mint kétséges sikerű menekülés a semmivel, a nem-léttel való szembesülés elől.

VLM: – Amit a retorikai lendületről mint versfejlesztő erőről mondtál, kétségkívül valódi probléma, mellesleg régen ismert problémája a Juhász-életműnek. És az is bizonyos, hogy a mitikus világkép erőszakosan gépies működtetéséről van szó, egy ilyen világképet meghazudtoló, vagy óvatosabban fogalmazva: érvényességét kétségbevonó időben. Az imaszerű ráolvasás, a varázsmondás, a siratás, a perlés, a fohászzkodás, a hitvallás réműletesen burjánzó szövegei éppen öngerjesztő féktelenségükkel bizonyíthatják a világkép tehetetlenségét. Nem akarom elvenni a kenyered, de magam is idézhetek e kötetből az elmondottakra példákat, egyebek közt a *Látogatás-rózsáigéretet*: „Holnap meglátogatlak. / Holnap elmegyek hozzád. / Hova megyek én holnap? / A biai temetőbe. // Viszek majd sárga rózsát, / viszek kénsárga rózsát, / viszek méz-sárga rózsát / a biai temetőbe. // Virágpör-sárga rózsát, / láng szíve sárga rózsát, / kislány-húgy sárga rózsát / neked

én a temetőbe. // Sárgabarack-bőr, zöld-árny / bíbor ér-moszat héj-gömb / piheszór-színű rózsát // sírodra a temetőbe..." Nem is folytatom. „Holnap meglátogatlak”; tárgy-szerű kijelentésből indul a vers, köznapi helyzetből, dalszerűen, majd a szöveg szertartásszerűvé alakul, hogy aztán végül mechanikussá és üressé váljon, mikor már csak arra kíváncsi az ember, hogy tud-e még új értelmezőt kötni a sárga jelzőhöz Juhász Ferenc. Ennek ellenére hadd ismételjem meg: fordulat lehetőségét látom a kötetben.

KSZE: – Én is azt gondolom, hogy a lehetőség ott van ebben a kötetben, de valahol a határát is érzem ennek a lehetőségnek. Mert bizony tovább folytathatnánk hasonló példákkal, mint amilyeneket idéztél. Hiszen nemcsak motivikus túlbujánzásnak, a mondáskényszernek vagy a beszéd önlendületének a példái árulkodóak itt. Árulkodó lehet az a tény, hogy ezek a versek sok esetben amolyan alkalmi versként kezdik újramondani az anya halálán érzett veszteség élményét: „Tegnap újra megfűrödtem benned. / Tegnap megfűrödtem a halálban.” És ekkor ugyanabban a variatív poétikai tapasztalatban van részünk, amelyről korábban szóltunk. Nevezetesen, hogy valami módon mintegy mágikus erővel, monomániákus elszántsággal próbálja ez a líra újramondani, újrafogalmazni, esztétizálni azt, aminek a létszemléleti vonzatait egy gondolatilag nyitottabb és intellektuálisan mélyebb érdekeltsgű költői világkép talán az önmaga pozícióinak megrendülésétől sem tartva vett volna szemügyre. Így viszont tulajdonképpen mindig azt érzékeljük, hogy az újramondás mágikus lehetőségeibe vetett hiten túl jelenleg igen kevés tényező áll a Juhász-líra újfajta esztétikai kibontakozásának a szolgálatában. (*Elhangzott 1991. június 3-án*)

A Jelenkor Kiadó megjelent könyvei:

Balassa Péter: Hiába:valóság (<i>Civilpróza</i>) 268 oldal, ára 86 Ft	Petri György: Valami ismeretlen (<i>versek</i>) 48 oldal, ára 42 Ft
Hegyí Lóránd: Utak az avantgárdból (<i>tanulmányok</i>) 232 oldal, 16 színes reprodukció, ára 112 Ft	Makay Ida: Hamu, márvány (<i>válogatott versek</i>) 88 oldal, ára 48 Ft
Mészöly Miklós: A pille magánya (<i>esszék</i>) 228 oldal, ára 86 Ft	Rakovszky Zsuzsa: Fehér-fekete (<i>versek</i>) 64 oldal, ára 52 Ft
Parti Nagy Lajos: Szódalovaglás (<i>mintamondatok nulla</i>) 188 oldal, ára 48 Ft	Mircea Dinescu: A halál újságot olvas (<i>versek</i>) 72 oldal, ára 54 Ft
Tadeusz Konwicki: Kis apokalipszis (<i>regény</i>) 228 oldal, ára 100 Ft	Csorba Győző: A város oldalában (<i>életrajzi interjú</i>) 224 oldal, ára 90 Ft
Földényi F. László: A túlsó parton (<i>esszék, tanulmányok</i>) 272 oldal, ára 98 Ft	Kukorelly Endre: Azt mondja aki él (<i>versek</i>) 96 oldal, ára 52 Ft
Lengyel Balázs: Visszatérés (<i>esszék</i>) 244 oldal, ára 88 Ft	Hegyí Lóránd: Élmény és fikció (<i>tanulmányok</i>) 144 oldal, 16 színes műmelléklet, ára 140 Ft
Pálinkás György: Hermína (<i>regény</i>) 116 oldal, ára 88 Ft	

A könyvek postai utalványon előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17). Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát, a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!